

## O ROMÂNCA – COMISAR ÎN RASSM



Ecaterina Arbore (prima din stânga), anul 1909.  
Reproducere din *Femeia Moldovei*, nr. 8, 1988

S-a întâmplat așa că Zamfir Arbore și-a îndemnat fiica să meargă în URSS și să participe la făurirea primului stat socialist din lume, fără să bănuiască că a trimis-o la moarte.

Femeie de-o inteligență remarcabilă, Ecaterina Arbore-Rally (1873, Geneva, Elveția — 2.XII.1937, Tiraspol), s-a impus în epocă prin două calități proeminente: medic-umanist și publicist militant pentru cauza socialistă.

Fiica mai mare a lui Zamfir Arbore-Rally s-a născut în exil. De aceea, a avut un sentiment acut al dreptății sociale. A făcut studii liceale la București și cele superioare tot acolo, la Facultatea de medicină a Universității.

Întreprinde o călătorie de specializare la Paris, la Institutul „Louis Pasteur”. A mai studiat medicina la Academia Medicală din Sankt Petersburg, unde timp de doi ani a fost disci-

pola savantului cu renume mondial Ilia Mecinikov, descendent din neamul Spătaru, din Moldova.

Condițiile materiale dificile ale familiei o obligă ca, deja la 17 ani, să se angajeze în calitate de învățătoare de matematică la o școală de fete. Un timp a fost angajată unui spital pentru copii orfani din București. Și tot în acea perioadă se manifestă ca o militantă activă a mișcării revoluționare mondiale. Participă, în 1903, la Congresul Internaționalei a II-a. După 1919, trece clandestin în URSS și cu ajutorul lui Cristian Rakovski, un bun prieten al familiei Arbore, unul dintre liderii comuniști ai Rusiei Sovietice de atunci, este promovată în diverse funcții de răspundere: redactor al

unor publicații comuniste de limbă română, membră a Cărmuirii Internaționalei a III-a (comuniste), pedagog la Universitatea Comunistă pentru Minoritățile Naționale din Partea de Vest a Țării „I.I. Marhlevski” din Moscova. În paralel cu această activitate se manifestă ca o energică publicistă, având colaborări la ziarul *România tuncitoare*, revista *Amicul copiilor*. Publică mai multe articole cu caracter revoluționar în revista *Красная Бессарабия*, inspirate din realitățile României Mari.

A scris și memorii, publicate în revista *Пролетарская революция*. Folosindu-se de autoritatea tatei și de relațiile lui prietenești, a corespondat cu mari personalități ale timpului, oameni care formau opinia publică: bulgarul Dimităr Blagoev, scriitorul Vladimir Korolenko, revoluționara profesionistă Vera Figner ș.a.



Ecaterina Arbore în ultimii ani de viață.  
Reproducere din revista *Orizontul*, nr. 11, 1988

Formarea în 1924 a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești au adus-o la Tiraspol, unde ea a fost primul comisar al ocrotirii sănătății și membru al Guvernului RASSM. Experiența ei profesională a utilizat-o eficient la crearea bazei materiale a medicinei din republica autonomă.

În 1937 a fost arestată „ca dușman al poporului”, alături de alți conducători ai autonomiei și împușcată tot în același an.

Unul din capetele de acuzare a fost și contribuția personală la trecerea la alfabetul latin în RASSM.

A scris mult și în plan profesional, dar a riscat să scrie și proză, și poezie: *Câteva considerațiuni asupra sarcinilor extrauterine* (București, 1896), *Leagănele de copii* (1898), *Mama*

*și copilul* (1900), *Despre tuberculoză în capitală* (1907), *Femeile în revoluția rusă* (1908), *Femeia în lupta pentru emancipare* (1911), *Femeia muncitoare* (1912), *Cincizeci de zile între holerici* (1914).

O mostră de poezie ne convinge că a fost un talent veritabil:

„Galben e la față codrul  
Și în dorul lui visează  
La splendoarea sa trecută...  
Plânge codrul și oftează...  
Plâng și păsările toate  
Ramurile desfrunzite,  
Ce par negre-n galben soare  
Și port cuiburi părăsite.  
Nu te da cu totul jelei !  
Cerul de opal e harnic,  
Firul iernii te îmbracă  
În cristal, că el e darnic.  
Ai să fii ca din poveste !  
Și să știi că totul trece...  
Dar mă doare să nu-ți pară  
Mândra haină că-i prea rece...  
Codrule, eu plâng cu tine  
Că-mi ești drag...din cale-afară,  
Dar pe cerul cel mai searbăd  
Văd un colț de primăvară !

1916 ”

Reabilitarea ei s-a făcut greu, dar nu definitiv, căci până astăzi nu cunoaștem toate detaliile dosarului ei de la NKVD.

Despre ea s-a scris:

Predescu, Lucian. *Enciclopedia „Cugetarea”* (București, 1940);

*Personalități ale științei. Mic dicționar* (București, 1977);

Dergaci, Vergiliu. *Un destin nedreptățit: Ecaterina Arbore* // *Orizontul*, 1988, nr. 11;

Sudbinin-Stuart, Valeria. *Această distinsă femeie-martir* // *Femeia Moldovei*, 1988, nr. 9;

*Ecaterina Arbore* // *Natura*, 1990, nr. 1.

Și suntem siguri că se va mai scrie...

## UN DEBUT LA 14 ANI ȘI UN ANONIMAT DE JUMĂTATE DE SECOL

În dosarul de la NKVD al lui Iosif Bahtalovschi este fixată o informație succintă despre fiica lui Vera, care în 1940 împlinise 17 ani. Iar partu ani mai înainte, Vera Bahtalovschi a reușit să editeze la Chișinău o broșurică nu prea mare, în care erau incluse două nuvele: *Fiul câmpului*, *Doi prieteni mici* și în dorința ei sinceră, copilărească, autoarea menționa chiar pe coperta cărții următorul text, în loc de titlu: „*Nuvelele Fiul câmpului, Doi prieteni mici, încercarea condeiului de Vera Bahtalovschi, «Veronica Pod», Chișinău, Primăvara. 1936.*” Și tot pe coperta cărții a trecut cele două nume ale ei – Vera Bahtalovschi și numele adoptiv Veronica Pod. Nu vroia să fie Bahtalovschi din motiv că tatăl ei, Iosif, era autor la numeroase cărți științifice și bibliografice. Un unchi de-al ei era membru al Academiei URSS, un bunic, tot Bahtalovschi, avea și el câteva cărți semnate cu acest nume. Și atunci era firesc că vroia în pornirea ei copilărească să aducă în literatură un nume nou. Dar a reușit să atragă la pregătirea cărții pe unul dintre cei mai interesanți graficieni basarabeni Gheorghe C. Gegolcoff. Și cele două nuvele păstrează amprenta peniței acestui mare maestru.

Din punctul de vedere al graficii de carte, această lucrare se prezintă ca un unicat. Deoarece în perioada interbelică cărți pentru copii se editau foarte puține. Cu atât mai puține erau cazurile când graficienii se implicau la pregătirea unei tipărituri. Și totuși, acest caz reprezintă o excepție, deci avem un debutant la 14 ani și un maestru care debutează și el cu grafică pentru copii.



Vera Bahtalovschi

Mă gândesc că era imposibil să rezisti la o asemenea ofertă, când un copil descria viața cotidiană prin prisma propriei suferințe și în felul acesta încerca să facă lumea mai bună.

Autoarea nu bănuia că, peste câțiva ani de zile, cele mai negre presentimente ale ei aveau să se împlinească și ea avea să treacă exact prin calvarul prin care trecuse și unul dintre personajele din nuvela *Doi prieteni mici*:

„*Era o noapte întunecoasă și o ploaie rece cădea pe suprafața pământului, formând o ceață deasă.*”

*Trecătorii grăbeau spre casă.*

*Într-un ungher de stradă, tăcut, ședea clănțănindu-i dinții, un băiat îmbrăcat în zdrențe. De lângă el, se ridică un câine slab, lingându-i mâna.*

*Cu un suspin, băiețașul scoase din sân o bucățică de pâine neagră și uscată, o împărți și bucată cea mai mare o dădu cățelușului. Mâncând se gândea că era ultima lor hrană.*

*Lumina slabă a felinarului răspândea o rază gălbuie, care-i învăluia.*

*Băiatul era slab și palid, hainele nu erau cusute pe el, iar picioarele lui înghețate de frig erau desculțe. Nimeni nu-i lua în seamă. Toți grăbeau spre casele lor, unde îi aștepta lumina, căldura și hrana, pe când capul băiețașului căzu pe piept și somnul îl cuprinse.*

*Adormi.*

*Pe pământul rece câinele și copilul strâns îmbrățișați, împărtășeau soarta lor crudă.*

*Băiatul era un copil care să fi avut șase ani, iar de părinți nu-și mai aducea aminte, deoa-rece nu-i cunoscuse niciodată. Avea o mătușă slabă și rea, care îl bătea mereu, dacă nu aducea bani de la cerșit.*

*Într-o zi, mergând pe stradă, băiatul văzu un câine lihnit de foame și împletecindu-se de oboseală. Îi fu milă de el. Încet și cu băgare de seamă, se apropie de el și îi întinse o bucată de pâine.*

*Gudurându-se, câinele o mirosi și îmbucând-o lacom o termină în câteva clipe pe când ochii lui jalnici erau îndreptați asupra băiețașului, parcă exprimându-și recunoștința.*

*De atunci rămaseră prieteni nedespărțiți.*

.....

*Zorile sărutau noaptea.*

*Tot orașul se trezea.*

*Pe drum, lucrătorii mergeau vorbind între ei. Deodată, unul se opri văzând un copilaș mic, care dormea.*

*Îl strigă.*

*El nu răspunse. Alergă spre el, smulgându-i un cearcaș rupt, care îi servea de plapomă. Stătea nemișcat, iar brațele sale țineau strâns gâtul cățelușului drag.*

.....

*Peste trei zile, o căruță trasă de un cal șchiop, transporta corpul neînsuflețit al copi-*

*lașului, iar în urma cortegiului mergea trist și jalnic credinciosul cățeluș, împreună cu două femei bătrâne, care mergeau și ele la cimitir.*

*Când groapa fu astupată, câinele scoase un urlat dureros, apoi se lungi pe mormânt.*

*Trecătorii miloși îl chemaseră, îi aruncaseră pâine, dar el nu se clinti din loc.*

*A doua zi, un domn bine îmbrăcat trecând pe acolo, făcu o aspră observație paznicului, de a fi lăsat să pătrundă în cimitir, pe morminte, câini flămânzi. Paznicul înghiți; după ce plecă el luă supărat trupul câinelui, ducându-l în altă parte.*

*Cine ar fi putut fi mai credincios băiețașului?*

*Lipsit de mângâierea părintească, el o găsi la cățelușul, care și el se apropiase de sufletul lui, formând un singur suflet.*

*Prin viața întunecoasă și plină de durere a băiatului, Dumnezeu îi trimisese o rază de lumină, care să-i lumineze calea și să-i fie dat să ducă mai ușor calvarul vieții.*

*Acea rază luminoasă era câinele, care-l întâlnise la o răspântie de drum.”*

Deși n-a mai scris nimic altceva, a fost suficient această carte ca Veronica Pod să rămână în anele literaturii.

Și totuși, mă gândesc că destinul ei literar ar fi fost cu totul altul dacă istoria i-ar fi acordat o șansă. Dar se vede că sunt autori născuți pentru a scrie o singură carte, pentru a scrie o singură poezie, un singur cântec, pentru a rosti un singur cuvânt. Dar care devine o cheie a existenței.

Această carte este o dovadă clară a fenomenului de rupere a tradiției intelectuale și literare în Basarabia, este ca un fir rămas rupt și reînnoarea lui o putem face abia acum, după ce am crescut din nou câteva generații.

Într-un fel, prin această carte înțelegem nu numai drama existenței, dar și tragedia acestui popor sortit să nu aibă o continuitate. La fiecare etapă a istoriei să fie nevoit să reînnoade firele rupte.

## O, MAMĂ, DULCE MAMĂ...

Rar mamă care să-și iubească copilul într-asemena măsură ca să vândă casa și să-i dea banii ca să scoată o revistă.

Rar copil care până în ultima clipă a vieții a purtat în suflet doar icoana mamei și atunci când ea a murit fiecare nou număr al revistei *Din trecutul nostru* apărea cu fotografia și dedicația pentru mama.

Sofia Bezviconnaia (1876, Jitomir – 2.IV.1934, Chișinău) a fost mama irepetabilului istoric Gheorghe Bezviconi.

S-a născut în familia consilierului de stat L.L. Pigulevski. În 1892, după absolvirea liceului, părăsește casa părintească și își câștigă singură existența. Se căsătorește în 1904 cu inspectorul general al navigației din Basarabia Gavriil Bezviconnâi, un om foarte cult și talentat: pictor, memorialist. În 1912, absolveste Cursurile superioare de limbi moderne ale M. Bobrișceva-Pușkina, călătorește prin Europa, perfecționându-și cunoștințele de franceză. A contribuit, cu modestele mijloace financiare de care a dispus, la editarea revistei *Din trecutul*



Sofia Bezviconnaia

*nostru* (1933-1939), devenită celebră, publicație îngrijită de către fiul său Gheorghe Bezviconi, ilustru cercetător și istoric.

La zece ani de la moartea istoricului, în 1976, Nicolae Grossu, unul dintre oamenii care l-au cunoscut scria următoarele: „Născut din părinți intelectuali, cu vechi tradiții cărturărești în familiile lor, Gh. Bezviconi a trăit de mic copil în lumea cărților, dar mai ales în lumea cărților de istorie.

*Scumpa lui mamă, Sofia Bezviconi, pentru care a avut toată viața un adevărat cult, i-a insuflat încă din copilărie dragostea pentru frumos și adevăr, precum și aspirațiile către cele mai înalte idealuri.*

*Din primii ani de școală, sub îndrumarea mamei sale, citea tot ce-i putea fi de folos, dar mai ales cărți*

*de istorie, care îi produceau mai multă plăcere decât oarecare alte cărți.*

*Trecutul omenirii pe care nu-l găsea decât în cărțile de istorie, îl interesa cel mai mult și de aici i-a încolțit gândul de a scrie și el cărți de istorie.*

*Dorința de a scrie cărți de istorie creștea în inima lui, odată cu anii.*

Deși nu era pe atunci decât un adolescent, dar un adolescent înțelept, el își dă seama că pentru a scrie cărți de istorie, trebuie mai întâi să cunoască el însuși, la perfecție istoria.

În vederea acestui scop și încurajat de ambiția mamei sale, care voia să facă din fiul ei un cărturar, prea tânărul Bezviconi, muncește cu râvnă și în scurt timp își face o temeinică cultură cum puțini tineri erau la această vârstă.

Curios și dornic de a cunoaște trecutul provinciei sale, el cercetează toată secția de istorie a Bibliotecii Centrale din Chișinău, apoi începe să cerceteze bibliotecile și arhivele școlilor, bisericilor și mănăstirilor, precum și bibliotecile și arhivele din curțile boierești care mai scăpaseră de pe urma pârjolului revoluției din toamna anului 1917 și reușește să scoată la lumină de sub zgura uitării numeroase și valoroase documente necercetate de nimeni până atunci.

Munca aceasta de cercetare și de scoatere la lumină, din negura vremurilor, a trecutului nostru, va fi pentru toată viața preocuparea de bază a lui Gh. Bezviconi.

Pe baza documentelor descoperite, pe care le analizează și le clasifică cu pricepere, el începe să scrie diferite articole, în legătură cu trecutul Basarabiei, pe care le publică, începând de la vârsta de 19 ani, în diferite reviste și ziare din acea vreme și, mai ales, în cele care apăreau la Chișinău.

Articolele sale au fost apreciate în special de cititorii basarabeni, care descopereau în ele, trecutul atât de zbuciumat al provinciei lor.

Profesorul N. Iorga l-a apreciat mult și l-a ajutat în

cercetările sale istorice. El a fost primul care a văzut în tânărul Bezviconi un talentat și valoros istoric.

La anii când tinerii de vârsta lui abia se inițiau prin universități în tainele istoriei, Gh. Bezviconi era deja un creator de istorie.

În anul 1933, deși avea numai 23 de ani, el pune la Chișinău bazele unei reviste trimestriale, pe care o intitulează foarte semnificativ *Din trecutul nostru și în care publică articole și studii din trecutul Moldovei dintre Prut și Nistru*, peste care timp de 106 ani, cât fusese sub stăpânire străină se așternuse vălul uitării.

Revista a fost editată pe cont propriu și cu foarte mari sacrificii.

După câte știu, autoritățile pe care le interesau foarte puțin manifestările culturale nu i-au dat niciun sprijin material și el a trebuit să renunțe la multe plăceri și bucurii ale tinereții, pentru ca revista lui să poată supraviețui.

După stabilirea definitivă a lui Gh. Bezviconi la București, în anul 1937, revista lui dragă a mai continuat să apară și în capitală, doi ani, adică până în anul 1939, când din lipsa de fonduri și-a încetat apariția.”

Tot mama i-a cultivat viitorului istoric dragostea pentru limbile străine și el cunoștea foarte bine: franceza, engleza, germana, rusa. Scria în aceste limbi și recunoșterea internațională i-a venit mai repede ca cea din propria țară.

Sofia Bezviconi își doarme somnul de veci la Chișinău rămânând un model de dragoste și sacrificiu matern...



O personalitate a Chișinăului –  
Sofia Bezviconnaia

## PRIMA FEMEIE AVOCAT DIN BASARABIA

O femeie la baroul de avocați era o noutate nemaipomenită. Era un șoc pentru colegii bărbați, era un model pentru alte femei. Ea, din neamul Crușevenilor, a făcut acest pas curajos.

**CRUȘEVAN, Eugenia** (29.VI.1889, Fălești, jud. Bălți – 11.III.1976, Timișoara), avocată. Studiile liceale și le-a făcut la Chișinău, absolvind apoi dreptul la Universitatea din Moscova (1918).

Carierea de avocat datează din momentul înscrierii sale în Baroul Avocaților din Chișinău. A deținut funcția de jurisconsult la Consiliul Eparhial al Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului. A fost secretară a Societății *Femeile Române*. În martie 1944 s-a evacuat, a salvat arhiva instituției la care activa și, stabilindu-se la Buzău, a practicat avocatura până în clipa pensionării. La începutul anilor cincizeci se stabilește la Timișoara. La 11 martie 1976 se stinge din viață, fiind înmormântată la cimitirul timișorean. Publicația *Cuvântul dreptății* (nr. 9, 1919) descrie astfel ziua botezului ei ca avocat: „La 17 octombrie 1919 în ședința secțiunilor unite ale Curții de Apel din Chișinău a avut loc, cu deosebită solemnitate, ceremonia prestării jurământului ca avocat de către domnișoara Eugenia Crușevan, licențiată în drept la Universitatea din Moscova, pe care consiliul corpului avocaților a înscris-o cu unanimitate de voturi în Baroul Avocaților Basarabeni.”

Ușurința cu care Chișinăul modern demolează clădirile vechi în speranța construirii unor edificii noi mă uimește, mă pune pe gânduri, mă amărăște. Se știe doar că o clădire cu o biografie interesantă valorează mult mai mult decât o vilă cu cele mai caraghioase creneluri. Este o axiomă pentru toată lumea, dar nu și pentru noi...

Viteza de demolare întrece cu mult posibilitățile noastre de sesizare a opiniei publice în vederea salvării cutărui sau cutărui obiect. Și apoi arătați acel organ de stat care reacționează la semnalele din presă. Nici guvernul, nici parlamentul cu toate comisiile

lui, nici președinția, nici primăria nu înroșesc telefoanele redacțiilor în vederea concretizării unor detalii în cazurile când în pericol se află un oarecare obiect de cultură. Se demolează clădiri de pe străzile Armenească, București, Kogălniceanu ș.a., case al căror statut istoric nu este bine identificat, fiindcă pașaportul tehnic al casei nu poate spune nimic despre locatarii acestei case, despre figurile istorice care au stat în chirie sau au vizitat aceste clădiri. Istoria orașului este, în primul rând, istoria oamenilor care locuiesc în acest oraș și de aceea decizia de a demola cutare sau cutare casă veche nu trebuie să depindă de voința unui arhitect care își justifică interesele uitându-se într-un pașaport tehnic.

Așa am pierdut casa (str. Teatrală, 2) în care a locuit prima femeie-avocat din Basarabia – Eugenia Crușevan. Pe locul casei ei a răsărit cu titlul de renovare o clădire cu trei nivele pentru zeci de locatari și nimeni nici n-a clipit din ochi când un străin venit de aiurea a ridicat o clădire după placul lui în inima istorică a Chișinăului.



Eugenia Crușevan



## O FOLCLORISTĂ AUTENTICĂ

Acești oameni parcă au avut o înțelegere secretă cu propriul destin. Au apărut, au strălucit și au dispărut...

În volumul doi al *Basarabiei necunoscute* am scris despre marele boier, om politic și luptător pe tărâmul național Pavel Dicescu. Acolo am pomenit și despre copiii distinsului basarabean care la fel ca și părintele lor au lăsat o urmă adâncă și de neșters în cultura Basarabiei interbelice. În acel volum publicarăm un studiu dedicat unei celebre cântărețe de operă, organizatoarea unui Conservator la Chișinău care-i purta numele – Anastasia Dicescu, iar alături de ea se află sora Iulia cu o contribuție deosebită la propagarea și valorificarea folclorului basarabean.

Dorind să-și cultive copiii într-un autentic spirit național, punând la baza educației cultura românească, Pavel Dicescu a apelat la serviciile actorului și scriitorului Gheorghe V. Madan care a cultivat surorilor Dicescu dragostea pentru arta veritabilă, cultura cunoașterii valorilor de patrimoniu și o delicată atitudine pentru creația populară. El le-a învățat să vorbească o limbă literară românească și să aibă curajul să iasă pe scena mare în spectacole profesioniste.

De acel spectacol după piesa lui Vasile Alecsandri – *Cinel-cinel* – e legată apariția teatrului național pe scenele Basarabiei. Pornind de la o trupă improvizată din amatori, Gheorghe V. Madan a reușit să educe în surorile Dicescu respectul și admirația pentru arta profesionistă, dar și cultul pentru arta populară. Aici fiecare dintre surori și-a ales calea. Anastasia a mers pe scena profesionistă, preferând să devină cântăreață de operă, iar Iulia a mers pe o cale mai puțin glorioasă, dar nu mai puțin importantă de cercetător al creației populare.



Iulia Siminel-Dicescu

În enciclopedia *Femei din Moldova* (Chișinău, 2000) am inserat un articol despre această personalitate:

**Siminel-Dicescu, Iulia** (18.V.1882, Chișinău – 22.VIII.1944, dispărută fără urmă), pedagog, promotor al artei și culturii în Basarabia.

S-a născut în familia lui Pavel Dicescu.

A absolvit Liceul de Fete din Chișinău (7 clase). A învățat trei ani la Conservatorul din Leipzig, secția pian.

Întreaga viață și-a dedicat-o educării celor patru copii ai săi și activităților în cadrul Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române din Chișinău și județul Lăpușna al cărei președinte a fost. A condus și cele două școli înfiin-



țate de Societatea Ortodoxă. Încă din tinerețe, împreună cu două surori ale sale, Anastasia și Natalia, a făcut parte dintr-un grup de artiști amatori care au promovat arta românească în Basarabia, prezentând spectacole.

În Primul Război Mondial a activat timp de trei ani ca soră de caritate, voluntară. După Unire s-a dedicat manifestărilor culturale și celor religioase, urmărind scopul culturalizării maselor și propovăduirii unei morale sănătoase. În anul 1933 publică la Imprimeria Statului din Chișinău broșura *Cântece moldovenești din Basarabia*, cu o prefață de Nicolae Iorga, sub numele Iulia Siminel.

Cercetarea folclorului pentru acel moment politic dificil pentru toată Europa semnifică în esență gestul întoarcerii la origini. Căutarea unor sensuri noi nebănuite, compararea subtilă, extrapolată a unor realități prezente și trecute. Era din partea autoarei și un îndemn de a privi în oglinda spirituală a trecutului pentru a descoperi chipul nostru autentic, mult prea diferit de cel pe care-l cultivau cu înverșunare oamenii politici: „*Luându-mi delicata sarcină, de a trata subiectul rezervat sub titlul Cântecele moldovenești, am avut intențiunea de a analiza din punct de vedere etnic, literar și muzical cântecele noastre basarabene, care fac parte integrantă din comoara folclorului român, ilustrând lucrarea mea cu unele exemple muzicale.*

*Aceasta mi se impune mai ales întrucât cântecele noastre sunt puțin cunoscute și chiar de mulți se crede că legăturile sufletești între frații răpiți din leagănul natal au slăbit într-atât că au dispărut chiar și cântecele populare – această oglindă fidelă a sufletului și a originii popoarelor.*

*Este fapt firesc că atunci când, prin vitregia sorții, moldovenii basarabeni au fost smulși de la trunchiu și supuși influenței opresive a unui spirit străin (rusesc), s-a produs o amorțire a geniului creator, izvorât din sufletul acestui popor.*

*Dar fenomenul acesta a avut numai un caracter aparent: poporul s-a concentrat în interiorul lui, închizând porțile sufletului său influen-*

*ței străine. Din această cauză, unui observator puțin cunoscător și străin de viața intimă a poporului – părea că moldoveanul basarabean s-a deznaționalizat și și-a pierdut comoara cea mai prețuită – cântecul său național.”*

Autoarea găsește de cuviință să-și argumenteze cercetările cu preocupările unor personalități din trecutul Basarabiei care s-au pasionat de problemele valorificării creației populare așa cum a fost cazul publicistului Gheorghe Gore sau al unor notorietăți europene a căror operă Iulia Dicescu-Siminel a studiat-o pe când se afla în Germania: poetul polonez Adam Mickiewicz (1798-1855), poetul german Johann Gottfried Herder (1744-1803), scriitorul francez M. de Montaigne (1533-1599), compozitorul german Richard Wagner (1813-1883) ș.a. Studiile ei în inima Europei, la Conservatorul din Leipzig, au făcut-o să conștientizeze importanța patrimoniului folcloric și posibilitatea de a demonstra potențialul creativ al poporului nostru, valoarea lui intelectuală și spirituală, adică vocația lui europeană. Ea mergea sigur pe urmele predecesorilor săi Gheorghe Gore, Gheorghe V. Madan care descoperiseră deja multe perle autentice create în Basarabia, dar care oglindeau sentimente similare cu cele trăite de moldovenii din dreapta Prutului. Iulia Dicescu-Siminel conchide: „*Trecând la caracterizarea cântecului moldovenesc basarabean popular, trebuie să avem în vedere că, după situația ei geografică și după clima ei, Basarabia poate fi pusă în rândul țărilor predestinate pentru muzică și poezie.*

*Basarabia, ca și alte țări ce se bucură de o climă dulce, de o natură splendidă și bogată, condițiuni care înfloresc imaginația și simțirea, a avut cântecele sale naționale și a știut să le păstreze.*

*Moldoveanul basarabean trăiește, simte și se folosește de aceleași daruri ale naturii ca și moldoveanul din țara românească.”*

Distinsul cercetător al trecutului cultural al Basarabiei Alexandru David a publicat o recenzie în revista *Viața Basarabiei* (1933, nr. 9,

p. 63-64) în care face o analiză obiectivă ediției concepute și realizate de Iulia Siminel unde specifică următoarele: „Și în ceea ce privește folclorul Basarabia este încă un teren virgin, neexplorat aproape de nimeni. Cercetători și colecționari ai comorilor sufletești ale poporului de pe aceste meleaguri nu se prea arată, ca în alte părți. În Ardeal, de pildă, este o arhivă de folclor a Academiei Române, despre care s-a vorbit în coloanele acestei reviste. În Basarabia însă totul este de făcut în această privință. Căci de aici nu avem decât câteva întâmplătoare culegeri de poezii populare. Bibliografia folclorului basarabean o numeri pe degete. Așa încât orice încercare, orice manifestare cât de mică în această direcție este pentru noi un semn îmbucurător. De aceea broșura d-nei Iulia Siminel despre Cântecel moldovenești din Basarabia, apărută de curând, este, cum spune și d. prof. N. Iorga în prefața ce însoțește această lucrare, «un început bun», dar un început care trebuie continuat și desăvârșit.

Despre cântecele moldovenești din Basarabia s-a ocupat cândva răposatul Gheorghe Gore, care a publicat în 1866 în foaia Bessrabskaia oblastnaia vedomost' un mic studiu referitor la această chestiune. Au trecut ani de atunci și iată că tocmai acum o altă încercare în această direcție. D-na Iulia Siminel analizează cântecele noastre basarabene din punct de vedere etnic, literar și muzical, demonstrând iubirea și adâncă ei înțelegere a tot ce era suflare românească la poporul nostru.

Lucrarea acesta mică, dar prețioasă nouă, este ilustrată prin câteva exemple muzicale luate din colecția d-lui Gh. Madan și înscrise și armonizate de d-na A. Alhazova.

Folclorul muzical d-sa îl împarte în câteva grupuri: hore, cântece de jale sau de dor, cântece de lume și de pahar, cântece pastorale (doine), insistând mult asupra acestora din urmă.

Din lectura acestei lucrări ne convingem de imperioasa necesitate de a depune toate stăruințele pentru culegerea și conservarea folclorului nostru muzical. Căci ne pier cântecele, fiind alungate de altele moderne. Nu numai în școli și



Coperta cărții Iuliei Dicescu-Siminel

armată, dar chiar în viața satelor au început să pătrundă cântecele moderne, străine de sufletul și aspirațiile noastre. Știm că la Casa Școalelor este o arhivă fonografică, al cărei rost este să înregistreze melodiile cântecelor noastre populare. Și știm că dl. Gh. Madan a cules ceva. Însă este neapărată nevoie ca să se purceadă la lucru intensiv, pentru a se salva ceea ce se mai poate salva.”

A educat patru copii, a participat la Primul Război Mondial unde timp de trei ani a fost soră de caritate, dar a fost dat să se piardă fără urmă în timpul evacuării din 1944, adică în cel de-al Doilea Război Mondial.

Nu dispunem de informații că de la ea ar fi rămas manuscrise în stare de pregătire pentru tipar. Poate or fi fiind pe undeva și cercetătorii trecutului nostru încă n-au dat de ele. Problema e alta, e problema norocului nostru, că l-a puținul care l-am avut și din acesta ni s-a luat fără milă și drept argument și netăgăduită dovadă e și destinul Iuliei Dicescu-Siminel...

## UN LIDER AL MIȘCĂRII FEMINISTE

Este foarte dificil să scrii despre femei. În epocă, Elena Djionat a fost o distinsă Doamnă, a mers mână în mână cu prietenele ei pentru a obține drepturi pentru femei, dar s-a retras în momentul când n-a fost de acord cu anumite idei.

Rolul ei în mișcarea națională este deosebit de important, dar, din motive neînțelese, ea nici până astăzi nu figurează printre liderii mișcării, deși ceea ce a reușit să realizeze în acele clipe grele ale anului 1918 întrece cu mult faptele unor bărbați care au reușit, cu mai puține eforturi, să-și facă un nume de glorie în epocă.

Pe de altă parte, pentru a cunoaște mai bine istoria mișcării feministe din Basarabia care, în biografia Elenei Djionat, s-a împletit atât de strâns cu istoria luptei pentru naționalizarea școlii și a formării învățământului în limba maternă, trebuie să cunoaștem personalitatea acestei activiste remarcabile.

Cel mai bine despre femeie poate scrie... doar femeia, de aceea m-am bucurat nespus când, în arhiva Sfatului Țării, am descoperit câteva pagini de memorii, semnate de Elena Djionat. Sunt niște notițe autobiografice care au avantajul „primei surse” și merită să fie cunoscute:

### **„Notițe autobiografice**

Născută în anul 1888, luna mai, ziua a 8-a, în satul Bozieni, județul Chișinău. Copilăria în Hâncești am făcut-o. Tatăl meu Dimitrie Djionat, după nume și familie, din auzite, s-ar trage din neam de italian. Familia noastră însă, de când s-a pomenit, e cunoscută ca familie moldovenească.

Până la 9 ani, dra Elena Djionat nu știa decât moldovenește. Când m-am dus la școală, râdeau fetele de mine că nu știu rusește. Știu că, ducându-mă acasă, m-am pornit a plânge și eram supărată pe mama că m-a dat la așa școală



Elena Djionat

unde nu pot să învăț în limba pe care o știu eu. Mama mea a apucat vremea când în Basarabia se învăța carte moldovenească cu litere slavone.

Clasele secundare le-am făcut la Gimnaziul II de Fete din Chișinău.

Muncindu-mi tata, am luat post de învățătoare la țară, refuzând alte slujbe ce mi se ofereau la oraș. Aveam atunci vârsta de 16 ani.

Primul sat în care am fost învățătoare este satul Pohorniceni, sat moldovenesc, din jud. Orheiului.

La trei luni după luarea postului în primire, inspectorul școlar a venit pe neașteptate în inspecție și, surprinzându-mă făcând școlarilor lecție în limba moldovenească, ca

să-nțeleagă, m-am pomenit peste vreo trei săptămâni cu o adresă că sunt mutată la altă școală, rusească! Eu, neputând suferi să fiu la școala rusească, am refuzat noul post și m-am dus acasă, la Hâncești (un orașel moldovenesc unde îmi scoteam existența mea și-mi ajutam și familia, dând lecții particulare). În Hâncești, am ținut locul – gratis, un an și jumătate – învățătorului care era bolnav. Fiind suplinitoare în Hâncești, am avut alt scandal cu alt inspector care mi-a spus că școlarii mei sunt foarte bine pregătiți, totuși, fiindcă cu mine nu e chip să scoată din școală moldovenismul, nu voi putea niciodată căpăta post. Certându-mă cu el, mi-a făcut chiar raport în sensul acesta. Așa că de la învățat mi-am luat de-acum rămas bun! După șase ani, în 1914, declarându-se războiul și plecând mulți din învățători la război, am cerut post la școala moldovenească și unde am cerut acolo mi s-a dat, în satul Soltănești, că în timpul acesta, devenită Zaharova prin căsătorie, aveam gospodărie în satul Zbieroaia, jud. Chișinău, nu departe de Soltănești.

În satul Soltănești, sat moldovenesc, făcându-mă prea iubită de elevi și de locuitori, preotul care conducea acea școală, că școala era bisericească și se conducea de un preot rusesc, a-nceput a mă persecuta și a-mi face rapoarte să-mi ridice serviciul.

În acel sat eram «popecitelnița» (delegata femeilor care aveau dreptul la pensie, să le cat drepturile) femeilor care aveau bărbați în război și făcusem și un cor moldovenesc, așa că satul s-a opus la îndepărtarea mea de la acea școală.

Preotul apoi plătea oamenii cu bani și-mi făcea fel de fel de mizerii ca să mă neliniștească. După un an și jumătate a reușit, în fine, să mă mute. M-a mutat în Dolna, apoi în Nisporeni. În Nisporeni fiind, s-a început revoluția în Rusia. În fine, prigonirea și obijduirea neamurilor încetase!

Am început mișcarea și în moldoveni. La 25 mai 1917, ținându-se primul congres al învățătorilor din Basarabia, am fost aleasă în prezidiu secretară. După o luptă mare, învățătorii moldoveni au reușit să hotărască limba moldovenească în școli.



Comitetul Ligii femeilor basarabene în 1933.

E. Djionat, O. Sinițana, S. Annencova, D. Bodescu, V. Revent, E.D. Djionat, N. Siținski, P. Ievleva.

S-au înființat cursurile pentru profesorii moldoveni în ziua de 15 iunie 1917, la care era să măucidă învățătorii ruși. Toată rusimea și rusificații îmi strigau că sunt separatistă și că sunt răscumpărată de români.

După ce am mântuit cursurile, am început lecțiile la școala mea din Nisporeni în limba moldovenească, nu numai cu clasa I, dar și pe clasa II am dat-o înapoi cu un an și am naționalizat-o. Pentru acest lucru, abia am reușit să scap cu zile din mâna bolșevicilor, fugind cu un automobil de ocazie.

La 13 ianuarie 1918, a venit Armata Română. Atunci m-am înapoiat la Nisporeni spre a-mi mântui anul școlar. După aceea, am venit din nou la Chișinău, unde am urmat din nou cursurile moldovenești, de astă dată organizate mai serios, sub ocrotirea Armatei Române.

La aceste a doilea cursuri, moldovenii puțini, dar hotărâți, au făcut de data aceasta o secție de moldoveni curați, scoțând pe toți rușii și rusificații, care nu puteau sau nu vroiau să urmeze cursurile serios.

Pentru conducerea secției noastre am ales «sfat» curat moldovenesc. De-aicea-ncolo, munca noastră mergea cu spor.

Fiindcă la țară, de acum, se îndrumaseră lucrurile spre bine, inima mea de luptătoare simțea că aici, la oraș, mai este un cuiabar de pricină care trebuia spart. Așa că am rămas în Chișinău. În iulie 1918, am fost aleasă vicepreședintă a Ligii Culturale a Femeilor Moldovence din Basarabia care era înființată din 1917, luna iunie.

Actualmente, sunt profesoară de limba română la Șc. primară de băieți nr. 37 unde, în repetate rânduri, inspectorii noștri mi-au spus alte lucruri decât inspectorii rușilor din 1906 și 1908.

Acestea sunt notițele mele biografice, pe care abia le-am putut desprinde din împletitura amintirilor din vremurile liberării noastre, spre a le putea da pe scurt, așa cum cred că vă sunt necesare.

Elena Zaharov-Djionat”  
[ANM, fond 727, in. 2, dosar 76]

Ediția enciclopedică *Figuri contemporane din Basarabia* (Chișinău, 1939) ne oferă o informație foarte sumară, dar obținută tot de la ea, adică din prima sursă. De aici aflăm că, în 1939, era pensionară de stat, pensionându-se în 1936 din postul de directoare a școlii primare „Principesa Elena”. Lucrarea mai consemnează fondarea unor instituții pentru copii și a unui azil pentru bătrâni (precizăm că acel azil avea 26 de paturi și purta numele Elenei Luzghin).

În revista *Din trecutul nostru* (1934, nr. 11-12), în studiul său *Femeia basarabeană*, Gheorghe Bezviconi scrie foarte inspirat despre Elena Djionat: „*Dacă privim asupra mișcării feministe în Basarabia de la 1917 încoace, observăm că un rol de seamă îi revine îndeosebi dnei Elena Dimitrievna Djionat. Născută la Hâncești-Lăpușna, e absolventă a Liceului «Principesa Dadiani» din Chișinău, doi ani apoi studiind medicina la Universitatea din Odesa. Mulți ani de-a rândul e institutoare, conducând și astăzi Școala primară «Principesa Elena». Pe vremea războiului mondial, rămâne epitroapă a 18 comune a femeilor celor recrutați; apoi ia parte la mișcarea națională. Se frământă încă de prin anul 1907, fiind printre promotoarele spirituale de pe atunci. De la 1928, se zbate pentru fondarea Organizației Femeilor Basarabene – și o prezidează apoi.*”

Această organizație este importantă prin faptul că a fost fondată nu ca o filială a celei similare de la București, ci s-a întemeiat pe ruinele Ligii Femeilor Basarabene. Președintă a fost desemnată Elena Djionat, iar casierită a fost numită prima femeie-avocat din Basarabia – Eugenia Crușevan. La 22 noiembrie 1929 este aprobat statutul organizației și, fiind legiferată mișcarea, liderele ei se avântă în lupta pentru obținerea de către femei a unor drepturi egale cu cele ale bărbaților.

În primăvara anului 1930, Elena Djionat a fost bolnavă și, în locul ei, postul de președintă i-a revenit Elenei Luzghin, care nu era alta decât mama lui Serghei Lazo.



E. Djionat și delegatele Ligii Femeilor Basarabene la Congresul din Constanța

Militantă activă pentru drepturile electorale ale femeilor, Elena Djionat, în 1931, împreună cu un grup de femei, scindează organizația fondată pe motiv că „ne-am lovit de mai multe naționalități ce tindeau spre menținerea trecutului. Aceasta a fost cauza rupturii organizației. O parte, cea mai mare, a plecat în cap cu dnele: Djionat, Luzghin, Bodescu, Ivleva ș.a., hotărând a reînvia Liga Femeilor Basarabene, iar alta – cu dna Schoepf-Muntean, menținând Organizația Femeilor Basarabene.” [După Gh. Bezviconi, din revista citată]

În 1933, Elena Djionat a încercat să fondeze o publicație periodică și a tipărit pe cont propriu gazeta *Mișcarea feministă*, dar, din motive financiare, ziarul și-a suspendat apariția. Dar tot anul 1933 s-a făcut remarcabil printr-un eveniment de rezonanță. În luna iunie, cu ocazia împlinirii a 15 ani de la lansarea mișcării

feministe, la Chișinău și-a ținut lucrările primul Congres al Femeilor Basarabene, prezidat de Elena Djionat, congres la care au participat reprezentante din toate provinciile românești.

În 1933, Liga Femeilor Basarabene este invitată să participe la Congresul Federației Uniunii Femeilor Române din România Mare, congres la care participă o delegație formată din trei reprezentante: Elena Djionat, Olga Țurcan și Daria Bodescu.

După participarea la acest congres Liga Femeilor Basarabene aderă la Federația Uniunii Femeilor Române și, în 1934, i se oferă ocazia de a organiza Congresul al XII-lea al Federației, congres care s-a ținut la Chișinău, în 8-10 septembrie, sub înaltul patronaj al Reginei Maria.

Nu știu care a fost destinul ei după 1940... Rămânem cu speranța să-i descoperim și să-i descriem ultimele licăriri ale destinului...

## MITUL IUBIRII

Iubirea este unicul mit care pare a însoți omul de la începuturile lui și până la definitiva lui dispariție. Literatura a oglindit pe parcursul secolelor cea mai frumoasă poveste a omului și totuși, pentru ea, oricând, mai rămân cuvinte nerostite, sentimente nedeclarate, visuri care așteaptă realizare.

În viața reală, întotdeauna este loc și pentru mit. Atunci când vezi mormântul Victoriei Inglezi, nici nu-ți imaginezi că dincolo de marmura lui albă se ascund două povești – una banală, și alta de vis.

La Cimitirul Central din Chișinău, chiar în preajma bisericii, pe mormântul funerar, se citește numele Victoriei Inglezi, născută Cheșco.

De această femeie este legată o legendă foarte frumoasă, care ba pare să aibă confirmare documentară, ba pare să fie rodul unei imaginații artistice. Și totuși, acest mormânt ne-a făcut să căutăm până la urmă prin arhive și să descoperim că, dincolo de legendă, există destinul unui neam întreg în care întâlnim mari proprietari, mari demnitari, principii și regine.

Revista *Din trecutul nostru*, în nr. 7 din 1934, a inserat o singură pagină dintr-un pomelnic pierdut. Cunoaștem cu toții ce reprezintă un pomelnic, o cărțuție mică în care sunt trecuți cei care au plecat din lumea asta. Acuma, aceste pomelnice se fac banal din caiete tăiate în două, cu copertă de carton prost, însă, odinioară, ele erau niște capodopere ale artei tipografice, tipărite pe hârtie bună, având coperta îmbrăcată în piele, iar colțurile îmbrăcate în aramă ca să nu se roadă și să nu se distrugă, cartea de pomenire trecând astfel din veac în veac.



Victoria Inglezi

Cităm din acea revistă însemnările lui Alexandru D. Inglezi:

**„Notițe referitoare la neamul meu:**

1846, 1 mai – a decedat tatăl meu, Dumitru Spiridonovici Inglezi la 73 de ani de viață.

1855, 20 aprilie – m-am cununat cu Victoria Ivanovna Cheșco, în Biserica «Arhanghelul Mihail» a mănăstirii din Odesa. Eu aveam 29 de ani, ea – 20.

La 5 ianuarie 1856, pe la 12 și jumate de zi s-a născut fiica mea. La data de 20 a aceleiași luni a fost botezată și a primit numele de botez Elizaveta. Nănași au fost Constantin Ilici Botezat, consilier de curte, și Cleopatra Nicolaevna Artânova. Nașterea și botezul au avut loc la Chișinău.



14 aprilie 1856. La ora 4 și jumătate dimineața s-a stins din viață prietena și soția mea Victoria după o boală îndelungată și grele suferinți suportate din cauza tuberculozei. Să-i fie țărâna ușoară. A scris Alexandru Dimitrievici Inglezi.”

Aceasta ar fi biografia simplă, pe când biografia-legendă este cu totul alta, este plină de farmec și romantism. Gheorghe Bezviconi prezintă un portret al Victoriei Inglezi, în cartea-manuscris *Portretov dlinnâi read...* de unde reproducem și următoarea istorioară:

„...La Viena Victoria Ivanovna i-a căzut la inimă viitorului împărat al Mexicului, Maximilian. La mine s-a păstrat un portret al acestei fermecătoare femei, care pe lângă toate cânta minunat.

Căsătoria cu un herțog, chiar și pentru Cheșco era imposibilă. Fata a fost dusă la Odesa și căsătorită cu prietenul fratelui său, Inglezi. Cu soțul Victoria Ivanovna n-a trăit mult, a



Alexandru D. Inglezi

născut o fetiță după care intenționat a răcit și la mai puțin de un an din ziua căsătoriei a murit în luna aprilie 1856.

Se spune că împăratul Maximilian, înainte de a fi împușcat de revoluționarii mexicani, a rugat să-i cânte *Paloma*. Această romanță cândva a fost cântată la Viena de către Victoria Cheșco. Iar eu am citit-o pe filele îngălbenite ale unui album plușat...”

Chiar dacă cele două biografii au aceeași linie de subiect, încărcătura lor emotivă este absolut diferită și demonstrează că în secolul XIX, cum și în secolul XX, la fel cum și în cel de-al XXI-lea, iubirea va avea aceeași eternă semnificație.

Atunci când treceți prin Cimitirul Central, în partea de jos, adică de nord a Bisericii, în șirul mormintelor familiei Krupenski o să dați și de mormântul Victoriei Inglezi.

Nu ezitați să vă opriți pentru o clipă. Niciodată nu este păcat să ai un moment de reculegere pentru un om care și-a trăit mitul iubirii.



Mormântul Victoriei Inglezi. Cimitirul Central, Chișinău

## DESTIN GREU DE URMAT...

Prietenii dintre intelectuali se legă foarte greu, dar sunt și cele mai durabile. Drept exemplu poate servi această nemaipomenită prietenie dintre două doctorețe – Maria Rașcovici și Iulia Kviatkovski.

S-au cunoscut fiind colege la Cursurile medicale pentru femei, s-au cunoscut într-un moment dificil pentru Iulia Kveatkovski, atunci când fratele ei Alexandru a fost executat în 1880 ca membru al organizației poporaniste „Narodnaia volea”, ca participat la pregătirea unui act terorist.

În 1886 au primit diplomele care atestau studiile lor medicale și de atunci încolo au mers nedespărțite împreună.

Etnic, Iulia Kviatkovski făcea parte dintr-un neam polonez, creștinizat, deși se născuse în 1859 la Tomsk, în Siberia, unde tatăl ei primise ca zestre câteva mine de aur.

Familia era numeroasă, ea fiind al cincisprezecelea copil. Tată-l peste un timp s-a ruinat și tânăra gimnazistă a fost nevoită singură să câștige banii necesari pentru studii ocupându-se cu prepararea altor eleve. A absolvit gimnaziul din Tomsk cu medalie de argint și, în 1879, a luat drumul Petersburgului ca să facă studii medicale. De fapt, sugestia era a fraților mai mari care învățau acolo.

La Petersburg a fost primită la Cursurile medicale pentru femei de pe lângă Spitalul militar cu numele împăratului Nicolai. Dar perioada studiilor a fost marcată de arestarea



Două prietene, doctoresele Maria Rașcovici și Iulia Kviatkovski

fratelui și de moartea lui. A lucrat un timp în spitalele zemstvei din Moscova, dar la invitația doctorului A. Cepurovski, responsabil de medicină în zemstva basarabeană, a hotărât să vină în Basarabia.

A sosit la Chișinău în 1893, unde înființează primul ambulatoriu de vaccinare. În 1896, a înființat un orfelinat și o ceainărie pe lângă azilul de noapte al săracilor. Contribuie la des-

chiderea unei farmacii municipale. Activează la Spitalul de copii, iar în 1910, din inițiativa ei și din banii donați de Liubov Artamonovna, văduva unui general, a fost înălțat Spitalul de boli de ochi (clădirea de pe str. București unde azi se află Mitropolia). În timpul Primului Război Mondial, conduce o echipă sanitară la Târgu Ocna, Bârlad și Bacău. În 1917 e membră a Dumei din Chișinău, responsabilă de instituțiile medicale, dar în 1918 Duma a încetat să mai existe și ea n-a mai fost invitată să participe la treburile obștești. Fiind îndepărtată de la activitățile medicale, ea a preferat să se ocupe cu viticultura și pomicultura și la Expoziția agricolă din 1915 recolta ei a obținut medalia de aur. În 1926, acordă un mare ajutor refugiaților transnistreni care, riscând viața, evadau din raiul comunist al URSS.

Prietenia celor două intelectuale și-a găsit oglindirea în volumul memorialistic comun, un fel de istorie a medicinei basarabene



Mormântul Lidiei Kviatkovski, nepoată a Iuliei Kviatkovski. Cimitirul Central, Chișinău

# Воспоминанія

ВРАЧЕЙ

ЮЛИИ АЛ. КВЯТКОВСКОЙ

МАРИИ П. РАШКОВИЧЪ

"

КРАТКІЯ БІОГРАФІИ

Н. А. и С. П. Дорошевскихъ

Е. П. Джунковской

"

Е. И. Кристи-Сицинской

П А Р И Ж Ъ  
1937

Coperta cărții *Amintiri*, semnată de Iulia Kviatkovski și Maria Rașcovici. Paris, 1937

expusă pe înțelesul tuturor: *Воспоминания врачей Юлии Ал. Квятковской и Марии П. Рашкович.* – Paris, 1937.

Regretăm că până azi n-am aflat data exactă a decesului acestei distinse personalități. Din lipsă de timp, din lipsă de surse ori din obișnuința care ne-a fost cultivată decenii la rând de a uita tot ce au creat predecesorii noștri până la 1940...

Casa în care a locuit ea s-a păstrat până astăzi pe str. Alexei Mateevici, făcând parte din corpul de clădiri ale Ambasadei SUA în Moldova.

## JOANA D'ARC A RENAȘTERII BASARABENE

Leonida Lari (26.IX.1949, s. Bursuceni, Sângerei – 11 decembrie 2011, Chișinău) era o fire care se impunea printr-o seriozitate interioară. Dar dincolo de chipul ei sever și caracterul sobru, se ascundea un om gingaș, sensibil și foarte ușor de rănit...

A scris poezii pentru trezirea din amorțire a maturilor. Criticul și istoricul literar acad. Mihai Cimpoi a definit această perioadă foarte exact: „...Jeanne d'Arc a renașterii basarabene, cum credea mulțimea, demonică, mesianică, etic-necruțătoare, a semnat versuri ce-au înfiorat adunările...”

Dar tot ea a scris versuri simple pentru copii, versuri care intrau de la sine în ritmul percepției noastre:

„Zdup, zdup, zdup  
Vine nenea Lup,  
Umblă prin oraș  
După iepuraș...”

Nimic mai simplu și mai convingător pentru un copil.

Am avut multe discuții memorabile când am văzut toată puterea ei de convingere și la fel momente de ezitate atunci când se vedea implicată direct în anumite aprecieri.

A debutat greu, deși scria o poezie nouă, neobișnuită pentru lirica de la noi. Poetul Andrei Lupan i-a prefațat *Piața Diolei*, cartea ei de debut, a prefațat-o cu mare delicatețe estetică, deși el se situa ca poet pe altă poziție.

Această atitudine a poetului academician a fost decisivă pentru destinul ei literar.

Îmi amintesc discutarea primei mele plachete de versuri *Arta memoriei*, în 1986. Criticii vorbeau evaziv convinși că manuscrisul nu va fi acceptat, căci așa era directiva. Dar a fost



Poeta Leonida Lari

suficientă opinia a patru poeți: L. Lari, L. Damian, V. Romanciuc și N. Dabija ca decizia acelei adunări să fie favorabilă și cartea avea să apară peste doi ani.

În 1990 lucram sub direcția Leonidei Lari și a lui Ion Vatamanu la ziarul *Glasul Națiunii*. Într-o emisiune televizată de sâmbătă *Buna seara!* am prezentat-o pe poeta Olga Crușevan, drept cea mai mare poetă basarabeană.

Luni, cum am intrat în redacție, m-a și chemat în birou. Vroia să se convingă că cele spuse de mine sunt nu doar enunțuri de mo-

ment. I-am făcut precizarea de rigoare, afirmația mea se referea la perioada interbelică.

Dar am simțit că ea nu vrea să împartă cu nimeni gloria celei mai importante voci lirice din poezia noastră.

A scos mai multe plachete de versuri: *Marele vânt* (Ch., 1980), *Mitul trandafirului* (Ch., 1985), *Scoica solară* (Ch., 1987), *Dulcele foc* (Ch., 1989), *Anul 1989* (Ch., 1990), *Liră și păianjen* (Ch., 1991), *Al nouălea val* (Ch., 1993), *Epifanii* (Ch., 1994), *Lunaria* (Ch., 1995). Fiind deputat și senator în Parlamentul României, a continuat să publice: *Între îngeri și*



Leonida Lari condusă pe ultimul drum...  
Fragment din procesiune. Bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt,  
intersecție cu str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni

*demoni* (București, 1998), *Învingătoarele spații* (București, 1999), *Infinitul de aur* (Timișoara, 2001), *Epifanii și Teofanii* (București, 2005), *Sibila* (București, 2006) ș.a.

A tradus inspirat din M. Lermontov, E.A. Poe.

Activitatea politică i-a furat mult din timpul ei de creație, din energia ei sufletească.

A fost deputată în Sovietul Suprem al URSS (1988-1991). Deputată de Galați, aleasă în septembrie 1992, pe listele PNȚCD. Ulterior va adera la Partidul „România Mare”, de unde va pleca în urma unor neînțelegeri.

Și cum era de așteptat, marele ei efort social și politic a fost recompensat cu puține distincții.

Atunci când s-a simțit încolțită de o boală necruțătoare, s-a retras acasă, la Chișinău, între ai săi.

În clipa despărțirii, la sicriul ei a venit multă lume, dar majoritatea o alcătuiau acei care o văzuseră la tribunele marilor adunări, atunci când ea era *Joana d'Arc* a Basarabiei...



Mormântul Leonidei Lari. Cimitirul Central, Chișinău

## O FEMEIE FENOMEN

Odinioară la mormântul ei de la Cimitirul Central din str. Armeană era o ordine ideală. La sărbători veneau pionierii și depuneau flori la mormântul mamei eroului războiului civil Serghei Lazo. Azi nu mai vine nimeni și mormântul ei este acoperit de buruiene întocmai ca și de uitare...

Dar n-ar fi trebuit să fie așa.

Elena Luzghin (10.I.1871, s. Lungeni, jud. Iași – 13.III.1933, Chișinău) în prima căsătorie a fost Lazo, dar era descendentă din neamul lui Ștefan Crușevan care, rămânând orfană, la patru ani este crescută și educată de unchiul ei, Nicolae Leonard, iarăși un boier de viță.

A făcut studii gimnaziale la Odesa, iar apoi a frecventat cursurile Universității din Varșovia și apoi pe ale celei din Paris. A fost pasionată de medicină și literatură. În 1891, se căsătorește cu Gheorghe Lazo, stabilindu-se cu traiul la moșia din s. Piatra, jud. Orhei, dar în 1895, soții decid să vândă conacul de la Piatra și trec să locuiască la Ezăreni, jud. Bălți, la moșia părintească a Elenei.

În 1905 îi moare soțul și ea rămâne cu cei trei copii: Serghei, Boris și Ștefan. După anumite încercări de a se ocupa de agricultură, ea se decide să se stabilească la Chișinău pentru a favoriza copiii care urmau Liceul nr. 1. În 1909, cumpără de la compozitorul V. Guttor vila lui de la marginea orașului.

Făcând abstracție de propriile ei probleme, se dedică unei opere filantropice care au făcut-o celebră în epocă: Consiliul de conducere al Orfelinatlui „Olga”, Comunitatea Surorilor de Caritate Hârbovăț, Casa Muncii a Societății de Binefacere, Societatea Nevoiașilor de pe lângă Liceul de Băieți nr. 1.



Elena Lazo, în a doua căsătorie Luzghin

Anul 1917 este unul foarte important în destinul ei.

Se recăsătorește cu președintele Tribunalului din Basarabia Stepan Luzghin și tot în același an femeile o aleg președinte al Ligii femeilor din Basarabia, și această temă, promovarea femeii în viața socială a fost prioritară pentru ea până în 1932, când din motive de sănătate s-a retras treptat din activitățile publice.

În toată această perioadă agricultura a rămas marea ei pasiune. Tipărește monografiile: *Livada lui Gh. Lazo* (Chișinău, 1911); *Tratat de apicultură* (Chișinău, 1916) și colaborează cu revistele *Plodovodstvo* și *Bessarabskoe selskoe hoziaistvo*.

După cum menționează cercetătoarea Elena Ploșniță în *Femei din Moldova* (Chișinău, 2000): „*Casa Elenei Lazo era vizitată de poeta Olga Crușevan, poetul Nicolai Costenco, scriitorul Constantin Stere, medicul T. Ciorbă, mitropolitul Gurie...*”

Este un fapt care explică parțial de ce unul dintre fii, Serghei, a murit în plin război civil făcând revoluție, iar altul, Boris, și-a trăit veacul, până aproape de zilele noastre, la București...

Este de mare importanță faptul că neamul lui Lazo a avut nu numai profunde rădăcini istorice care au lăsat urme în hrisoavele vremii, dar și mai important se pare faptul că acest neam a fost înrudit cu celebre neamuri cum ar

fi cel al lui Lascar Catargi, mare om politic, și cel al familiei Hrisoverghi, legătura de rudenie înfăptuindu-se chiar prin poetul Alexandru Hrisoverghi, care la vremea lui a stat un timp în Basarabia. Arborele genealogic al familiei Lazo, precum și cel al familiei Crușevan încă își așteaptă cercetătorul. Parțial aceste neamuri au fost descrise de Gheorghe Bezviconi în volumul său magistral *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (București, 1940 și 1943). Cu toate acestea, acum, când accesul la arhive este liber, când familiile Lazo, Crușevan, Catargi și altele au fost scoase de la index și chiar demitizate, a sosit timpul potrivit să se porceadă la cercetare.



Mormântul Elenei Luzghin. Cimitirul Central, Chișinău



## FEMEIA CARE L-A SALVAT PE ȘTEFAN CEL MARE

Cine cunoaște istoria monumentului lui Ștefan cel Mare și Sfânt la sigur că știe toate peripecțiile legate de destinul monumentului. La un moment dat s-a ajuns la absurd. Autoritățile sovietice erau gata să taie crucea din mâna lui Ștefan cel Mare și atunci în apărarea monumentului s-a ridicat soția sculptorului – Olga Plămădeală – care, fiind moștenitoarea tuturor lucrărilor, n-a permis distrugerea operei fundamentale a marelui artist.

Dar sunt puțini acei care știu că acea firavă doamnă era prima balerină basarabeană. Că ea benevol și-a jertfit propria carieră doar din dorința de a-l ajuta pe Alexandru Plămădeală.

La Cimitirul Central de pe str. Armenească, la mormântul ei, ani de zile a străjuit o cruce modestă de lemn, care abia acum, de câțiva ani, a fost schimbată de conducerea Uniunii Artiștilor Plastici pe o cruce care deja cadrează cu piatra de pe mormântul lui Al. Plămădeală.

Biografia ei ilustrează un destin deosebit:

**Plămădeală, Olga** (1896, Chișinău – 10.III.1990, Chișinău), publicistă, secretarul Societății de Arte Frumoase din Basarabia, soția sculptorului Alexandru Plămădeală. A fost prima balerină pe care a avut-o Basarabia.

S-a născut în familia pedagogului Iacob Suceveanu, deputat în Sfatul Țării, înmormântat și el în Cimitirul Central de pe str. Armenească.

A făcut studii liceale la Chișinău și Odesa, la Școala de Belle-Arte din Chișinău, în cadrul căreia sculptorul activa ca pedagog și director, și la Institutul Politehnic din București, unde a studiat arhitectura.

În 1923 a fost aleasă secretar general al Societății de Belle-Arte din Basarabia. A participat la organizarea a circa zece Saloane Oficiale



Olga Plămădeală

anuale în cadrul Societății. Și tot în acel an s-a căsătorit cu sculptorul Alexandru Plămădeală. Ea a fost unul dintre animatorii inaugurării, în 1939, a Pinacotecii municipiului Chișinău, unul dintre visurile realizate ale lui Alexandru Plămădeală. Colecțiile Pinacotecii vor fi utilizate în 1940 la fondarea Muzeului Național de Arte Plastice din RSSM.

Secretar a Societății Artiștilor Plastici din Basarabia, ea a reprezentat pentru revista *Viața Basarabiei*, cronicarul la zi, adică omul care a consemnat locul și valoarea unor expoziții prezentate de artiștii basarabeni: *Cronica plastică: Expoziții de pictură la Chișinău*. „Expoziția” tineretului basarabean la București în sala Dalles. *Monumente în Basarabia* (1938, nr. 3); *Cronica plastică: Centenarul nașterii pictorului Nicolae*

Grigorescu (1838-1907). *Expoziții colective la București. Despre piața Mitropoliei* (1938, nr. 4-5); *Cronica plastică* (1938, nr. 6-7); *Cronica plastică: Despre monumentul Unirii Basarabiei* (1938, nr. 10); *Notă plastică: Dezvelirea monumentului Regelui Ferdinand I la Chișinău s-a amânat din nou* (1938, nr. 12); *O instituție de educație artistică: Societatea de Belles-Artes din Chișinău* (1939, nr. 1); *Cronica plastică: Teodorescu-Sion* (1939, nr. 5); *Cronica plastică* (1939, nr. 7-8).



Un trio artistic: pictorul Ion Teodorescu-Sion, Olga Plămădeală și sculptorul Alexandru Plămădeală. Chișinău

S-a refugiat, în 1944, în România, unde a fost angajată în calitate de traducătoare în cadrul Comisiei mixte româno-sovietice. După război, locuind la Chișinău, a fost redactor



Olga Plămădeală, anul 1988

și traducătoare. A avut o singură dorință: de a proteja și a promova creația lui Alexandru Plămădeală și, în acest scop, a scris și a îngrijit câteva cărți: *Александр Пламадяла. Жизнь и творчество* (Chișinău, 1965); *Alexandru Plămădeală* (în colaborare cu Sofia Bobernagă) (Chișinău, 1981).

Ea a fost una dintre puținele autoare, căreia i-a fost dat să trăiască până în anii '90. Moștenitoarea unei averi artistice inestimabile, ea și-a terminat viața la azilul de bătrâni din Chișinău, unde am vizitat-o și eu, încercând să mă apropiu de trecutul care îi era atât de familiar.

Avea o memorie fragmentară, ținând minte detalii nicăieri consemnate și uitând practic ce a mâncat ieri. Dar ceea ce era mai tragic, ceea ce m-a șocat, a fost impertinența unor persoane care i-au substituit câteva lucrări grafice ale lui Alexandru Plămădeală în care îi prezentau portretul cu niște fotografii de aceeași mărime. Era o amăgeală crudă pentru distinsa personalitate, care, în virtutea vârstei, parțial pierduse vederea. Și astăzi mă urmăresc acele câteva fotografii expuse cu drag pe noptiera ei și pe care ea mi le prezenta ca fiind lucrări veritabile.

Ea era convinsă că sunt originale și sunt anume portretele ei...

## UN MEDIC DIN FAMILIA ȘCIUSEV



Mariei Șciusev-Porucic

Mormântul ei se află chiar în zona centrală a cimitirului de pe str. Armenească. Am trecut pe acolo de mai multe ori, dar abia acum l-am descoperit.

Maria Șciusev-Porucic (6.II.1859, Chișinău – 18.V.1934, Chișinău), primul copil în familia Șciusev și sora arhitectului cu renume mondial Alexei Șciusev.

Face parte din acea generație de femei care vedeau rostul lor în activități sociale.

Își face studiile la Gimnaziul de fete din Chișinău, ca mai apoi să absolvească la Sankt

Petersburg cursurile de medicină de pe lângă spitalul militar.

A insistat să obțină titlul de medic și l-a primit în 1885. Ghidată de ideea poporanistă de a merge în popor ea, în anii 1890-1908, activează ca medic de zemstvă în satul Ialoveni. După care o perioadă îndelungată a locuit și a activat la Tighina, împreună cu soțul său Constantin Sozontie – și el medic. A lucrat și în alte localități – Durești, Ruseștii Noi.

Ultimii ani de viață i-a petrecut la Chișinău, prin exemplul ei demonstrând că femeile pot face față muncii dificile de medic.



Mormântul Mariei Șciusev. Cimitirul Central, Chișinău

## O INTELLECTUALĂ MODEL



Maria Rașcovici

Absolventa unui liceu de fete din Odesa, Maria Rașcovici (1859, Odesa – 1937?, Paris), a preferat cariera pedagogică debutând în domeniu ca învățătoare într-o școală particulară evreiască.

Dar o ispitea medicina, visul multor fete care nu prea aveau acces la studiile medicale superioare. Duhul revoluționar antimonarhist cultivat în epocă cerea de la tineri cunoștințe temeinice, studii făcute cu mult sacrificiu. Studiază medicina la Moscova, Berna (Elveția), Sankt Petersburg. Absolvește Cursurile superioare pentru femei (1886).

Ideile poporaniste în vogă în acea vreme o orientează să se dedice medicinei rurale, în zemstvele din guberniile Moscovei și, mai apoi, ale Hersonului (Ucraina). Dar Basarabia devine punctul ei de atracție din mai multe considerente: apropierea de Odesa, cu care exista și o legătură permanentă prin calea ferată. Tot aici existau foarte multe posibilități de afirmare profesională.

Și activitatea revoluționară pe care o practica nu era urmărită în provincie cu aceeași vigilență ca în capitală. Din 1893, se stabilește la Chișinău, fiind adjunctul medicului sanitar al zemstvei. În această postură realizează statistici medico-sanitare pentru Basarabia, care se confrunta cu boli grele ce aveau o largă răspândire: pelagra, tuberculoza ș.a.. De aceea, concomitent cu profilaxia medicală, insistă foarte mult la munca de culturalizare a populației: predă la școala duminicală amintindu-și de cariera pe care o părăsise în favoarea medicinei, organizează un muzeu școlar mobil, este membră a unor societăți filantropice, lector la școlile profesionale evreiești. A supraviețuit în timpul pogromurilor din 1903 și 1905, activând la Chișinău până în 1936.

Autoare a numeroase articole și lucrări de specialitate:

*Глухонемота как одно из болезненных проявлений истощенного голодом населения // Врачебная хроника Бессараб. губ. – 1893, nr. 9; О санитарных мероприятиях по отношению к пришлым рабочим // Ibidem. – 1893. – nr. 5; К вопросу о медицинской и санитарной организации городов Бессарабской губернии // Обществ.-санитарное обозрение. – 1896. – nr. 18; Пеллагра в Бессарабской губернии // Материалы VIII губернского съезда врачей. – К. 1897; Воспоминания врачей Юлии Ал. Квятковской и Марии П. Рашкович и краткие биографии Н.А. и С.П. Дорошевских. – Paris, 1937.*

Tot ea, în colaborare cu prietena ei de-o viață Iulia Kveatkovski, a scris o excelentă carte de memorii, pe care a tipărit-o la Paris. Ceea ce nu cunoaștem însă e anul și locul exact al decesului...

## O FEMEIE CE MERITĂ UN MONUMENT ÎN MIJLOCUL CHIȘINĂULUI

E foarte greu de explicat traiectoria evoluției rolului femeii în societatea basarabeană. Cu atât mai complicat e să o faci comparativ cu femeia din Regat. Dar, pe de altă parte, aici, în provincia dintre Prut și Nistru, femeia și-a ocupat locul pe care-l merită mult mai devreme. În primul parlament basarabean – Sfatul Țării – au fost prezente două femei. Tot aici, femeile își cereau drepturi egale în profesarea unor în-deletniciri tradițional bărbătești – așa au apărut femeia-avocat, femeia-aviator, femeia-conducător auto, femeia sportivă, femeia-om politic etc.

Alexandra Russo a fost arestată în mai multe rânduri de către autoritățile române și o singură dată de către cele sovietice, atâta doar că ultimul arest a fost cel care s-a dovedit a fi și deschiderea porții spre infern... De aceea, am derulat această biografie pe scenariul conceput în iulie 1940 la Chișinău...

Scopul nostru n-a fost de a justifica, de a reabilita o mișcare politică de extremă. Pur și simplu, dacă este ignorată o mișcare de asemenea anvergură, etichetată fără argumentări și fără a se contura un istoric al mișcării, în mintea oricui încep să apară suspiciuni, dubii și fireasca întrebare de ce se procedează anume așa.

Oricine se va apuca să studieze această temă, până mai ieri tabu atât la noi, cât și în România, va veni în contact cu o realitate zdrobitoare. Adepții mișcării legionare erau urmăriți, iar liderii ei din statul-major, în nu-

măr de 264, au fost asasinați în 1939, pe timpul domniei lui Carol al II-lea. Ceva mai înainte, în noaptea de 30 noiembrie 1938, a fost asasinat conducătorul mișcării, „Căpitanul”, cum îi ziceau gardiștii – Corneliu Zelea Codreanu, împreună cu încă 12 ortaci.

Condamnarea gardiștilor s-a făcut într-un mod arbitrar și greu de justificat. La Bălți, din cei trei condamnați, doi n-aveau idee despre sarcinile și scopurile mișcării legionare. Au fost înhățați și condamnați pentru a-i speria pe alții.

Cunoașterea obiectivă a trecutului este drumul cel mai dureros, dar și cel mai scurt, spre adevăr.

Istoria noastră ne-a obișnuit cu gândul că faptele mărețe se pot datora doar bărbaților. Marile bătălii, primele zboruri aviatice și cosmice ș.a. De fapt, sunt niște gesturi care concentrează de la sine energia unei clipe, pe când adevăratele caractere se conturează și se dezvoltă doar în timp.

Una din marile anonime ale istoriei noastre este Alexandra Russo, fiica boierului Leonid Russo, din marele arbore genealogic al neamului Russo, unde îl găsim și pe renumitul scriitor Alecu Russo. Această femeie a demonstrat prin propria viață că omul de caracter se naște cu niște convingeri pe care nu le mai poate abandona. În perioada interbelică, ea a fost una dintre puținele femei care au făcut politică, care nu s-a împăcat și n-a fost agreată de niciun regim.



Alexandra Russo, fotografie din dosarul de la NKVD

Membră marcantă a „Gărzii de Fier”, partid de extremă dreaptă care avea sloganul *Totul pentru țară*, ea, în mai multe rânduri, a fost arestată și întemnițată de autoritățile române. Atunci când au venit sovieticii, la 12 iulie 1940, iarăși a fost arestată. N-a plecat în refugiu pentru că una din fiice era în spital, fiind operată. Dar, cred că adevăratul motiv a fost altul, ea nedorind să plece din teritoriul pe care îl considera sfânt pentru țara ei, pământ pe care a promis să-l apere și pentru care s-a sacrificat.

Dosarul ei de la Arhiva Ministerului Securității Naționale conține detalii relevante despre formarea, desfășurarea și activitatea „Gărzii de Fier” în Basarabia.

Istoria acestui partid nici nu poate fi concepută fără cunoașterea activității Alexandrei Russo. Reproducem fragmente din acest dosar:

**„Dosarul nr. 74**

**Decizie**

(de intentare a anchetei penale)

*15 iulie 1940, or. Chișinău*

Subsemnatul, anchetator penal al secției de anchetă penală a NKVD al RSSM, sublocotenent al Securității de Stat Șeineman, cercetând materialele despre activitatea criminală a cetățenei Russo-Juriari Alexandra Leonidovna – anul nașterii 1892, originară din or. Chișinău, fostă moșiereasă – exprimată prin faptul că din 1933 a fost conducătoare a organizației fasciste antirevoluționare „Garda de Fier” și a dus o luptă activă împotriva mișcării revoluționare în Basarabia, precum și observând în faptele comise de acuzata Russo-Juriari semne ale infracțiunii prevăzute de art. 54-13 al CP al RSSU,

**am decis:**

În baza p. 2 al art. 93 (CPP) și a art. 108 (CPP), a începe cercetările în legătură cu dosarul prezent.”

\* \* \*

Este important faptul că decizia de intentare a anchetei penale a fost semnată la 15 iulie 1940. Deci, informațiile operative despre

această persoană erau cunoscute NKVD-ului încă înainte de 28 iunie 1940. Acest moment negat sau neobservat de mai mulți cercetători, merită atenția noastră, fiindcă coloana a cincea a comunismului a furnizat aceste informații organelor de represalii sovietice. Informațiile au fost stocate și acumulate pe toată perioada 1918-1940. Tragem această concluzie având în vedere faptul că în foarte scurtă vreme în Basarabia au fost arestate toate personalitățile influente, începând cu cele de primă mărime și terminând cu funcționarii și profesorii de liceu, și arestarea lor se făcea nu accidental, ci după grupările de interese și relații.

Decizia procurorului general n-a întârziat:

**„Procurorul militar**

*17 iulie 1940*

**Decizie**

Subsemnatul, colaborator al grupei operative a NKVD-ului al RSSM, or. Chișinău, sublocotenent al Securității de Stat Lujcenko, cercetând materialele anchetei penale preliminare,

**am decis:**

Russo-Juriari Alexandra Leonidovna să fie arestată și trasă la răspundere penală în baza art. 54, p. 13 al CP al RSSU.”

\* \* \*

Același lucru l-a făcut și anchetatorul NKVD-ului Șeineman.

Mecanismul sovietic de reprimare funcționa ireproșabil – era suficient ca un singur fir să se agațe de om și el era înghițit de imensa mașină.

**„Decizie**

(de arestare)

*or. Chișinău, 7 iulie 1940*

Anchetatorul Șteiman (corect Șeineman – I.C.)

**am decis:**

În baza materialului expus mai sus, să fie arestată.”

În toată această operație de reținere e primul moment de confuzie, deoarece mandatul

de arestare a fost eliberat la 13 iulie. Și toate documentele au fost întocmite post-factum.

**„(Mandat de arestare) nr. 93**

13 iulie 1940

Arestarea și percheziția Juriari Alexandrei Leonidovna.

Adresa: str. Leova 70.”

\* \* \*

Documentul cel mai important din acel dosar este chestionarul arestatului – acesta conține mai multe informații biografice care limpezesc multe nuanțe. Atragem atenția asupra ultimului punct din anchetă: arestată la 12.07.1940. Acest punct demonstrează că justiția sovietică era o justiție formală.

**„Chestionarul arestatei**

1. NP: *Juriari Alexandra Leonidovna*
2. Data nașterii: *19 octombrie, anul 1892*
3. Locul nașterii: *or. Chișinău*
4. Locul de trai: *or. Chișinău, str. Leova 70, ap. 1*
5. Profesia și specialitatea: *moșierească*
6. Locul de serviciu: *moșierească*
7. —
8. Originea socială: *din moșieri*
9. Situația socială: *moșierească*
  - a) până la revoluție: *moșierească*
  - b) după revoluție: *moșierească*
10. Studii: *medii*
11. Partinitatea: *în trecut, din anul 1933 până în ziua arestării, a fost membră a organizației „Garda de Fier”*
12. Naționalitatea și cetățenia: *rusă, supusă română*
13. – *nu*
14. – *nu*
15. – *nu*
16. Componenta familiei: *soțul Juriari Eugen Vasilevici, 49 ani, locuiește în s. Rezeni, județul Chișinău, fost ofițer rus; fiica, 19 ani, Alexandra Marinovna Chirițesco, locuiește pe str. Leova 70; patru copii de la 11 la 18 ani, locuiesc la mătușa lor în or. București, Piesco Florica Stanovna*
17. De cine și când e arestată – *12/VII.1940”*

Formalismul enkavediștilor poate fi tratat sub diverse aspecte, dar cel mai important moment îl trădează interesul lor personal. Ca să nu și complice viața cu înregistrări de liste de obiecte sechestrate, ei lăsaau toată averea în casă, luau din ea numai omul, iar peste câteva zile ocupau această casă cu tot ce avea ea. Acest procedeu explică clar cum au fost ocupate de către „eliberatorii” sovietici toate locuințele bune din Chișinău.

**„Certificat**

Averea Alexandrei Leonidovna Russo-Juriari n-a fost sechestrată și locuința n-a fost sigilată.”

\* \* \*

Procesele-verbale întocmite la interogatorii nu pot fi considerate documente credibile. Este cunoscut faptul că ancheta de atunci avea dreptul să smulgă de la arestați depozițiile pe care le considera necesare. Pentru aceste situații erau utilizate procedeele cele mai murdare, începând cu șiretlicul, șantajul și terminând cu tortura fizică. Femeile nu făceau excepție pentru acești călăi odioși care mai târziu și-au agățat multe ordine și medalii pentru „eroismul” lor, demonstrat în camera de tortură.

**„Proces-verbal**

al interogatoriului

Alexandrei Leonidovna Juriari

10/VII.1940

Î.: Povestiți despre convingerile dumneavoastră politice și apartenența partinică.

R.: După convingeri și apartenență, fac parte din Partidul „Garda de Fier”.

Î.: Care a fost rolul dumneavoastră în Partidul „Garda de Fier”?

R.: Am avut rolul de propagandist, explicam scopurile și sarcinile Partidului „Garda de Fier” și atrăgeam în partid persoane noi. Am îndeplinit o funcție conducătoare, deși postul de comandă nu l-am ocupat.

Î.: Indicați conducătorii partidului dumneavoastră.

R.: Conducători ai Partidului „Garda de Fier” au fost – până în anul 1938, adică până



în momentul arestării – colonelul Vasile Diaconescu, Serghei Florescu și Ivan Palamarciuc.

Î.: Cine vă este cunoscut dintre membrii Partidului „Garda de Fier”?

R.: Constantin Nicolai – diacon în Biserica Grecească, român, nu știu unde se află acum;

Brighidel Petru – diacon în Biserica „Alexandru Nevski”, român;

Cristea – diacon la Catedrală, român;

Marinesco Ivan – director adjunct al Școlii Normale;

Poiană Gavriil – student al Facultății de agronomie;

Stoinescu Ivan – student al Facultății de agronomie;

Kriglag Ivan – student al Facultății de agronomie;

Nița Ilie – student al Facultății teologice;

Morozco Ion – student al Facultății teologice;

Pâslaru Ion – agronom;

Bunurușceanu – student al Institutului Teologic;

Turcu – muncitor.

Cu toate persoanele indicate mai sus, din anul 1938, nu am legături.

Î.: Prin ce se explică dorința dumneavoastră de a pleca în România?

R.: În primul rând, eu doresc să plec în România pentru că în România se află și învață copiii mei. Ei au plecat odată cu retragerea armatei române, eu de asemenea voiam să plec, dar, deoarece fida mea era operată, am rămas. În al doilea rând, eu, ca cetățeană română, doresc să plec în România.

Î.: N-ați indicat membrii „Gărzii de Fier” aflați în or. Chișinău, cine mai este încă?

R.: După sosirea Armatei Roșii, n-am întâlnit pe nimeni dintre membrii Partidului „Garda de Fier”.

Î.: Dumneavoastră ați spus că dacă un comunist ar nimeri în închisoarea fasciștilor el nu și-ar trăda tovarășii, deci dumneavoastră, pur și simplu, din cauza convingerilor pe care

le aveți ca membră a „Gărzii de Fier”, refuzați să numiți membrii „Gărzii de Fier” cunoscuți dumneavoastră.

R.: Eu îmi mențin convingerile, ca membru activ al „Gărzii de Fier”, dar nu pot numi persoanele aflate în or. Chișinău pentru că n-am văzut pe nimeni.

Î.: Relatați despre scopurile Partidului „Garda de Fier”.

R.: Scopul Partidului „Garda de Fier” era de a aduce țara la o viață mai bună, drept exemplu serveau țările fasciste Germania și Italia.

Î.: Povestiți detaliat despre starea dumneavoastră socială.

R.: Tatăl meu, Russo Leonid, de naționalitate basarabean, avea în s. Micăuți, plasa Drâslăceni, județul Chișinău, fermă de cai și o moșie, avea aproximativ 60 de cai, 200 capete de oi, 1300 ha de pământ, avea casă proprie în or. Chișinău, 30 desetine de vie. Eu am casă în or. Chișinău, pe str. Kiev 81, 4 clădiri, 100 ha de pământ în județul Orhei, moștenite după decesul mamei, plus 10 ha de vie, o moșie, 10 capete vite cornute, 2 cai, 4 mânji.

Am un frate plecat în România, căruia i-a revenit toată moșia tatălui, primul meu soț a fost român, profesor de agronomie Chirițescu-Arva, a murit în anul 1935, avea casă proprie în București.”

\* \* \*

Din procesele-verbale am selectat doar informațiile-cheie care ne permit să ne facem o opinie justă despre cum Alexandra Russo își concepea noua situație și făcea legătură cu viața ei anterioară. Închisoarea nu era pentru ea o noutate, șocante pentru ea erau metodele de tortură.

Alexandra Russo este modelul femeii care a sacrificat liniștea și pacea familiei pentru realizarea unor idealuri mărețe și a ales în acest scop platforma politică și principiile unui partid de extremă – „Garda de Fier”.

În epoca comunistă, discuția despre un asemenea personaj și despre un asemenea par-

tid ar fi fost imposibilă. Astăzi, avem șansa să urmărim destinul unui om legat de un partid care a făcut multă vâlvă în epocă, dar n-a fost agreat nici de conducerea României interbelice, nici de bolșevicii din URSS.

Emil Cioran, fost și el simpatizant al „Gărzii de Fier”, definește originea și orientarea acestei mișcări astfel: *„Garda de Fier, căreia, de altfel, nu i-am aparținut, a fost un fenomen foarte curios. Conducătorul ei era, de fapt, slav, mai mult tipul unui hatman ucrainean. Gardienii morții erau în majoritate macedoneni dezrădăcinați; în general, în această mișcare ieșea la suprafață mai ales periferia României. Așa cum se spune despre cancer că nu e o boală, ci un complex de boli, așa și Garda de Fier era un complex de mișcări; mai mult o sectă smintită decât un partid. Se vorbea acolo mai puțin de o renaștere națională și mai mult de mărirea morții. Românii sunt în general sceptici, ei așteaptă puțin de la soartă. De aceea, Garda era, în general, disprețuită de intelectuali; psihologic însă lucrurile stăteau altfel. Există un soi de nebunie la acest popor profund fatalist. Iar intelectualii despre care vorbeam, care se plictiseau și lăncezeau cu diplomele lor la țară, intrau bineînțeles cu plăcere în rândurile ei. Garda de Fier era considerată un fel de remediu al tuturor relelor, al plictisului – chiar și al blenoragiei. Această înclinație spre extremism i-ar fi putut împinge pe mulți la comunism – dar aceștia abia de existau – și nu aveau nimic de oferit. Am aflat atunci pe propria-mi piele ce înseamnă să fii dus de val fără nici cea mai mică urmă de convingere. O stare de spirit pe care de atunci am observat-o deseori, și nu numai la cei de 20 de ani, câți aveam eu atunci, ci, din păcate, și la oameni de 60 de ani. La acest lucru sunt acum imun.”* [Volumul *Țara mea*. – București, 1996]

#### **Proces-verbal al interogatoriului**

14 iulie 1940

Î.: Povestiți detaliat autobiografia.

R.: M-am născut în anul 1892, în or. Chișinău, în familia unui mare moșier. Tatăl meu,

Leonid Alexandrovici Russo, avea 1300 desetine de pământ, fermă de cai, 60 de cai, 200 capete de oi, 30 desetine de vie și casă proprie în or. Chișinău, str. Kiev, nr. 81.

În anul 1920 a murit tatăl meu, iar în anul 1923 a murit mama. Eu am moștenit 100 desetine de pământ, casă proprie în or. Chișinău, în afară de aceasta, eu am dobândit 4 cai, 10 oi. În anul 1919, m-am căsătorit cu românul Chirițescu-Arva Marin Stanovici, de specialitate profesor, rectorul Universității – Academie de Agronomie din or. București, de la care am avut patru copii. În anul 1926, am divorțat și m-am căsătorit a doua oară în anul 1928, cu un ofițer rus, Juriari Eugen Vasilevici, cu care am trăit un an. Din anul 1929, trăiesc din veniturile gospodăriei mele.

Î.: Unde locuiesc rudele apropiate ale dumneavoastră și ce fel de relații întrețineți cu ele?

R.: Înainte de sosirea Armatei Roșii în or. Chișinău, fratele meu, Leonid Leonidovici, a fugit în România.

Î.: Cine dintre rudele dumneavoastră face parte din Partidul „Garda de Fier”?

R.: Dintre rudele mele nimeni nu face parte din Partidul „Garda de Fier”.

Î.: Organul de anchetă dispune de date care confirmă că dumneavoastră sunteți membră a Partidului „Garda de Fier” de mai mult timp.

R.: Da, într-adevăr, recunosc că din anul 1933, luna noiembrie, până în ziua arestării, am fost membră activă a Partidului „Garda de Fier”.

Î.: Relatați, de cine ați fost atrasă în Partidul „Garda de Fier”.

R.: În Partidul „Garda de Fier”, am fost atrasă de un cunoscut al primului meu soț, Șoimu Emil, sosit la moșia mea „Lupa Rece” din județul Orhei. După o discuție de câteva ore, aflând scopurile și sarcinile partidului dat, mi-am dat acordul de aderare la mișcarea Partidului „Garda de Fier”.

Î.: Recunoașteți că ați participat la activitatea Partidului „Garda de Fier”?

R.: Da, recunosc că, începând cu anul 1933, am fost membră activă a Partidului „Garda de Fier”.

Î.: În ce consta activitatea dumneavoastră în cadrul Partidului „Garda de Fier”?

R.: Activitatea mea consta în aceea că eu, din însărcinarea conducătorului Partidului „Garda de Fier” Florescu Vladimir, mă deplasam în anumite raioane ale or. Chișinău, în special recrutând în partidul nostru tineri din universități și din alte instituții de învățământ.

Î.: Pe cine ați atras dumneavoastră personal în Partidul „Garda de Fier”?

R.: De mine personal, în Partidul „Garda de Fier”, au fost recrutate următoarele persoane:

1. Mocan Andrei, locuiește în s. Andreeva, plasa Chiperceni, județul Orhei, de specialitate învățător la țară, am ținut legătura cu el până în anul 1938.

2. Cristin Grigori Grigorievici, de 32 de ani, locuia într-un sătuc lângă Camenca, plasa Teleșeu, el era moșier scăpătat.

3. Criplog Ivan, student al Facultății de agronomie din or. Chișinău, de origine din or. Orhei, unde locuia în Chișinău – nu știu.

4. Pâslaru Ivan, de 24 de ani, student al Facultății de agronomie din or. Chișinău, locuia în or. Chișinău. Unde se află acum nu știu.

5. Poiană Gavril, 30 de ani, a absolvit Facultatea de agronomie din or. Chișinău și a fost repartizat în or. Timișoara, unde a și plecat în anul 1938.

6. Dumitru Lucreția, 25 de ani, fostă studentă a Facultății de agronomie din or. Chișinău. În anul 1938, s-a căsătorit și a plecat în or. Timișoara, România.

7. Grigorescu Cristian, 32 de ani, fost student al Facultății de agronomie din or. Chișinău, originar din or. București, locuia în or. Chișinău, unde anume – nu știu.

8. Bucureșteanu Ion, fost student al Universității Teologice din or. Chișinău, locuia în

căminul universității pe str. Alexandru, colț cu str. Gogol.

9. Brighidău Petru, 27 de ani, fost student al Universității Teologice din or. Chișinău, în anul 1939 a obținut titlul de diacon; originar din localitatea Ungheni, fiind student, locuia în căminul universității.

10. Evers Alexei Alexandrovici, 32 de ani, profesor, preparator de limbă germană, locuia în or. Chișinău, pe str. Buiucani, colț cu str. Alexandrescu, în casa Pastoratului (comunitate nemțească).

11. Malevschi Boris, anul nașterii – 1917, funcționar la redacțiile ziarelor *Viața Basarabiei*, *România creștină*, locuia în or. Chișinău pe str. Kiev, nr. 105, colț cu str. Sinadino.

În afară de aceasta, am mai recrutat 4-5 persoane ale căror nume de familie nu mi le amintesc.

Î.: Deci, fiind o persoană de încredere al Partidului „Garda de Fier”, conducerea organizației d-voastră v-a încredințat un domeniu de lucru de mare responsabilitate, recrutarea unor membri noi, preponderent dintre tineri. Recunoașteți că ați fost un membru activ, de încredere al Partidului „Garda de Fier”?

R.: Da, recunosc că, într-adevăr, am fost membru activ și de încredere al Partidului „Garda de Fier”, care mi-a oferit misiuni de răspundere. Toate misiunile oferite mie de conducerea „Gărzii de Fier” le-am îndeplinit cu sentimentul unui mare patriot al acestui partid, fidel idealurilor sale până la sfârșit.”

\* \* \*

Mișcarea își are originea la Iași, unde, în 1919, muncitorul Constantin Panu fundează „Garda Conștiinței Naționale”, organizație care s-a impus de la început printr-o disciplină deosebită și a luptat deschis împotriva greviștilor de la CFR „Nicolina”, care, sub steagurile roșii, au încercat să facă revoluție bolșevică. În rândurile celor care luptau cu muncitorii, se afla și studentul de la Facultatea de drept a Universității din Iași Corneliu Zelea Codreanu.

Anarhia politică, socială, anarhia determinată de sfârșitul Primului Război Mondial a fost un mediu propice fundării unei mișcări care ar întruni multe mii de nemulțumiți.

Despre „Garda de Fier”, până nu demult, s-au scris numai lucruri defăimătoare. Abia în ultimul timp s-a încercat, destul de prudent, de a discuta mai obiectiv și mai nepărtinitor cu privire la originea și premisele apariției acestei mișcări. Ea a fost legată direct de mișcarea fascistă europeană, etichetată drept „satelit” al celei similare din Germania. Dar mișcarea legionară din România, inclusiv cea din Basarabia, are o altă biografie, uneori chiar poate paradoxală.

În cadrul aceluiași interogatoriu, s-a „discutat” mult în jurul chestiunii Basarabiei și a „Gărzii de Fer”:

„Î.: Vă pare rău că până la sosirea puterii sovietice în Basarabia, n-ați plecat în România, unde au plecat alți membri ai Partidului „Garda de Fier”, pentru a-și continua intens activitatea în cadrul partidului dat?

R.: Îmi pare rău că n-am plecat în România, în Basarabia am rămas din cauza situației create, fiica mea mai mare de 19 ani, Alexandra Marinovna, se afla în spital cu un acces de apendicită, și eu mă aflam împreună cu ea. Dacă n-ar fi fost boala fiicei mele, aș fi plecat, fără îndoială, în București, unde reușisem să-mi trimit cei patru copii mici.

Î.: Cine erau conducătorii Partidului „Garda de Fier”? Spuneți-ne numele lor de familie și adresele.

R.: Conducerea Partidului „Garda de Fier” a fost exercitată, până în anul 1939, de Florescu Sergiu, publicist, locotenent în rezervă, Diaconescu Vasile și Palamarciuc Ivan, care, în noaptea spre 22 septembrie 1939, au fost împușcați de Siguranța română. Guvernul a organizat represalii pe aproape întregul teritoriu al României, după omorârea de către membrii „Gărzii de Fier” a prim-ministrului român Călinescu, aceasta s-a întâmplat la 21 septembrie anul 1939. În fruntea organizației „Garda de Fier”

au rămas locțiitorii Marinescu Ivan, directorul adjunct al școlii de profesoare din or. Chișinău, care, în anul 1940, în luna ianuarie, a plecat în or. București. Diaconul Nicolai, numele de familie Constantin, locuia pe lângă Universitatea Teologică în or. Chișinău, dar lucra ca diacon la Biserica Grecească. Nița Ilie, absolvent al Universității Teologice din Chișinău. Unde se află în prezent Nița Ilie și Constantin Nicolae nu știu.

Î.: Comunicați anchetei pe cine mai cunoașteți dintre membrii activi ai „Gărzii de Fier” și unde se află în prezent.

R.: Dintre membrii activi ai „Gărzii de Fier” cunosc următoarele persoane: din județul Bender, Jacota, prenumele nu-l cunosc, deținea funcția de șef al județului; Porubin, fost primar, în ultimul timp – avocat. Din județul Orhei, îi cunosc pe Țopiș Ivan și pe Opriș Ivan, ambii absolvenți ai Universității Teologice din or. Chișinău, unde au locuit în trecut. Unde se află în prezent, nu știu.

Î.: Unde se aflau locuințele în care se adunau membrii organizației și cine e stăpânul acestor case?

R.: Până la 1938, când organizația noastră exista legal, ne adunam la Florescu, pe str. Kiev, nr. 9. După anul 1938 și până în prezent, organizația noastră n-a avut locuințe pentru adunări, deoarece activa în ilegalitate profundă din cauza persecuțiilor feroce la care a fost supusă din partea guvernului României.”

\* \* \*

Ritmul desfășurării anchetei, întrece orice imaginație. La 24 iulie 1940, era definitivată decizia de acuzare, conform articolului 54-13. Credem că mai bine de 99% din condamnații GULAG-ului au fost acuzați conform acestui articol...

#### „Decizie

(de acuzare)

or. Chișinău, 24 iulie 1940

Juriari Alexandra Leonidovna este suficient demascată în legătură cu aceea că, din anul 1933 până în ziua arestării, a fost membră acti-

vă a Partidului „Garda de Fier”. Din însărcinarea conducătorului și căpeteniei partidului, se deplasa prin județul Chișinău și propaga ideile Partidului „Garda de Fier”. Juriari a recrutat în partidul dat aproximativ 20 de oameni.

**Am decis:**

Să fie acuzată în conformitate cu art. 54-13”

\* \* \*

Aproape o lună de zile Alexandra Russo n-a fost interogată. Era o tactică utilizată frecvent de enkavediști. Camerele pușcăriei erau supraaglomerate, deținuții nu aveau unde dormi. Oamenii suportau cu greu acest calvar, acceptând să semneze orice document care le-ar fi ușurat măcar un pic existența. Astfel, constructorii marelui stat „umanist” utilizau cele mai inumane instrumente de teroare.

\* \* \*

**„Proces-verbal al interogatoriului**

*20 august 1940*

*Început la ora 13:30*

*Sfârșit la ora 16:00*

Î.: Sunteți acuzată că, începând cu anul 1933 până în ziua arestării, ați fost conducătoare a Partidului antirevoluționar fascist „Garda de Fier”, la activitatea căruia ați luat parte cel mai activ, adică ați comis o infracțiune prevăzută de art. 54-13, CP al RSSU. Vă recunoașteți vinovăția?

R.: Da, recunosc că, într-adevăr, începând cu anul 1933, am fost una dintre conducătoarele Partidului antirevoluționar fascist „Garda de Fier”, în cadrul căruia am fost foarte activă. Am recrutat personal aproximativ 16 oameni în acest partid.

Î.: Pe Ion Marinescu îl cunoașteți?

R.: Da, Marinescu Ion a fost unul dintre conducătorii principali, după arestarea lui Florescu.

Î.: Ați frecventat adesea adunările studenților-membri ai „Gărzii de Fier”, la Facultatea de agronomie din or. Chișinău?

R.: Am fost doar o singură dată la adunarea generală a Facultății de agronomie, la care

au fost prezenți majoritatea membrilor „Gărzii de Fier”.

Î.: Era prezent și Ion Marinescu la această adunare?

R.: Da, Ion Marinescu a fost, într-adevăr, la adunare. Aceasta s-a întâmplat în noiembrie 1936.

Î.: Marinescu a ținut la această adunare o cuvântare împotriva URSS?

R.: Da, Marinescu a ținut o cuvântare împotriva URSS și noi doi, prezenți, am repetat-o cu glas tare, ca pe un jurământ de credință guvernului român, împotriva URSS.

Î.: Nu ați memorizat conținutul jurământului rostit la adunare?

R.: Da, l-am memorizat, avea aproximativ următorul conținut: „Jurăm Înălțimii Sale regelui Carol II că vom lupta pentru apărarea actualelor hotare române și nu vom merge împreună cu acele state care vor să distrugă lumea prin comunism. Și dacă ni se va cere să luptăm alături de Rusia Sovietică, vom prefera să ne sinucidem.”

Î.: Deci, Partidul dumneavoastră „Garda de Fier”, în frunte cu ceilalți conducători și ai d-voastră, ca una din conducătoarele partidului, la adunările generale studențești, ați făcut propagandă contrarevoluționară deschisă împotriva URSS? Așa a fost?

R.: Da, întocmai așa a fost.

Î.: Partidul dumneavoastră era un partid fascist terorist, unde se află în prezent depozitele de arme?

R.: Partidul nostru, într-adevăr, era fascist, terorist, dar arme în județe n-am avut niciodată, în genere, toate planurile și armele se aflau în centru, adică în or. București.

Î.: Ancheta dispune de date că o casă a dumneavoastră și locuința d-voastră au fost utilizate pentru adunările membrilor „Gărzii de Fier”. Confirmați faptul?

R.: Într-adevăr, în casa de pe str. Kiev nr. 81, care-mi aparține, locuia conducătorul partidului nostru Florescu și el organiza acolo

frecvent adunări ale membrilor partidului – aceasta a avut loc de la sfârșitul anul 1935 până în anul 1937.

Î.: Ancheta cunoaște că d-voastră ați rămas pe teritoriul Basarabiei sovietice ca, în ilegalitate, să orientați o activitate intensă împotriva Uniunii Sovietice.

R.: Nu, în Basarabia sovietică, am rămas exclusiv din cauza bolii fiicei mele, niciun fel de alte idei n-am avut.

Î.: Unde se afla Tabăra „Carmen Sylva” a „Gărzii de Fier” și ce scop urmărea ea?

R.: Tabăra „Carmen Sylva” se afla lângă Constanța și urmărea scopul de a atrage acolo tineretul studențesc în timpul vacanței de vară, pentru a-l educa în spiritul politicii Partidului „Garda de Fier”.

Î.: D-voastră de asemenea ați fost în această tabără?

R.: Nu, eu n-am fost niciodată în această tabără.”

\* \* \*

Cel mai lung proces-verbal a fost întocmit la 6 septembrie, când Alexandra Russo a fost chemată de două ori în fața anchetatorului. Era și acesta unul dintre procedeele de intimidare a acuzatului. Fiind ținută în picioare ore în șir, oboseala își făcea efectul prefăcând omul în neom. Dorința anchetatorilor era de a „pescui” cât mai multe nume, cât mai multe adrese pentru a contura o rețea care ar fi putut deveni o forță de opoziție. „Măturarea” posibililor dușmani se făcea cu mare tenacitate și acuratețe. Mai bine să fie pedepsiți cinci nevinovați decât să scape un posibil adversar. Această tactică avea un efect dublu: în primul rând, inspira teroare populației, anihilându-i orice dorință de a protesta; în al doilea rând, se elimina orice posibilitate de a organiza o opoziție antisovietică (fapt demonstrat și de docilitatea populației care s-a sovietizat fără proteste de masă, spre deosebire de Ucraina de Vest, RDG, Polonia, Ungaria, unde populația s-a opus cu arma în mâini noii administrații).

## „Proces-verbal al interogatoriului

6 septembrie 1940

or. Chișinău

R.: În anul 1934, am luat cunoștință de cartea „Garda de Fier”. Cartea a fost îngrijită de Corneliu Zelea Codreanu. Aproape un an întreg, am copiat această carte, deoarece așa o carte n-am mai întâlnit. Am ajuns la convingerea de a adera la „Gărda de Fier”, deoarece prin acest partid vedeam renașterea imaginară a României.

La sfârșitul anului 1934 și începutul anului 1935, am făcut cunoștință cu Sergiu Florescu – ziarist la publicații reacționare. Sergiu Florescu era ziarist burghez, s-a născut în Bucovina, dar locuia în or. Chișinău și colabora la un șir de ziare.

Cu toate că în acel moment, formal, organizația era desființată, Sergiu Florescu era unul dintre conducătorii care concentrau în jurul lor adepți ai „Gărzii de Fier”. Sergiu Florescu mă cunoștea ca adeptă înflăcărată a „Gărzii de Fier”.

La sfârșitul anului 1934 și începutul anului 1936, la mine acasă, pe str. Leova 70, a venit Florescu. Întâlnindu-ne, am făcut un schimb de păreri – atât el, cât și eu aveam aceleași convingeri. După aceasta în locuința lui de pe str. Kiev nr. 9, se întâlneau membrii „Gărzii de Fier”.

La începutul anului 1935, am fost de mai multe ori în locuința lui, unde se întâlneau diferite grupe de membri ai „Gărzii de Fier”: a lui Steinesco Ivan, Boieru Traian – ambii erau studenți ai Facultății de agronomie.

Acolo l-am întâlnit și pe Trifa Viorel de la Facultatea teologică. Când ne adunam la Sergiu Florescu, discutam problema păstrării cadrelor „Gărzii de Fier”, deoarece, după desființarea organizației și operarea unor arestări, o parte din membrii organizației noastre au rămas fără serviciu. Am ridicat problema păstrării acestor cadre prin găsirea unor locuri de muncă corespunzătoare.

La sfârșitul anului 1935 și începutul anului 1936, organizația „Garda de Fier” își intensifică tot mai mult activitatea. Cu scopul de a trece în legalitate, conducerea „Gărzii de Fier” a prezentat organizația noastră cu noua ei denumire de „Totul pentru țară”.

La scurt timp după această prezentare și legalizare a partidului de către guvernul român, Sergiu Florescu, în casa de pe str. Kiev 81, care-mi aparține, a început să publice ziarul *Organul „Gărzii de Fier”*. Odată cu legalizarea partidului nostru, eu am intrat în componența celei conduse de Sergiu Florescu.

În fiecare săptămână, aveau loc adunări ale celei, la care se discuta despre recrutarea unor membri noi, precum și despre directivele transmise din București...”

#### „Proces-verbal al interogatoriului

6 septembrie 1940, ora 13:50

R.: În vara anului 1936, Sergiu Florescu mi-a încredințat, ca activistă, să înființez organizația „Garda de Fier” din județul Orhei.

Pentru a realiza sarcinile puse în fața mea, am făcut legătură cu Isăgan Vasile, care locuia atunci în Orhei. Isăgan, de profesie avocat, fost membru al Partidului Cuzist, era un bun cunoscut al căpeteniei „Gărzii de Fier” Zelea Codreanu.

În județul Orhei, au fost recrutați de către noi, în organizația fascistă antirevoluționară „Garda de Fier” Andrei Mocanu – învățător în s. Andreevca, Cristea Gheorghe – țăran înstărit, s. Camenca, Brigoi Gheorghe – învățător, județul Orhei, Paponopulo Vsevolod – fiul primarului, s. Cobâlca. Cu Mocanu am făcut cunoștință în s. Tabăra când am fost la biserica mănăstirii cu membrul „Gărzii de Fier” din Chișinău Malevschi, care îl cunoștea pe Mocanu. Discutând cu ultimul, i-am povestit despre esența organizației „Garda de Fier”. Mocanu și-a dat acordul să devină membru al ei. Pentru participare activă, exprimată prin activitatea teroristă și organizația „Garda de Fier”, Mocanu a fost împușcat la 22 septembrie 1939.

...Dintre studenți, conducători principali ai organizației fasciste antirevoluționare erau: șeful organizației, Stoenescu Ivan – originar din or. Focșani, România, student al Facultății de agronomie, împuternicit al Centrului.

În noiembrie 1936, ziarul revoluționar *Universul* a organizat adunarea studenților de la Facultatea de agronomie, la care, în mare parte, au fost prezenți membrii organizației fasciste anticomuniste „Garda de Fier”. (Adunarea a fost organizată în clădirea Facultății de agronomie pe str. Sadovaia.)

Au fost prezenți: eu, Juriari – ca membră activă a „Gărzii de Fier”, Florescu...”

\* \* \*

Istoria „Gărzii de Fier” din Basarabia poate fi descrisă obiectiv doar în cazul când vor fi ridicate miile de dosare ale foștilor membri. Când se va cântări exact decizia fiecărui om de a adera, de a susține acest partid de extremă dreaptă. Explicația simplistă cu influența fasciștilor germani și italieni nu răspunde la această dificilă întrebare. Corneliu Zelea Codreanu a pus bazele unei mișcări care-și propunea să purifice societatea, să dea un nou ideal național și, în final, un om nou, care renunța la problemele lui cotidiene și se gândea, în primul rând, la țară. Ani de zile, noi am blamat „Garda de Fier” fără să avem acces la informațiile și istoria acestei mișcări. De aceea, poate numai studierea detaliată a acestor probleme ne va ajuta să definim și să argumentăm multe dintre pozițiile politice ale partidelor actuale. Lipsa unei adevărate culturi politice, atât în perioada dintre cele două războaie, cât și astăzi, se datorează faptului că n-am știut să studiem atent orice manifestare de pluripartitism.

#### „Proces-verbal al interogatoriului

20 septembrie 1940

Interogarea a început la ora 12:30

R.: ... În perioada declanșării evenimentelor din Spania, în anul 1937, organizația fascistă antirevoluționară „Garda de Fier” a trimis la luptă împotriva republicii democratice,



pentru instaurarea regimului fascist în Spania, șapte membri. Doi dintre ei, Moța Ion și Maria Vasile au murit pe front. Pentru a acorda toate onorurile celor căzuți în luptă și în semn de fidelitate „Gărzii de Fier”, la înmormântare au fost trimiși membrii activi ai organizației, Florescu Sergiu, Marinescu Ion, Constantin Nicolae, Filip Gheorghe, Stoenescu Ivan și alții, ale căror nume de familie nu mi le amintesc acum.

Î.: Cum se efectua legătura dintre celulele organizației „Garda de Fier”?

R.: Pe teritoriul Basarabiei, organizația fascistă antirevoluționară se diviza în organizații județene, cu centrul regional (șeful căruia era Florescu) la Chișinău.

Din organizația regională Chișinău făceau parte: organizația din Chișinău, șeful căreia era Diaconescu (împușcat în anul 1939), din Bender (șef – Jacotă), din Soroca (nu avea șef) și din Orhei (șef – Tudorachi Gheorghe). Practic, conducerea organizației era efectuată de mine și de avocatul Isăgan.

Tudorachi avea totodată gradul de comandat al legionarilor și, în această calitate, făcea propagandă și agitație de recrutare în organizație, dirija distribuirea mijloacelor financiare pentru procurarea de tipografii cu scopul intensificării acestor acțiuni.

În afară de cele relatate, trebuie să vă spun că, în anul 1939, fiind student al Facultății teologice, or. Chișinău, Tudorachi era organizatorul „Gărzii de Fier” a studenților. În acest timp, organizatori și conducători erau Tudorachi Gheorghe, Florescu Sergiu și Sârbu Emilian. În anul 1937, Tudorachi, ca activist remarcabil al „Gărzii de Fier”, era al doilea candidat din județul Orhei pentru alegerile în parlamentul român...

Legătura cu organizațiile județene ale „Gărzii de Fier” se înfăptuia prin curieri sau transmițând directivele prin poștă. Dar, nu numai în acest mod se stabilea legătura. Drept legătură a organizației noastre „Garda de Fier” cu membrii ei serveau și adunările ce aveau loc

la club. La adunările și ședințele organizației „Garda de Fier” mă întâlneam cu membrii ei, făceam cunoștință cu noii veniți, pe care îi și atrăgeam la o activitate intensă – despre aceasta am mai relatat la interogatoriile anterioare...

Î.: Caracterizați activitatea membrilor „Gărzii de Fier” sus-enumerați de d-voastră.

R.: ...Eu am acordat ajutor material membrilor „Gărzii de Fier” arestați, precum și celor ce aveau nevoie de el.

La sfârșitul anului 1934 sau la începutul anului 1935, unul dintre membrii „Gărzii de Fier”, al cărui nume de familie nu mi-l amintesc acum, l-a adus la mine acasă pe Chiparis Vasile. Astfel am aflat că Chiparis Vasile e membru al „Gărzii de Fier”. Pentru activitatea desfășurată în cadrul „Gărzii de Fier”, a fost arestat în anul 1933 și acum are nevoie de locuință. De atunci, Chiparis a început să locuiască în curtea mea pe str. Kiev 81. În acel timp, tot acolo, locuia și șeful organizației „Garda de Fier”, Florescu Sergiu, în locuința căruia aveau loc adunări și ședințe ale membrilor „Gărzii de Fier”... Chiparis era pictor de profesie...

La sfârșitul anului 1935, Florescu a înființat organul Partidului „Garda de Fier” *România creștină*. Inițial, redacția acestui ziar se afla pe str. Kiev nr. 9, unde trăia Florescu. După publicarea a trei-patru numere, Florescu a trecut cu traiul în casa mea, pe str. Kiev 81. Tot aici, eu l-am văzut pe Culea Simion, funcționar al redacției.

Interogarea am întrerupt-o la ora 20:00, 20/IX.40”

\* \* \*

Șirul acestor procese-verbale converg spre un final dramatic din care reiese că, în noaptea de 21 spre 22 septembrie 1939, la ora 5:30 dimineața (teritoriul satului Gârlești, jud. Lăpușna), autoritățile române i-au împușcat pe trei dintre liderii mișcării legionare din Basarabia: Sergiu Florescu, Vasile Diaconescu și Ion Palamarciuc. La 7 dimineața, cadavrele lor au fost expuse în centrul Chișinăului, la intersecția

străzilor Alexandru și Pușkin. Așa s-a procedat în toată România și în toate centrele județene, astfel pedepsindu-se atentatul la viața prim-ministrului României Armand Călinescu, produs la 21 septembrie 1939. Acest eveniment a influențat destinul Alexandrei Russo care a fost arestată și dusă în lagăr.

### „Proces-verbal al interogatoriului

23/IX-40

*Interogarea a început la ora 13:00*

Î.: Continuați declarațiile despre participanții organizației fasciste „Garda de Fier”.

R.: Una dintre conducătoarele remarcabile ale organizației „Garda de Fier” era Siținskaia Nina Nikolaevna. Siținskaia era ruda mea. Fiind rude, adesea veneam acasă una la alta. Vizitându-ne, discutam, în esență, despre organizația „Garda de Fier”. Siținskaia în acel timp, era aproximativ sfârșitul anul 1935, refuza propunerile mele, dar împărtășea ideile fasciste referitoare la „Garda de Fier”. După un șir de discuții cu Siținskaia despre organizația fascistă „Garda de Fier”, ea a început să frecventeze ședințele membrilor „Gărzii de Fier” și, de la începutul anului 1936, era considerată membră activă a organizației „Garda de Fier”. Pentru activitate intensă în organizația fascistă, Siținskaia a fost înaintată de șeful Florescu la un post de conducere. În anul 1936, ea a fost desemnată șefă a celulei „Gărzii de Fier” – „Cetățuia” – organizație feministă. Funcția lui Siținskaia era să atragă în organizație femei, în baza convingerilor „morale”.

Î.: Cine intra în componența celulei fasciste de femei a „Cetățuia”, conducătoarea căreia era Siținskaia?

R.: Cine făcea parte din celula „Cetățuia”, conducătoarea căreia era Siținskaia, nu mi-i cunoscut...

Î.: Relatați despre activitatea lui Siținskaia la conducerea celulei „Gărzii de Fier” „Cetățuia”.

R.: Siținskaia era conducătoarea celulei fasciste „Cetățuia”, propunându-și drept scop lărgirea rândurilor organizației „Garda de

Fier”. Se ocupa de recrutarea noilor membri, făcea propagandă „Gărzii de Fier” printre femei. Conducea ședințele acestei celule. În afară de aceasta, Siținskaia acorda ajutor membrilor „Gărzii de Fier” arestați...

În aprilie 1940, m-am întors în or. Chișinău din lagărele de concentrare, unde am fost deținută ca membră a „Gărzii de Fier”. În luna mai, la mine acasă a venit membrul celulei „Gărzii de Fier” Evers Alexei Alexandrovici.

La această întâlnire, Evers mi-a comunicat, cu părere de rău, că în noiembrie a avut loc procesul vechilor membri ai „Gărzii de Fier”.

*Interogarea s-a încheiat la 17:00”*

\* \* \*

Documentele ce urmează fac parte din dosarul Alexandrei Russo. Din ele însă lipsește o singură informație: la 28 iunie 1940, ea a lansat un apel către autoritățile române – să fie eliberați toți deținuții din închisori, bănuind că autoritățile sovietice nu vor fi prea indulgenți chiar și cu adversarii regimului monarhic, ceea ce, de fapt, s-a și confirmat ulterior.

\* \* \*

### „Decizie

cu privire la prelungirea termenului de anchetă și arest

*21 septembrie 1940, or. Chișinău*

Împuternicitul operativ major Nikolaev, secția 1, sectorul 2, NKVD, RSSM.

...În cazul examinării acordului dat, s-a dovedit că membrii activi ai organizației fasciste antirevoluționare, condusă de Russo-Juriari, sunt Filip Grigore, Chiparis Vasile, aflați în libertate și care urmează să fie arestați.

Pentru cercetarea acestui fapt, e nevoie de timp suplimentar, iar termenul de anchetă și dețineră în stare de arest a inculpatei Russo-Juriari a expirat la 13 septembrie 1940.

### Am decis:

...despre prelungirea termenului de anchetă și arest a inculpatei Russo-Juriari cu o lună, adică de la 13 septembrie până la 13 octombrie.”

**„Proces-verbal de încheiere a anchetei penale**

*23 decembrie 1940*

Sublocotenentul Securității de Stat Kravțov a anchetat dosarul penal nr. 74 de acuzare a lui Russo-Juriari Alexandra Leonidovna de comitere a infracțiunilor conform art. 54-11 și 54-13, CP al RSSU.”

**„Concluzie de acuzare**

*26 decembrie 1940*

... În baza celor expuse, este acuzată:

...că, provenind din clasa dușmănoasă, făcea parte și a activat în partidul fascist anti-revoluționar al României „Garda de Fier”, care lupta împotriva partidelor democratice și, în special, împotriva Partidului Comunist al României, împotriva internaționalismului, sub lozinca „România pentru români”, pentru instaurarea dictaturii fasciste după exemplul și cu ajutorul Germaniei și Italiei, adică de comitere de infracțiuni prevăzute de art. 54-11 și 54-13.

*Întocmit la 24 decembrie 1940.”*

**„Hotărâre**

*30 decembrie 1940, or. Chișinău*

Subsemnatul, procuror adjunct cu misiuni speciale al RSSM, Bugaev, cercetând dosarul penal nr. 74,

**dispun:**

Acțiunea de înviniuire a lui Russo-Juriari Alexandra Leonid să fie transmisă spre cerce-

tare Consfătuirii Speciale de pe lângă NKVD al URSS.”

**„Extras din procesul-verbal nr. 35**

al Consfătuirii Speciale de pe lângă NKVD al URSS

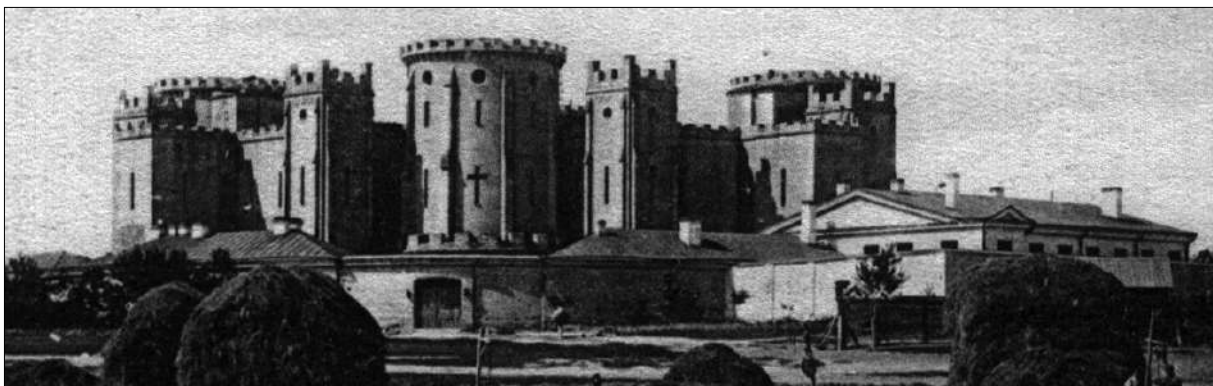
*29 martie 1941*

Am dispus: Russo-Juriari Alexandra Leonidovna, ca element social deosebit de periculos, să fie deținută în închisoarea corecțională pe termen de opt ani, calculând termenul de la 12 iulie 1940.”

\* \* \*

Începând cu acest moment, nu cunoaștem prea multe despre soarta acestei distinse femei. Dosarul ei este zgârcit în informații și se limitează doar la câteva momente cruciale. La 11 mai 1943 s-a stins din viață în lagărul din orașul Karaganda.

Într-o țară care își respectă cetățenii ar fi firesc ca cele mai distinse personalități să fie privite printr-o optică aparte. Astfel, personalitatea distinsei doamne Alexandra Russo și-ar recăpăta dimensiunea ei reală. Astăzi, tot ce mai putem face pentru ea este să-i cinstim memoria, și poate că cel mai potrivit lucru ar fi să-i înălțăm un monument în inima Chișinăului, un monument care ar simboliza: femeia mamă, femeia luptător, femeia eroină, care știe să-și apere idealul. Idealul Alexandrei Russo a fost un destin mai bun pentru basarabeni.



Închisoarea din Chișinău, anii '30, sec. XX

## O AVIATORE CUM MAI RAR SE ÎNTĂLNEȘTE



Aviatorea Nadia Russo

Un nume de glorie al aviației românești este direct legat de Basarabia și de numele nemuritor al scriitorului Alecu Russo.

De astă dată e vorba despre o femeie cu un destin neobișnuit care poartă amprenta epocii în care i-a fost dat să se manifeste.

Nadia Russo (17.VI.1901 la Tveri (Rusia) s-a născut în familia generalului de cavalerie Evgheni Brjovzovski, mort în 1917, fiind ucis de soldații bolșevizați. Rămânând fără tată, împreună cu sora mai mare și însoțite de fosta ordonanță a tatălui, s-au refugiat de frica urgiei roșii în Basarabia, unde locuia o mătușă de-a lor.

În luna ianuarie a anului 1918, în Basarabia au intrat armatele române, s-a instaurat o anumită disciplină, s-a creat iluzia că regimul vechi practic nu s-a schimbat, nobilimea era galantă, ofițerimea purta haine străine, balurile se țineau lanț.

Senzația acestei reveniri la viața de odinioară au făcut-o să accepte foarte repede noul mod de viață. La Chișinău se vorbea mult rusește și mediul lingvistic nu era pentru ea un impediment. Franceza, pe care o vorbea acasă, era vorbită în mediile nobile din Chișinău, iar româna îi părea o limbă străină, aducând a italiană.

Nadia Russo avea caracter. În momentul când s-a decis să se căsătorească cu moșierul basarabean Alexandru Russo, nobil de viță veche, ea știa exact că își schimbă nu numai numele, ci își schimbă o parte din obișnuințele ei și acceptă să fie cetățeanca altui stat.

Face cursuri de surori medicale la Chișinău, iar în 1936, la București, absolvete cursurile de pilotaj la Școala de aviație Mircea Cantacuzino. [*Aviația română pe frontul de Est și în apărarea teritoriului*, Tehnoprod, 1993. – București.]

„În anul 1938, la manevrele militare de aviație, care s-au desfășurat la Galați, între 16 și 21 octombrie, au fost concentrate pentru prima dată în istoria aviației române cinci aviatore: Marina Știrbey, pilot pe avionul bimotor sanitar Monospar, Nadia Russo, Maria Drăgescu, Virginia Duțescu și Irina Burnaia, pilot de legătură. Cele cinci avioane au corespuns misiunilor încredințate.”

În 1938 Nadia Russo este singura femeie care participă la raliul Praga-București-Belgrad-Bratislava, fiind decorată în același an cu medalia *Virtutea Aeronautică* de pace.

Când a început cel de-al Doilea Război Mondial, Nadia Russo a participat în cadrul Escadrilei Albe la luptele de pe Frontul de Est. Misiunea ei era de a evacua răniții, astfel că a scos sute de pătimiți din spitalele de campanie de lângă Odesa și Stalingrad.

„(...) În luna septembrie, între 12 și 17, aviatoarele Nadia Russo și Mariana Drăgescu au primit misiunea din partea comandamentului Forțelor Aeriene să aducă în țară din Germania, pe calea aerului, două avioane Klemm 35, comandate pentru școlile de pilotaj ale Direcției Aviației Civile, care depindea de SSA. Zborul de la Stuttgart la Boblingen pe ruta Viena-Graz-Zagreb-Belgrad-București, cu vreme defavorabilă uneori, s-a încheiat fără niciun incident.

La începutul războiului, în 21 iunie, conform ordinului Statului-Major al Aeronauticii, o parte din escadrilă s-a deplasat pe aerodromul Focșani, cu următorul personal: comandant – Lt. Av. Traian Demetrescu și piloții avioanelor sanitare nr. 1 – Nadia Russo, nr. 2 – Mariana Drăgescu, nr. 3 – Virginia Thomas și 4 servanți-soldați. Personalul navigant a fost plasat imediat într-o atmosferă de război. Au dormit pe târgile avioanelor și pe iarbă în păduri și luau masa la popota escadrilelor de vânătoare și bombardament de pe același teren...

... Tot la 21 august, escadrila primește ordin să-și mute baza pe aerodromul Tighina, de unde va acționa pe linia frontului Odessei. Avioanele au fost vopsite în culori de camuflaj, care estompa oarecum Crucea Roșie.

S-au transportat răniți de la Râbnița și Edineț pe Nistru, apoi în zonele de peste Nistru, și aduși pe aerodromul Tiraspol, unde se afla un spital de campanie...

De la 1 septembrie la 23 octombrie, avioanele sanitare pilotate de Nadia Russo, Mariana Drăgescu și Virginia Thomas au continuat transporturile cu răniți din bătălia pentru Odesa – la Tiraspol – din localitățile: Zalci, Baden, Iaska, Mihailovska, Dimitrievska. Col. dr. I. Dobreanu, venit în inspecție, a zburat de

la Tiraspol la Zalci cu avionul sanitar nr. 2, pilotat de Mariana Drăgescu...” [*Aviația română pe frontul de Est și în apărarea teritoriului*, Tehnoprod, 1993. – București.]

În 1943 Nadia Russo părăsește aviația din motive de sănătate, având la activ ordinele:

*Virtutea aeronautică de război*, cu spade, clasa *Crucea de aur* (1941), *Vulturul german* (1942), *Crucea Regina Maria* (1943).

După război, norocul i-a arătat Nadiei Russo reversul medaliei. Implicată în procesul ofițerilor-aviatori, care au avut contacte cu militarii englezi din Comisia Aliată de Control, Nadia Russo a fost arestată și condamnată în 1951 la șapte ani de închisoare (a ispășit „doar” șase) și cinci ani domiciliu obligatoriu în Lătești (Bărăgan). Aici s-a întâlnit cu multe cunoștințe din lumea bună a Bucureștiului: doamna Maria Antonescu, soția mareșalului, doamna Zelea Codreanu, soția lui Corneliu Zelea Codreanu și chiar pe viitorul ei soț – Gheorghe Bossie, pe care l-a întâlnit tot în Bărăgan.

În 1962 a scăpat de domiciliu obligatoriu și a colindat România în căutarea unui post de lucru. S-a angajat la Buftea, la o fabrică de ambalaj. În 1986 i-a murit soțul. Nadia Russo n-a avut pensie și ultimii ani de viață i-a trăit într-o neagră mizerie. Bolnavă de amnezie, a decedat la 22 ianuarie 1988 și a fost înmormântată la Cimitirul *Reînvierea* din București.

În Chișinău, una dintre străzi (fosta Raskova), situată în sectorul Râșcani (limitată de str. Bogdan-Voievod și str. Pietrăriei), îi poartă astăzi numele.

Locul n-a fost ales întâmplător, căci aici pe vremuri era aerodromul Chișinăului și ea aterizase aici de mai multe ori vizitând Basarabia. Familia Russo deținea o casă în centrul orașului, unde viitoarea aviatore a locuit mai mulți ani. Și tot de ea este legată biserica Râșcanu în curtea căreia sunt înmormântați mai mulți membri ai familiei Russo și desigur venea încoace când aveau loc ceremoniile de pomenire a celor decedați.

## UN NUME FIXAT ÎN ISTORIILE A TREI ȚĂRI



Roxandra Sturdza

În aceste zile când grecii serbează începutul mișcării de eliberare națională care s-a declanșat la 1821, la Chișinău, sub denumirea de *Eterie*, se uită a fi pomenită o personalitate care a avut un rol decisiv în declanșarea acestei lupte de eliberare a Greciei.

Consilier confidențial al împăratului Alexandru I, Roxandra Sturdza a reușit să promoveze în conducerea externă a Rusiei pe bunii săi prieteni: I. Capo d'Istria și pe Alexandru Ipsilanti.

Istoria mai are a descifra meandrele diplomatice pe care le-a desenat această distinsă personalitate feminină, căci de voința ei este legată și istoria Basarabiei, primul guvernator fiind numit chiar tatăl ei – Scarlat Sturdza.

Roxandra Sturdza s-a născut la 12 octombrie 1786 la Constantinopol. În inima imperiului turc se fermentau marile schimbări, care în scurt timp aveau să modifice harta Europei.

Era fiica lui Scarlat Sturdza și sora filozofului Alexandru Sturdza. Roxandra Sturdza a fost una dintre femeile strălucite ale epocii sale. Domnișoară de onoare a împărătesei Elisaveta, persoană de încredere a împăratului Alexandru I. Tot ea l-a lansat pe orbita politică pe contele Capo d'Istria, care a influențat politica externă a Rusiei în acea vreme.

A fost căsătorită cu A.G. Edling (1774-1841), conte. În luna decembrie 1812 pleacă în Germania, însoțind-o pe împărăteasa Elisaveta Alekseevna. La Weimar, Roxandra Edling face cunoștință cu marele poet Goethe. Prin anii '30 ai secolului XIX mai întreprinde o călătorie în Europa, unde face cunoștință cu mari personalități: Chateaubriand, Charles Eynard, Sainte-Beuve ș.a. A rămas în istorie ca o filantroapă de excepție. În colaborare cu fratele ei Alexandru, a ctitorit în 1828 biserica, casa pentru preoți, spitalul și școala din Manzâri (jud. Tighina). La Odesa a înființat un orfelinat, a dat bani pentru întemeierea unei mănăstiri de maici ș.a. În 1829 a fondat Societatea de Binefacere a Femeilor, fiind una dintre îndrumătoarele mișcării feministe din sudul Rusiei și din Basarabia. Primul examen serios al acestei societăți a fost în anul 1833, când intervenția Roxandrei Edling și a contesei Voronțova au salvat mai multe suflete în timpul foametei ce se abătuse asupra Odesei. Ca scriitoare, a excelat în genul memorialistic și cel epistolar. Opera: *Impresiile la 18 ani*. – Odesa, 1849; *Memoires de la comtesse Edling, née Stourdza, demoiselle d'honneur*

de Sa Majesté l'Impératrice Elisabeth Alexeevna. – Moscova, 1888.

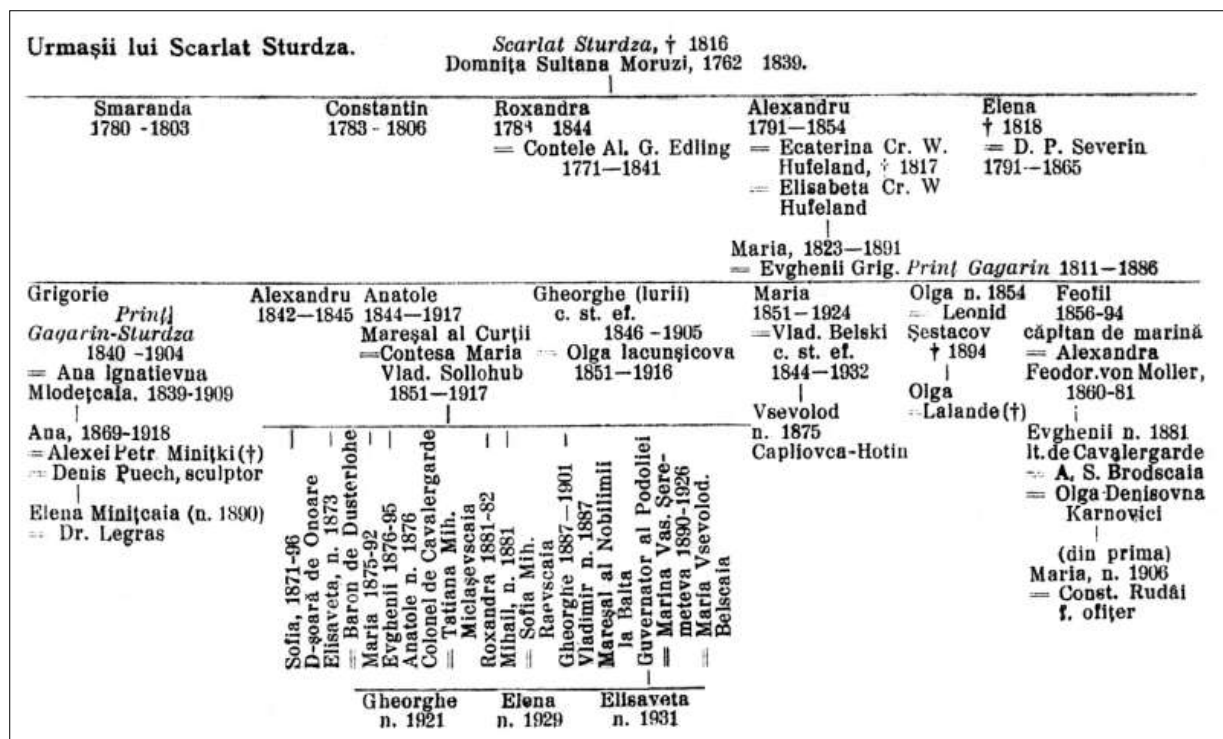
Pe parcursul istoriei milenare a românilor neamul Sturdzeștilor apare și se retrage în planul secund al evenimentelor de nenumărate ori. Separarea Basarabiei de Moldova Mare și anexarea ei la Rusia s-a făcut în niște condiții în care o ramură a acestui neam s-a pomenit implicată direct.

Roxandra Sturdza a fost „implicată” în multe evenimente importante de la începutul sec. XIX și de aceea este firesc interesul nostru pentru acest neam. Mai este o cauză care însuflețește curiozitatea noastră. Această remarcabilă femeie a reușit să se impună la curtea țarilor ruși la fel cum odinioară reușise Maria Cantemir.

Correspondența ei, parte tot din opera literară, rămâne a fi o sursă sigură de cunoaștere a epocii, a tradițiilor și moravurilor și, totodată, e un registru de personalități evocate în genul epistolar.

S-a stins din viață la 16 ianuarie 1844. Moartea contesei a fost consemnată în scrierile fratelui său Alexandru Sturdza. La Odesa, în 1844, a fost editată placheta *În memoria contesei R. Edling, născută Sturdza*. Iar în *Odesskii vestnik*, publicistul N. Troinițki a publicat un necrolog ce trece în revistă toate realizările contesei R. Edling (Sturdza), care a fost înmormântată pe malul mării, în conacul „Ciznevici”, așa cum a și fost ultima ei dorință.

Numele Roxandrei Sturdza va rămâne pe veci fixat în istoriile a trei țări: Rusiei, României și Greciei.



Arborele genealogic al familiei Scarlat Sturdza



## O ÎNVĂȚĂTOARE CA MULTE ALTELE...

Probabil că așa e destinul femeii: format printr-o tradiție de veacuri. Ea acceptă mult prea ușor poziția de umbră a bărbatului, dar după curajul pe care îl manifestă, după înțelepciunea cu care descifrează și dezleagă cele mai grele noduri ale destinului de cele mai multe ori se află în prim-plan.

Secolul XIX a schimbat mult poziția femeii în societate. Din simpla prezență în familie ea își schimbă locul în societate prin prezența în viața socială. Schimbarea accentului s-a făcut prin școală. Au fost deschise școli pentru femei, ele la rândul lor s-au pornit să deschidă alte școli de diferite nivele și în felul acesta s-a produs o revoluție pașnică, dar o revoluție necesară.

Un exemplu perfect care ilustrează acest caz este cel al Nadejdei Terlețchi.

S-a născut în 1870, în satul Zarojani, jud. Hotin. Părinții au dat-o să urmeze studiile la Chișinău, unde a absolvit Liceul nr. 1 de fete.

După moda epocii, așa cum procedau mii de tineri pe atunci, ea s-a dus să lucreze pentru luminarea poporului. A acceptat să fie învățătoare la școala primară. A făcut pedagogie cu multă dăruire și sacrificiu. Între anii 1887-1925 a fost directoare a Școlii primare nr. 5 din Chișinău și multe generații de copii au trecut prin mâna ei, luminați fiind de harul pedagogic și de cultura sufletească excepțională. A participat la congresele învățătorilor din Rusia, unde s-a afirmat plenar prin darul oratoric și printr-un talent publicistic viguros.



Nadejda Terlețchi

Dar aria preocupărilor sale depășea cu mult hotarele școlii. A colaborat fructuos cu Daria Harjevschi la organizarea unui teatru popular, la prezentarea unor interesante lecturi publice etc.

Era un om al riscului. Și, probabil, cele mai interesante nuanțe biografice vor fi descoperite în dosarele încă secrete ale jandarmeriei din Basarabia. Casa ei a servit drept sediu pentru redacția ziarului și al revistei *Cuvânt moldovenesc* (1913-1917), editat de Pan Halippa și

Nicolae N. Alexandri. A fost prietena de viață a distinsului cugetător și publicist Nicolae N. Alexandri (1859-1931). Și în mare parte armonia acestei prietenii explică multe din faptele publicistului N. Alexandri. Nu a fost niciodată străină de durerea omenească, de suferința aproapei și, călăuzită de percepțiile moralei creștine, s-a implicat în probleme care pe alții nu-i preocupau, dar care în virtutea funcțiilor exercitate ar fi trebuit să-i preocupe în primul rând. Fără să aștepte lauri sau laude, s-a preocupat de destinul refugiaților transnistrieni.

S-a stins din viață modest și demn precum a și trăit. A fost înmormântată la Cimitirul Central din str. Armenească, dar spre marelui nostru nenoroc nu s-a păstrat niciun semn, nicio placă pe care să fie trecut anul decesului. De aceea, căutăm informații referitoare la Nadejda Terlețchi. Fiindcă această personalitate basarabeană trebuie să fie cunoscută și apreciată după merit.

## O FIRE AUTENTICĂ A ACESTUI PĂMÂNT

O temă cu totul aparte o constituie mișcarea feministă din Basarabia și liderii ei.

Nadejda Tudor, care a mai semnat și Speranța Tudor, lider al mișcării feministe din Basarabia, publicistă, ajutoare devotată a lui Iorgu Tudor în toate încercările lui literare, s-a născut la 20 decembrie 1888 în comuna Manzări din jud. Tighina, moșia de cândva a Roxanei Sturdza. Nadejda Tudor a absolvit Școala Eparhială din Chișinău, ajungând profesoară la Vadul lui Vodă, apoi la Liceul Industrial din Chișinău.

A participat ca soră de caritate la Primul Război Mondial.

Activitatea publicistică începe odată cu primele sale însăilări, în 1909, găzduite de revista *Luminătorul*. A urmat, în 1912, revista *Făclia Țării*, ediție concepută de Iorgu Tudor, dar care a fost confiscată chiar de la primul număr.

A mai publicat în *Lira Basarabiei*, *Generația noastră*, *Cuvânt moldovenesc*, *Moldova de la Nistru*, *Mișcarea feministă* ș.a.

În timpul evenimentelor din 1917 a făcut parte din colectivul redacției care a editat ziarul *Pământ și voie*, iar la ziarul *Soldatul moldovan*, tipărit în aceeași perioadă, a fost chiar secretar de redacție.

Întoarsă de pe front, după ce participă

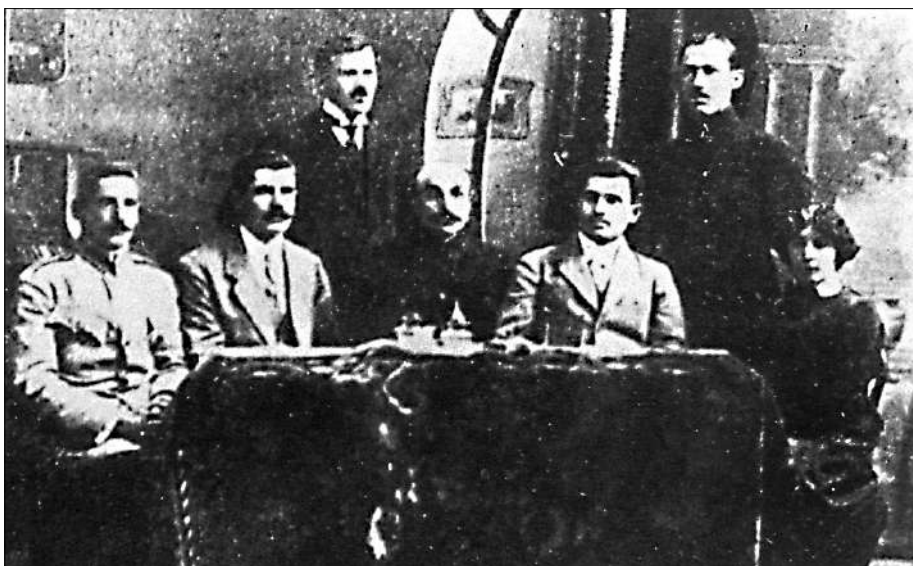
activ la evenimentele Unirii ca slujitor al scrișului, Nadejda Tudor, alături de Elena Alistar și de alte câteva femei basarabene, purcede la fondarea Ligii femeilor din Basarabia, organizație menită să lupte pentru drepturile femeilor, pentru emanciparea lor. De fapt, ea a fost și fondatoarea Societății Scriitorilor și Publiciștilor din Basarabia.

Preotul și scriitorul Alexandru Bardieru, în revista *Viața Basarabiei* (nr. 3-4, 1943; p. 243), îi dedică o schiță-necrolog de toată frumusețea, evocând simplu și convingător chipul acelei care, în viața de toate zilele, a fost Speranța Tudor: „*De familia Tudor, sau să fim în nota titlului, de Speranța Tudor mă leagă amintiri scumpe din anii cei mai frumoși ai vieții, din anii studenției.*

*Numai ce scăpasem de zidurile înguste ale seminarului și de uniforma cu guler strâmt și*



Comitetul Ligii femeilor basarabene: E. Dijionat, O. Țurcan, E. Alistar, N. Derevici, E. Ivanova, E. Isanos și N. Tudor. Anul 1918



Redacția gazetei *Ostașul moldovean*.

Rândul I, de la stânga la dreapta: col. Teodosie Cojocaru, Mihail Minciună, Gheorghe Tudor, Gherman Pântea, Nadejda Tudor. În picioare: prof. Vasile V. Semaca și poetul Ion Buzdugan, care mai semna Nică Românaș

care se țineau la Iorgu Tudor și unde se strângeau toți condeierii Basarabiei, care, la un pahărel de vin veritabil moldovenesc, oferit de gazdă, discutam, citeam și ne spuneam părerile despre multe, până noaptea târziu de tot, când nu mai întâlneam pe străzile largi ale Chișinăului decât şuieratul strident și țcănitul cadențat al străjerilor...

*Câte ne povestea Speranța Tudor – mai ales din vremea răz-*

*nasturi argintii, că toamna ne-am înscris la facultate cu o altă viață, de libertate, de afirmare și de manifestare nestingherită a crezului și gândirii noastre tinerești, cultivate pe băncile școlii.*

*Într-o seară de toamnă, mi se pare, l-am cunoscut pe d. Iorgu Tudor la o adunare gazetărească. Chipul său blând și numele său pe care-l cunoșteam din copilărie de pe paginile Cuvântului moldovenesc m-a atras, și din seara ceea ne-am împrietenit. M-a poftit și la Domnia Sa acasă, unde am cunoscut-o și pe Speranța Tudor.*

*Felul cum am fost primit, discuțiile care au urmat, amintirile frumoase pe care se întreceau amândoi soții să le povestească – fie episoade din timpul războiului, fie din legăturile de prietenie cu scriitorii basarabeni, printre care în loc de cinste se numără Alexei Mateevici și Tudor Pamfile – m-au atras și din acea seară deseori am urcat dealul ce ducea spre tihnită casă înconjurată de pomi și vie, din cerdacul căreia se desprindea o priveliște minunată în depărtarea Chișinăului, înspre amiază și asfințit...*

*Neuitate îmi vor rămâne în minte minunatele cenecluri literare de fiecare sâmbătă seara*

*boiului, când a colindat multă lume ca soră de caritate, vă închipuiți, cu un copilăș după ea – despre primele lupte pentru trezirea sentimentului național, despre începuturile literare, despre procurarea de cărți din Regatul Vechi, pentru desfacerea clandestină în popor și despre câte, și despre câte, numai să fi stat să ascuți. Avea un dar frumos de a evoca evenimentele și a le da viață. Avea un stil cursiv și atrăgător. A scris mult, însă nu se gândea să-și înmănușeze scrisul. Abia la îndemnul nostru, al prietenilor, s-a convins că e bine să le adune în volum, însă după aceea, nu la multă vreme, a venit refugiu, iar după aceasta un refugiu și mai crâncen: moartea.”*

Soarta a fost necruțătoare cu Nadejda Tudor. Soții s-au întors din refugiu și, deși au găsit gospodăria ruinată, hârtiile adunate ani de zile cu migală – risipite, bucuria că se află din nou în Basarabia le nutrea speranțele, visele, gândurile de viitor. Stingerea ei din viață, în luna decembrie a anului 1942, era ca un fel de răpire – ca nu cumva să vadă tragediile de mai târziu, să adoarmă având conștiința împăcată de restabilirea unui adevăr.

## O FEMEE CARE VA FI DESCOPERITĂ...

În martie 2000 lansam la casa Cărții „Mitropolit Petru Movilă” enciclopedia *Femei din Moldova*. În ea am inclus și un mic articol dedicat unei femei celebre despre care în acel moment cunoșteam doar atât:

„TUMARCHINA, Ana (? - ?), profesoară.

A absolvit cu medalie de aur Liceul „Regina Maria” din Chișinău. Dă dovadă de aptitudini deosebite în domeniul matematicii. Își face studiile la Berlin, specializându-se în filozofie, apoi se stabilește la Berna, unde activează ca profesoară de filozofie. Conferențiară notorie, practic în fiecare an editează câte o carte.

Bibliografie: Bezviconi, Gheorghe. Femeia basarabeană // Din trecutul nostru. 1934, nr. 11-12.”

Iar în același timp, la 16 februarie 2000, la Geneva, una din capitalele Elveției, autoritățile dădeau unei strazi din preajma Universității din Berna numele Anei Tumarkin, prima femeie-profesor universitar, căci ei cunoșteau despre ea aproape tot.

Ana (Hana-Ester) Tumarkin s-a născut la 16 februarie 1875 în orașelul Dubrovno, gub. Moghiliiov. Actualmente acel orașel este un centru raional în reg. Vitebsk, din Belarus.

Dar originea ei era basarabeană, deoarece tatăl ei, Pavel (Paltiel) Moiseevici Tumarkin († 1906) era negustor de încălțăminte din Chișinău, ajuns să obțină și titlul de nobil, stabilit la baștina soției Sofia Herțenștein.

Tot el s-a ocupat de traduceri în ivrit.

Negustorul era un evreu fundamentalist și s-a opus intenției copiilor săi de a face studii în limba rusă. Cu toate acestea, ei au făcut studii fără frecvență obținând rezultate remarcabile.



Ana Tumarchina

După absolvirea liceului în Rusia au mers la studii universitare în Germania.

După cum ne informează Gheorghe Bezviconi, studiile ei liceale s-au încununat cu o medalie de aur, obținută la Liceul nr. 1 de fete din Chișinău. La 17 ani pleacă peste hotare, inițial făcându-și studiile la Universitatea din Berlin sub îndrumarea profesorului Wilhelm Dilthey, iar din 1892 locuiește în Elveția, alegând Universitatea din Berna.

Și după cum erau cerințele timpului, peste trei ani, la finisarea cursului universitar, scrie o teză de licență care îi permite să obțină titlul de doctor în filozofie.

Tema ei era un studiu comparatist între filozofia lui Herder și cea a lui Kant.

A doua disertație a fost scrisă timp de trei ani la tema *Concepție despre forma interioară în estetică* și susținută în 1895.

Elvețienii încă nu acceptau femeia în mediul lor științific, dar pe această basarabeancă foarte dotată au fost nevoiți s-o accepte. Facultatea de istorie și filozofie i-a acordat titlul de privat-docent în 1898, la numai 23 de ani, în felul acesta ea a devenit prima femeie profesor de filozofie din Elveția. În plus, a fost învrednicită cu o calitate nouă – de expert în probleme de filozofie.

În 1906 este profesor titular, iar deja în 1909 îl înlocuia pe conducătorul ei științific Ludwig Stein, primind examene și recenzând disertații.

Să fie recunoscută ca profesor definitiv ea n-a reușit. Feminismul în Europa apuseană își făcea loc cu greu și drepturile se obțineau după mari și îndelungi eforturi.

În 1921 și-a luat cetățenia Elveției, dar n-a uitat să vină acasă la Chișinău, unde familia fratelui său Lazăr avea o poziție socială și economică de invidiat.

În 1943 s-a pensionat.

I-a fost dat să vadă ce s-a întâmplat cu ru-dele sale din Basarabia, care au fost deportate

și au murit în timpul războiului. Fasciștii germani au demonstrat că sunt departe de idealurile filosofice ale antichității sau chiar ale compatrioților lor Herder și Kant...

Opera Anei Tumarchin te copleșește prin profunzime și volum: *Herder und Kant* (Herder și Kant), Berna, 1896; *Zur Charakteristik Justinus Kerners*. Berlin, 1898; *Das Associationsprinzip in der Geschichte der Aesthetik* (*Principiul asociativ în istoria esteticii*). Berlin, 1899; *Kants Spiel der Kräfte* (*Jocul capacităților la Kant*). Geneva, 1905; *Retrospectiva literaturii germane de estetică pentru anii 1900-1905* (germ.). Berlin, 1905; *Metoda transcendentă în estetica kantiană* (germ.), Berlin, 1906; *Idealul estetic și norma etică* (germ.). Stuttgart, 1907; *Metodele cercetării psihologice* (1924); *Esența și formarea filozofiei elvețiene* (1928) ș.a.

Începutul celui de-al Doilea Război Mondial a făcut să se piardă posibilitatea de comunicare, ea neștiind care este soarta celor rămași în Basarabia.

A decedat la 7 august 1951 la Gumligen, ca peste ani elvețienii să-i dea numele Anei Tumarkin unei străzi ce duce la Universitatea din Berna, iar la Chișinău ea continuă să fie o anonimă...



Liceul nr. 1 de fete din Chișinău unde a învățat Ana Tumarchin. Foto de epocă

## UN SOLDAT DE GARDĂ PĂZIND COPILĂRIA

Este greu de explicat acest fenomen basarabean. Aici, între aceste două râuri, Prut și Nistru, parcă ar fi concentrată o energie deosebită, unde se plămădesc viitorii artiști. Culoarea venită de la acest soare puternic de Sud, verdele venit din iarbă, albastrul venit din cer și negrul venit din sol nu sunt decât culorile unui curcubeu aruncate peste această palmă de pământ.

Atunci când pictorii noștri merg peste hotare, ei își uimesc confrății, în primul rând, prin această magie coloristică pe care o stăpânesc și pe care știu s-o dirijeze. Noi ne-am obișnuit să-i enumerăm pe basarabenii care au făcut artă mare rămânând acasă, însă prea puțin cunoaștem opera aceluia care, în virtutea intemperțiilor istoriei, au știut să se afirme și pe alte meleaguri, fiind de fapt mesagerii noștri spirituali.

Elena Uță-Chelaru, născută la Chișinău, într-o casă modestă din preajma Bisericii „Ciufli”, dintr-un neam de cărturari cum a fost bunicul Gavriil Bezviconi și un neam de scriitori cum a fost tatăl ei, profesorul Gheorghe Uță.

A copilărit la Chișinău și a asimilat acea duioșie moldovenească care se resimte în toate lucrările de mai târziu ale artistei. Iar biografia ei de creație este una care face onoare întregii arte românești:

**UȚĂ-CHELARU, Elena** (14.II.1930, Chișinău), pictoriță.

Studii: Liceul Teoretic din Piatra-Neamț, Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” (1956). Este nepoata lui Gheorghe Bezviconi.

Din 1973 a lucrat anual în Italia – la Modena și Roma.



Artistul plastic Elena Uță-Chelaru

Membră Honoris Causa a Academiei Internaționale „Mario Gori” – Gela (Italia), *Academiciană de merit* al Academiei Internaționale de Litere, Știință și Artă „Pontzen” (Napoli), membră onorifică a Academiei Internaționale „Lutece” din Paris.

Expoziții personale în România: la București (1964, 1968, 1972, 1976, 1979, 1982), Iași (1985), Tulcea, Piatra-Neamț (1986), Vaslui (1985), Bârlad (1985) și în străinătate: la Roma (1970, 1974, 1991), Modena (1978), Napoli (1972), în Belgia (1990) ș.a. Expoziții de grup în Italia, Israel, Rusia (1969), Franța (1970), Ita-

lia (1971), San Marino, Italia, Austria (1973), Italia, Cehoslovacia (1974, 1975, 1977), Italia (1981) ș.a.

Achiziții: în muzee și colecții de artă din România, Italia, Belgia, Austria, Israel, San Marino.

Distincții: Premiul CIAC pentru pictură și Cupa de Argint „Aldo Moro” (Roma), Medalia de Argint a Academiei Europene de Artă (Charleroi – Belgia), medaliile de Vermeil (Paris), Premiul „Cocoșul de platină” al Academiei Walone de Artă (Charleroi).

Bibliografie: 1. DARC; 2. *Artiste plastice din România*. – București, 1996; 3. *Chișinău. Enciclopedie*; 4. *EFM*.

\* \* \*

Aprecierea ei s-a făcut în două planuri: în planul artei românești și în plan internațional. Planul românesc îl putem defini prin cele scrise de istoricul de artă Adriana Botez-Crainic: „... *Artistă cu forță plastică deosebită, cu temperament de o puternică vitalitate, pictorița Elena Uță-Chelaru a adus în peisajul artistic românesc universul viu, strălucitor al paletelor sale solare.*

...*Expresie a temperamentului său eclatant, incandescente cromatice sunt juxtapuse dezvoltate cu roșuri incendiare, albastruri strălucitoare, delimitate de aplombul negrurilor. Puse cu tușe vie, îndrăzneță, plajele abundente pigmentate fac să trăiască formele construite viguroase, structurile arcuite sau interferate logic.*

...*Dacă problemele de morfologie plastică puse de pictoriță pot constitui obiectul unor analize riguroase, mai greu poate fi prins în cuvinte farmecul ascuns înăuntrul formelor sau culorilor tablourilor ei.*”

Planul internațional însă este definit de aprecierile criticului italian Carlo Emanuele Bugatti: „...*Parisul Elenei Uță-Chelaru este Parisul unei românce din București, după cum Parisul lui Tamburi este Parisul unui maestru al școlii romane.*

*Cu alte cuvinte, Elena Uță-Chelaru, confruntându-se cu fascinantele lumi picturale ale*

*Europei contemporane, își pune peste tot pecetea personalității sale – lucru care nu se întâmplă prea des.*”

Aici însă, în această biografie de creație, lipsește cea mai importantă apreciere, cea mai scumpă viziune pentru noi, opinia criticii de artă basarabene. Fiindcă este foarte greu să fii profet în țara ta. A fost premiată la un salon de artă și a venit la Chișinău unde ne-am întâlnit și de atunci încolo atelierul ei din centrul Bucureștiului, din clădirea Fundației „Brătianu”, l-am vizitat zeci de ori. Acolo mi-a transmis o bună parte din arhiva marelui istoric Gheorghe Bezviconi care a fost unchiul ei, dar ceea ce este mai important am avut timp să discutăm pe îndelete despre trecutul Basarabiei, despre prezentul ei și foarte puțin despre viitorul ei.

Pentru mine, Elena Uță-Chelaru se asociază cu un soldat care a fost pus de gardă cu mulți ani în urmă și el nu poate părăsi postul nicidecum, nu pentru că nu ar vrea, ci, în primul rând, din motivul că acest post este nu numai onorific, este un post de avangardă dincolo de care începe necunoscutul, iar ea, în această avangardă, reprezintă un fragment din copilăria ei, din Chișinăul ei, din Basarabia care a fost odată. Și ea știe exact, că atâta timp cât stă la post, există șanse ca istoria să dea dreptate și acestei palme de pământ dintre Prut și Nistru în care se nasc mari creatori.

\* \* \*

Nepoata lui Gheorghe Bezviconi, unul dintre cei mai mari istorici și genealogiști români, Elena Uță-Chelaru s-a născut și a crescut la Chișinău într-o familie de intelectuali care știau să colecționeze și să aprecieze arta.

Gavriil Bezviconi, tatăl lui Gheorghe, a lăsat câteva lucrări de șevalet. Gheorghe Bezviconi a fost un colecționar înveterat, având în posesie peste o sută de lucrări de pictură, grafică, sculptură. De aici se trag și rădăcinile artistice ale Elenei Uță-Chelaru.

Ne-am cunoscut în momentul când am publicat bibliografia lui Gheorghe Bezviconi.



Mi-a scris câteva scrisori, mi-a trimis câteva cataloage și invitații la expoziții.

Mare admiratoare a Italiei, ea își petrece o bună parte din an pe această peninsulă. De aceea, pânzele ei au culori neobișnuite, neașteptate, iar Mediterana și Adriatica sunt prezente în permanență.

Corespondența noastră am început-o nu mai știu când, dar mostre din această corespondență prezintă interes pentru posteritate:

„26.VIII.1997

Mult stimat Domnule Colesnic,

Cele mai calde felicitări pentru excepționala *Enciclopedie* – este o capodoperă pentru Basarabia, dar și pentru România, în ea fiind menționate cele mai distinse personalități ale istoriei, literaturii, artei, vieții politice etc. din toate timpurile, unind astfel pe românii de dincolo și dincoace de Prut. Am conspectat dintr-un suflet tot volumul, am făcut fițuici pe care am trecut numele personalităților mai distincte și o dau la televiziune să fie prezentată apariția ei, la emisiunea Gabrielei Bidu, la *Infoart*, duminică după actualitățile de la ora 20<sup>00</sup>. Însemnările mele le-am prins ușor cu scoci pe pagina în care este trecută personalitatea.

Am vorbit și cu domnul Paul Păsculete, operator de excepție al emisiunilor de artă.

Albumul de artă *Artiști români contemporani* ne așteaptă în atelierul meu.

Vă aștept în București – dar e bine să mă anunțați din timp, deoarece am un program foarte încărcat zilnic.

Abia aștept să apară și *Necropola capitalei*, așa a fost destinul ei să apară la Chișinău.

Cu cele mai bune urări întregii familii de sănătate și succese în munca d-voastră.

Cu stimă,

Elena Uță-Chelaru”

\* \* \*

Ne-am întâlnit la Chișinău în 1999, în cadrul unei expoziții numită *Saloanele Moldovei*. O lucrare de-a ei a fost premiată și cu această

ocazie ea și-a revăzut orașul natal și s-a întâlnit cu artiștii plastici basarabeni.

Mi-a dăruit o lucrare și mi-a făcut o promisiune extrem de importantă, că am dreptul să-mi iau tot ce doresc din cele trei valize cu documente rămase de la marele istoric și o bună parte din cărțile rare din biblioteca lui. Ceea ce de fapt am și făcut. Și nu numai că am stat mai multe ore la rând, selectând documentele, dar o bună parte dintre ele le-am publicat, valorificându-le.

De fiecare dată când merg la București trec prin Centrul Cultural „Brătianu”, la etajul trei, unde se află atelierul marei artiste și pierdem două-trei ore discutând despre Italia, despre Basarabia, despre soarta artistului în această lume pusă pe agonisire.

Are probleme cu un ochi, dar ceea ce mă miră pe mine e că de fiecare dată în atelierul ei stau lucrări noi și parcă își așteaptă rândul să fie expuse.

Pentru mine ea prezintă modelul de artist basarabean, formată în mediul românesc, dar realizat ca artist în apus, recunoscut ca valoare acolo în lumea mării concurențe.

Această împăcare a ei cu greutatea zilei aduce aminte de stoicii greci. Iar pe de altă parte, această înălțare zilnică în fața șevaleului amintește de o urcare pe eșafod. Mi-a promis un premiu pentru *Necropola capitalei*. Am dreptul să-mi aleg una din lucrările care o să-mi placă cel mai mult. Eu, însă, ezit. Fiindcă cea mai bună lucrare a Elenei Uță-Chelaru eu încă o aștept să vină. Și ea o să vină întocmai așa cum dimineața în copilărie așteptam să răsară soarele, fiind convins că el totuși o să răsară. Fiindcă, după cum aveam aceeași convingere seara, atunci când soarele se rostogolea după orizont, dacă m-aș fi pornit din urma lui, pășind cu niște picioare uriașe de pe un deal pe altul, undeva departe aș prinde ghemulețul de foc care vrea să se ascundă.

În istoria artei basarabene Elena Uță-Chelaru are locul ei distinct și neîndoelnic.

## O PERSONALITATE DIN ELITA INGINEREASCĂ

Andrei Dron, fiul unui membru al Sfatului Țării, ne-a transmis recent o biografie extrem de interesantă a unei basarabence, care s-a realizat ca personalitate în România.

Am editat deja enciclopedia *Femei din Moldova* (2000) și aceste informații vor fi utilizate pentru ediția următoare a acestei cărți, însă până atunci ar fi foarte bine ca cititorii să cunoască acest nume în toată măreția lui:

**Elena Trofin** s-a născut la 17 septembrie 1924 în comuna Parcani, județul Orhei.

Studiile liceale le-a început la Chișinău și le-a finisat la București în 1943.

Studiile superioare le-a făcut la Politehnica din București, Facultatea de construcții, secția hidrotehnică, pe care o absolveste în anul 1948.

Activitatea didactică, începută în anul 1949 ca asistent la Institutul de construcții, București, Catedra de hidraulică, o continuă la același Institut ca șef de lucrări (1954-1965), conferențiar (1965-1971) și profesor din anul 1971 la Catedra de hidraulică, alimentări cu apă și canalizări. În activitatea sa de 31 de ani în învățământ, prof. Elena Trofin a predat cursurile: *Mecanica fluidelor* la Facultatea de instalații; *Hidraulica și amenajări hidrotehnice* la Facultatea de căi ferate, drumuri și poduri; *Hidraulica și hidrologia*; *Hidraulica specială* la Facultatea de hidrotehnică.

În paralel cu activitatea didactică a funcționat, între anii 1963 și 1965, ca cercetător principal la Institutul de Studii și Cercetări Hidrotehnice.

În anul 1963 a obținut titlul de doctor inginer cu lucrarea: *Contribuții la calculul hidraulic al drenurilor de captare*, primul titlu științific obținut de o femeie în domeniul hidrotehnicii la noi în țară.

Construcțiile și hidraulica sunt niște științe care mai mult s-ar preta pentru un bărbat și afirmarea unei femei în acest domeniu este o raritate. Dar din scrisoarea domnului Andrei Dron am extras următorul pasaj:

„Prof. Elena Trofin a desfășurat o bogată activitate științifică și tehnică în domeniile: hidraulica sistemelor cu suprafață liberă; mișcarea nepermanentă în conducte; infiltrații sub construcții hidrotehnice; mișcarea apei subterane cu aplicație la desecarea terenurilor agricole; drenarea platformelor industriale; captarea apei subterane; probleme de protecția surselor subterane împotriva poluării etc. Dintre studiile efectuate pentru producție menționăm: *Măsurii pentru controlul și evitarea poluării apelor subterane pe platformele petrochimice Midia, Corabia, Borzești și Pitești*; *Protecția taluzurilor Canalului Dunăre – Marea Neagră*; *Ameliorarea condițiilor de captare a apei subterane la Slatina*; *Migrația produselor petroliere în sol și măsuri de protecție a apelor subterane* etc. De asemenea, ca specialist recunoscut, prof. Elena Trofin a efectuat studii pentru drenarea terenurilor agricole din zona lucrărilor de acumulare Porțile de Fier; studii pentru uzinele hidroelectrice de pe Olt și Sistemul hidroenergetic și de navigație Turnu Măgurele – Nicopole; barajul Ticveanu etc.

A făcut parte din comisia de experți româno-iugoslavă pentru Sistemul hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier; comisia de experți româno-bulgară, pentru Sistemul hidroenergetic și de navigație Turnu Măgurele – Nicopole; colectivul pentru proiectarea metroului București etc.

A reprezentat știința și tehnica noastră peste hotare: în Iugoslavia, pentru expertizarea

proiectelor pentru amenajarea teritoriului din Sistemul hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier (1965); Italia (Bari) cu comunicări științifice (1970), Belgia, pentru conferințe (1971).”

Dintre lucrările publicate de această remarcabilă savantă se cer menționate monografiile:

*Introducere în mecanica fluidelor* (1953, litografiat – în colaborare); *Hidraulica specială* (Hidraulica subterană) (1970, litografiat); *Hidraulica. Culegere de probleme* (1973, în colaborare); *Hidraulica și hidrologia* (1974, litografiat); *Hidraulica și hidrologia* (1974).

Prof. Elena Trofin a avut un aport deosebit la crearea Laboratorului de hidraulică a Institutului de Construcții, București, și tot ea, 31

de ani, a fost cadru didactic dăscăbind zeci și sute de specialiști în domeniu.

Pentru întreaga sa activitate didactică, științifică și tehnică a fost decorată cu ordine și medalii.

A încetat din viață în ziua de 26 octombrie 1980, în vârstă de 56 de ani.

Foarte cunoscută în mediul său profesional, Elena Trofin este o anonimă la baștina ei, în Basarabia. De aceea, s-ar impune publicarea unui ciclu de lucrări într-o variantă mixtă, Universitatea Tehnică din Chișinău în colaborare cu Universitatea Tehnică din București, în care opera savantei ar reveni la baștină, fiind asimilată de generațiile de studenți basarabeni. Și abia atunci numele acestei distinse savante va sclipi în toată amploarea.



Gara veche a Chișinăului. Foto de epocă

## ULTIMUL ENCICLOPEDIST BASARABEAN



Victor Adiașevici

Este extrem de dificil să scrii despre o figură polivalentă. Cu atât mai dificil este să scrii despre o personalitate basarabeană la care pe lângă opera propriu-zisă se adaugă dramatismul destinului nostru.

A fost un om care avea handicap fizic, însă aceasta nu l-a împiedicat să devină o personalitate integră. Destinul lui pentru mine a căpătat o conotație cu totul deosebită după momentul când, în Arhiva Ministerului Securității din RM, am găsit dosarul acestui om și parcurgând

filele acestuia, în care interogatoriile erau întrerupte de depozițiile martorilor, am înțeles tragedia existențială a acestui om.

Cu toate acestea, el parcă și-ar fi renegat soarta și până în ultima clipă a crezut în Adevăr, în Frumos, în actul înnobilitor al Creației.

De aceea, am insistat și insist la redescoperirea acestei personalități.

A scrie despre Victor Adiașevici se poate doar în formula atât de firească și apropiată lui, adică în formulă enciclopedică.

**ADIAȘEVICI, Victor** (1898, Rogojeni, azi r-nul Șoldănești – 1966, Băcioi, mun. Chișinău), enciclopedist, pictor, pedagog, istoric.

S-a născut în familia unui impiegat de la calea ferată.

A făcut studii la Liceul „Alec Russo” din Chișinău și la Facultatea de Istorie a Universității din Iași.

A fost profesor la Școala de Viticultură și la Seminarul Teologic, ambele instituții din Chișinău.

În 1940 a fost numit director de școală într-un sat din județul Lăpușna, fapt care nu l-a salvat de arestare și condamnare pentru nouă ani de închisoare. În 1945, când s-a întors din detenție, este angajat temporar la Filiala Academiei de Științe din RSSM, dar în scurt timp este concediat ca element suspect.

La 24 mai 1949 este din nou arestat și face pușcărie până în 1956, când se stabilește la Băcioi, activând la școală ca bibliotecar.

A fost posesorul unei biblioteci unice, care avea două filiale: una la Tighina și alta la Cetatea Albă. La sfârșitul anilor '30 a vândut biblioteca sa Academiei Române, care era o colecție de carte de unicate.

A redactat o revistă în limba rusă – *Jivopisnoe obozrenie*, despre care nu cunoaștem prea multe lucruri.

A redactat *Bessarabskii eñiklopediceskii slovãri*, din care a tipãrit în 1933 zece fascicule, restul neapãrãnd în luminã din cauza greutãților materiale.

Ca artist plastic a fãcut parte din gruparea lui Iurie Bulat, și-a expus lucrãrile împreunã cu membrii acestui grup. Din creația lui artisticã au supraviețuit doar cãteva lucrãri.

Ca intelectual de marcã, a știut sã se impunã în Basarabia de odinioarã prin cultura sa rafinatã, printr-un gust artistic elevat.

Opera lui scrisã bibliografic se prezintã astfel:

*Apocalipsul cu tâlcuirea fericitului Andrei Chesarianul* (stilizat și corectat de Constantin N. Tomescu) // Revista Societãții Istorico-Arheologice Bisericești. – 1928. – Vol. 18. – P. 245-254.

*Arta greceascã: o schiță istoricã despre dezvoltarea artei grecești* / redactatã de M. Gruzin, licențiat în drept. – Chișinău, 1927. – 67 p.

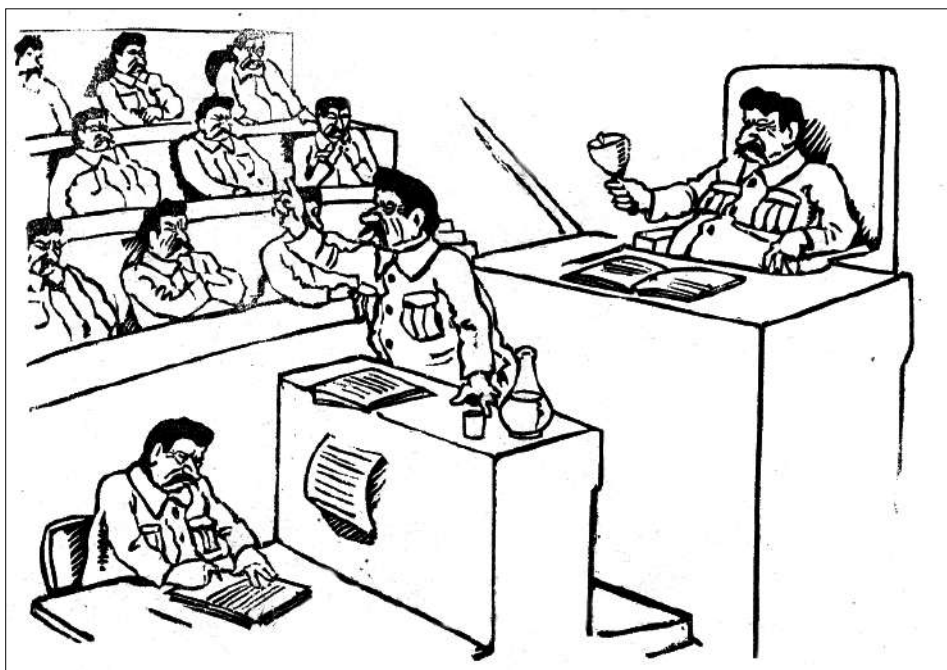
*Lección din istoria artelor: mitologia greacã și romanã*. Vol. II. – Chișinău, fãrã an. – 196 p. (manuscris litografiat).

Despre operã: mai multe materiale la aceastã temã pot fi consultate la Muzeul Literaturii Române din Chișinău, fondul „Alexandru Kidel”.

Dincolo de preocupãrile științifice extrem de serioase și-a permis sã fie un om care prefera sã se afle între ziariști și a colaborat la publicațiile periodice nu numai cu materiale cu caracter științific, dar, în primul rând, cu schițe umoristice și șarje. A îndemnat colegii sã editeze reviste umoristice ca *Sverciok*, *Șcelkuncik* și altele în care prezentarea graficã îi aparținea în întregime.

Disparația lui a trecut neobservatã, cãci de ani mulți se afla într-un con de umbrã și mã îndoiesc ca cineva sã știe exact unde la cimitirul din Bãcioi se aflã mormântul lui. Se vede cã în toate timpurile acesta a fost destinul tuturor enciclopediștilor basarabeni.

Anonimatul...



„Parlamentul lui Stalin”. Caricaturã de Victor Adiașevici

## UN MUZEOGRAF FĂRĂ PERECHE

Cine cunoaște piesa lui Mihail Sebastian *Steaua fără nume* va face o asociere cu acest caz, când într-un sat basarabean un profesor dornic de cercetare a creat un laborator de biologie pe care mai apoi l-a transformat în muzeu școlar.

Alexei Arvat s-a născut în comuna Cobâlnea, jud. Orhei, la 12 martie 1890. După ce absolveste liceul, ajunge învățător în satul Coșnița, jud. Tiraspol. Energic și dornic de afirmare, fondează Societatea Culturală „Kultprosvet” și aduce limba română în școală. Înțelegând că regimul sovietic n-o să-i permită să desfășoare activitatea visată, în 1922 trece Nistrul și se stabilește cu familia la Ciuciuleni, jud. Lăpușna. Râvnind să obțină studii superioare, se înscrie la Facultatea de științe naturale a Universității din Iași, unde obține, cu un mare succes, licența, fiind admis și la doctorat sub conducerea prof. Al. Popovici, cu tema de studiu *Flora județului Lăpușna*.

Dar ar fi o greșeală să credem că avea doar această preocupare îngustă. Profesorul I. Borcea l-a invitat în expediție la Agigea (Dobrogea), unde au studiat flora Mării Negre. A colaborat intens cu profesorul Al. Borza de la Institutul de Botanică din Cluj, cu profesorul Tr. Săvulescu de la Institutul de Agronomie din București, căutând ca prin schimbul de informații, prin participarea la expediții să fie cât mai aproape de mediul științific veritabil.

Iar la Cojușna, unde a fost transferat în momentul când s-a eliberat un post și el dorea să fie cât mai aproape de Chișinău ca să poată consulta bibliotecile și colegii, a amenajat un muzeu-laborator. Vestitul antropolog basarabean Nicolae N. Moroșan l-a vizitat pe când activa la Cojușna. Mare a fost uimirea profeso-



Alexei Arvat

rului N.N. Moroșan când a descoperit cele realizate de un învățător din sat: „Camera lui este amenajată într-un adevărat laborator, cu toate că pentru aceasta a fost nevoit să reducă spațiul locuinței familiei sale. În lungul pereților stau înșirate mai multe etajere mari, înalte, pentru ierbare, altele pentru colecții zoologice, paleontologice (geologice) sau pentru cărți.

Cele câțva mese mari sunt pline, de asemenea, cu material botanic. Pereții liberi sunt tapisați cu numeroase planșe din anatomia plantelor, mai ales, a structurii ovarelor florilor, polinizației și fecundării ovulelor.

Majoritatea cărților din biblioteca d-lui Arvat tratează diferite domenii ale regnului vegetal, și-i dau oarecare posibilitate să-și determine majoritatea plantelor ce le colectează. Grație microscopului poate să pătrundă și în multe taine din anatomia plantelor.

În colecția zoologică figurează mai multe animale (vertebrate și nevertebrate) colectate personal de învățătorul A. Arvat prin Basarabia, prin munții Carpați sau la mare (Marea Neagră). Acea colecție paleontologică cuprinde fosile, mai ales, de prin județul Lăpușna; aci vedem cochilii de moluște terțare (sarmatice), măsele de mamut, de rinocer etc., dar un interes științific deosebit ne oferă niște impresiuni de frunze de carpen (?) pe calcarul din carierele de la Ghidighici. Până acuma o atare floră nu era cunoscută în sarmaticul din jurul or. Chișinău.

Colecția botanică este partea cea mai bogată și cea mai importantă. Ea cuprinde plante mai ales din jud. Lăpușna, căci învățătorul Arvat și-a propus să studieze flora acestui județ atât din punctul de vedere al felului de plante ce

le are, cât și acela al fitosociologiei – al asociațiilor ce există între plante. E opera care a cerut și va cere muncă multă, începând în fiecare an cu primele zile de primăvară și până toamna târziu.

În ierbarul d-lui Arvat figurează multe plante foarte rare nu numai pentru flora Basarabiei, dar chiar pentru teritoriul întreg al țării noastre.”

Uimirea profesorului N.N. Moroșan este atât de mare încât în 1936 el tipărește o broșură – *Muzeele școlare satești și un muzeu științific într-un sat din Basarabia* din care am și reprodus fragmentul de mai sus. Autoritatea științifică a lui Alexe A. Arvat este confirmată și de faptul includerii lui în enciclopedia *Figuri contemporane din Basarabia* (Chișinău, 1939). Sacrificiul lui demonstrează cu prisosință că omul poate realiza mult chiar și cu mijloace mici, dar credința că ceea ce face este necesar și util societății trebuie să-i lumineze credința în idealul său întocmai ca în cazul personajului din piesa *Steaua fără nume*.



Colecția lui Alexei Arvat, foto de dr. N.N. Moroșan

## UN COLECȚIONAR DE ELITĂ



Gheorghe Bezviconi

Basarabia a avut parte de mulți și diverși colecționari. Marea lor majoritate și-au făcut colecții în zona imprimărilor, adică: filatelie, cărți poștale, cărți, dar din acest șir de colecționari sunt câteva nume de referință, fără colecțiile cărora nu ne putem imagina Basarabia.

Atunci când vorbim despre carte, gândul merge imediat la colecția *Petre Draganov* și la muzeul cărții organizat de el la Comrat. Când vorbim despre colecția de poze, gândul ne duce la *Emanoil Poleak*; când vorbim des-

pre o colecție de antichități, ne apare în minte arheologul *Ion Suruceanu* și muzeul Pontului Scitic, fondat de el... În acest șir un loc distinct îl ocupă o colecție de unicate – grafică, pictură, sculptură etc., colecția lui *Gheorghe Bezviconi*.

Valoarea acestei colecții este inestimabilă din cauza că arta basarabeană interbelică aproape că nu s-a păstrat. Colecția Muzeului de Stat, care o înglobase și pe cea a Pinacotecii Municipale, fiind evacuată în 1941, la începutul războiului, a dispărut.

S-au păstrat accidental unele lucrări în familiile creatorilor ori la rude și prieteni, de aceea colecția cea mai bine întocmită rămâne a fi cea a lui *Gheorghe Bezviconi*, însumând circa 100 de piese.

La ora actuală acest tezaur se păstrează la Iași, într-un depozit al Filialei de aici a Academiei Române. Prin testament, *Tatiana Bezviconi* a stabilit câteva condiții principale care, dacă ar fi îndeplinite, colecția ar ajunge la Chișinău. Actualmente ea se află în posesia istoricului *Ștefan Gorovei*, care legal o deține.

Înainte de a înșira o listă de autori prezenți în colecție, doresc să prezint o biografie nu prea mare a celui care a fondat-o, fiindcă de caracterul colecționarului, de viziunile lui, de gusturile lui estetice depinde valoarea acesteia. Iar pentru a-i aprecia calitățile trebuie să cunoaștem meandrele destinului acestui om neobișnuit care a fost *Gheorghe Bezviconi*. S-a născut la 14 aprilie 1910, în orașelul *Jitomir*, din Ucraina. La 14 ani debutează în presa de limbă franceză. La 17 ani publică primul articol în presa de limbă rusă. La 23 de ani, cu contribuția financiară a mamei sale, *Sofia*, începe editarea în limba română a unei reviste de



istorie – *Din trecutul nostru* – fără precedent în istoria publicisticii noastre.

A colaborat la toate publicațiile basarabene, începând cu cele mai prestigioase – *Viața Basarabiei*, *Cuvânt moldovenesc* – și terminând cu cele mai puțin cunoscute, inclusiv cu cele de limbă rusă. Semna materialele: Bezviconi, Gh. Bezviconâi, George Bezviconi, G.B., Gh. Bohuș, Alexis Gurji; Gh. Moldovan, Nicolae Pândaru, Nicolae Strajă. Și-a tipărit scrierile și în presa din Vechiul Regat: în *Adevărul literar și artistic*, *Convorbiri literare*, *Revista istorică*, *Revista Fundațiilor regale*, *Cetatea Moldovei* ș.a.

A publicat la Chișinău studiile: *Cărturarii basarabeni* (Chișinău, 1940), *Educație și cercetășie* (Chișinău, 1932), *Manuc-Bey* (Chișinău, 1938) ș.a.

În 1937, a plecat din Basarabia, stabilindu-se inițial la Iași, apoi la București, dar a continuat să tipărească lucrări solide și importante pe teme preferate: *Din alte vremi* (București, 1940), *Romancierul D. Moruzi* (Iași, 1940), *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (vol. I-II, București, 1940-1943), *Cimitirul „Bellu” din București* (București, 1941), *Mănăstirea Japca* (București, 1942), *Costache Stamati, familia și contemporanii* (Iași, 1942), *Zamfir Ralli-Arbore* (Iași, 1943), *Profiluri de ieri și de azi* (București, 1943), *Pușkin în exil* (în colaborare cu Scarlat Callimachi; București, 1947), *Despre haiduci* (București, 1947), *Serghei Lazo* (București, 1947), *Călători ruși în Moldova și Muntenia* (București, 1947), *Manuscrisele rusești ale Academiei RPR* (București, 1949), *Contribuție la istoria relațiilor româno-ruse* (București, 1962), *Necropola capitalei* (București, 1962; Chișinău, 1997) ș.a.

Nostalgia după Basarabia a retopit-o într-un roman pe care nimeni nu îndrăznea să-l editeze și care, scris de autor în 1952, abia în 1990 a văzut lumina tiparului în revista *Kodri* sub denumirea *Poslednii lișnii celovek* (*Ultimul om de prisos*).

Tânărul autor-editor s-a învrednicit de mai multe distincții: Medalia Mare de Aur a In-

stitutului francez de Istorie și Heraldică (1935), Medalia de onoare a Societății Academice „Arte-Sciences-Lettres” din Franța (1936); Premiul „Năsturel-Herescu” al Academiei Române ș.a.

A dispărut din lumea noastră aproape anonim, la 30 aprilie 1966, la București.

Nu am fi obiectivi dacă nu am prezenta biografia păstrătoarei testamentare a colecției, a Tatianeii Bezviconi, care până la moartea ei a supravegheat păstrarea integrală a ei și a avut grijă să întocmească toate actele legale, ca această colecție în niciun caz să nu fie dispersată sau depozitată pur și simplu în fonduri și expusă ocazional. Consider că numai principialitatea ei a salvat acest patrimoniu, moment curios în istoria noastră, când o străină venită din Rusia se îngrijește de avuția spirituală a unui alt popor. Un devotament mai rar întâlnit la populația autohtonă și, ca exemplu negativ, pot să dau două cazuri, când colecția lui Ion Suruceanu – 12 mii de mone-



Un fragment din colecția lui Gheorghe Bezviconi



Masa de lucru a istoricului Gheorghe Bezviconi

te antice – au fost vândute pe părți la diferite muzee și colecționari particulari, pierdere irecuperabilă pentru cultura și patrimoniul nostru. O parte din piese au nimerit la muzeul din Odesa, o parte din biblioteca muzeului a nimerit la Iași și astăzi este foarte greu să-ți faci o închipuire clară despre colecția lui Ion Suruceanu, despre muzeul acestui înaintaș al culturii românești.

Un alt caz îl reprezintă colecțiile de documente și cărți ale lui Paul Gore, pe care urmașii le-au vândut tot pe părți la câteva biblioteci și la persoane particulare. Astăzi a vorbi despre colecția lui Paul Gore este imposibil.

În același context vom prezenta mai jos un exemplu pozitiv cum este cazul colecției pictorului Vasile Blinov, când după moartea autorului această colecție a nimerit în mâinile fiului, iar fiul moștenitor pe drept a transmis-o Muzeului Național de Arte din Chișinău.

Testamentul soției lui Gh. Bezviconi este scris cu aceeași demnitate cu care a știut să șlefuiască fiecare clipă pe care a trăit-o:

„Către Academia RS România  
Iași

*Subsemnata Tatiana G. BEZVICONI, domiciliată în București, str. Emil Bodnăraș, 45, bloc T7, et. I, apt. 15, Vă aduc la cunoștință următoarele: am păstrat timp de 19 ani arhiva rămasă de la soțul meu, istoricul Gheorghe G. Bezviconi (1910-1966); azi, sunt în situația de a dori ca această arhivă să se afle, spre bună păstrare, într-un loc unde sunt oameni care pot prețui valoarea și însemnătatea ei.*

*Întrucât soțul meu a fost un istoric al Moldovei întregi, la sugestia prietenilor și sfătuitoarelor mei I. Răduțiu, dr. Dan Berindei și Ștefan S. Gorovei, depun la Filiala Iași a Academiei RSR această arhivă, compusă din manuscrise, fișe, însemnări etc., rugând pe toți cei care vor folosi informații din arhiva lui Gh. Bezviconi să menționeze acest lucru în studiile lor. Însărcinez pe Ștefan S. Gorovei să vegheze la folosirea corectă și cinstită a manuscriselor, notelor, însemnărilor și fișelor soțului meu.*

*În afară acestora, de la soțul meu a rămas și o colecție de artă, alcătuită din câteva zeci de tablouri și câteva sculpturi de Milița Pătrașcu (catalogul este anexat). Dorința expresă a soțului meu a fost ca această colecție să fie donată Muzeului din Chișinău, **atunci când acest lucru va deveni posibil**. În așteptarea acestui moment, doresc ca Filiala din Iași a Academiei RS România să păstreze în depozitul său această colecție de artă. Singurele condiții pe care le am în legătură cu această colecție sunt următoarele: 1) să nu fie împrăștiată și 2) să nu fie expusă.*

*De îndeplinirea celor de mai sus se va ocupa istoricul Ștefan S. Gorovei.*

*Tatiana G. Bezviconi  
București, 14 aprilie 1975”*

A murit la București, în 1982, și a fost înmormântată la Cimitirul „Bellu”, alături de

omul pe care l-a venerat și lângă care, chiar fiind o emigrantă, s-a simțit atât de fericită.

Conștient am ales această personalitate pentru a ilustra tragedia expatrierii cu toate dedesubturile ei știute și neștiute, bănuite și nebănuite. Un bărbat e mai puțin preocupat de detalii, el e mereu pus pe afirmare și e în așteptarea unor evenimente radicale, a unor fapte epocale. Pe când optica unei femei este profund realistă, mai casnică, mai veșnică...

Cine va scrie istoria emigrației ruse în sec. XX va trebui să apeleze și la aceste succinte notițe biografice, căci fără ele tabloul epocii va fi necomplet.

În continuare, reproducem parțial lista autorilor și lucrărilor din care este formată colecția lui Gheorghe Bezviconi. Sunt nume de referință în arta plastică basarabeană și cea românească:

Arbore Nina: *Intrarea în bisericuță* (gravura pe linoleum), *Maica stareța*;

Bezviconi Gavriil A. (tatăl istoricului Gh. C. Bezviconi): *Autoportret* (ulei);

Baillayre Auguste: *Vederea asupra periferiei Chișinăului* (văzută din curtea școlii de Belle-Arte), *Culesul viilor la Chișinău* (ulei);

Baillayre Tania: *Punte veche din Banat* (acuarelă), *Primăvară* (gravură în două culori), *Chișinău* (gravura), *Zbor vechi* (gravura), *Trandafirii galbeni* (acuarelă);

Berezovschi Mihail: *Peisaj de toamnă basarabean* (acuarelă);

Bulat Iurie: *Seră din suburbia Chișinăului (Bariera Sculeni)* (ulei);

Catargi George: *Drumul* (ulei), *Peisaj de iarnă* (schiță), *Pictorul N.I. Gumalic* (schiță);

Costiurin Gheorghe: *Buzgaz-port-61* (tempera), *Icoana Sf. M.M. Gheorghe* (stil bizantin, 1970);

Climașevschi Alexandru: *Împrejurimile Lipcanilor* (ulei), *Târgul Lipcanilor* (ulei);

Cogan Șneer: *Vilă la Chișinău* (acvaforte), *Maica Domnului* (litografie), *Cap de bătrână* (desen);

Cogan Moisei: *Femei la baie* (linogravură);

Cudinoff Anatolie: *Ghecet* (peniță uscată);  
Fiurer Grigore: *Portretul Anastasiei P. Dicescul – cântăreață* (ulei);

Gheorghită Mihail: *Portretul unui necunoscut* (ulei);

Gorohova (Goreanu) Zina M: *Flori* (acuarela);

Gumalic Gheorghe: *Necunoscuta* (ulei), *Autoportret* (ulei), *Peisaj de iarnă* (ulei), *Portretul lui Pavel V. Dicescul* (ulei);

Ivanov Nadejda: *Portretul Ecaterinei N. Sumarocova* (ulei), *Flori* (ulei);

Kiriacoff Theodor: *Casă țărănească în Basarabia* (ulei), *Casa eparhială (în construcție)* (gravură), *Fântâna de la Bahcisarai și Cerevic* (acuarelă), *Dama de pică* (miniatură, acuarela), *Peisaj* (acuarelă), *Moș Ion* (statuetă, lemn), *Pușkin la examenul de la liceu* (ilustrație), A.S. *Pușkin cu soția Natalia N. Pușkin* (ilustrație), *Finalul luptei de la Borodino* (compoziție, tuș), *Biserica „Trei Ierarhi”* (schiță, ilustrație), *Grevă (Chișinău)* (compoziție), *Împrejurimile Brașovului* (acuarelă), *Satulung (Brașov)* (acuarelă);

Luzanovscaia Lidia: *Biserica veche din Ivancea* (jud. Orhei) (1927), *Natură moartă* (proprietatea dlui Al. Plămădeală);

Lowendal Gheorghe: *Biserica de la Mănăstirea Horecea din Bucovina* (1943);

Malek Elena: *O siluetă feminină* (tempera, tuș);

Maleșevschi Eugenia: *Interiorul unei case din Ivancea* (ulei); *Portret de femeie* (1903), *Natură statică* (1906), *Autoportret* (1910);

Miciu-Nicolaevici Constantin: *Apus* (acuarelă); *Nocturne* (pastel, 1939), *Interior, Peisaj*;

Petrașcu Milița (Miciu-Nicolaevici): sculptură – *Ștefan cel Mare* (relief, cărămidă arsă), *Capul unui tânăr* (relief, ghips colorat), *Ralli-Arbure Zamfir*, *Portretul lui M.I. Sinadino* (acuarelă), *Bustul istoricului Gh. C. Bezviconi* (ghips vopsit), *Bustul T.A. Bezviconi* (ghips),



Tatiana și Gheorghe Bezviconi în casa lor  
din str. Agricultorilor (București)

Portretul istoricului Gh. G. Bezviconi (acuarelă), Sf. Gheorghe (relief, ceramică);

Popova Nina: *Biserica din Ivancea* (ulei);

Rusu-Ciobanu Natalia: *Stradă din Bistrița* (acuarelă);

Rusu-Ciobanu Victor: *Praga* (acuarelă);

Șeptelici Tania (Tatiana Samoilă): *Biserica „Sf. Ilie” la Câmplung-Muscel* (monument istoric);

Storck Frederic: *Ciobănaș* (sculptură), *Medalie de bronz. Aniversarea a 100-a a Liceului unde a învățat poetul Pușkin, Medalie de bronz, mici vase decorative* (șapte bucăți). *Artă națională românească* (ceramică), *Desenul viticultorului Aivaz* (ulei cu tempera);

Serbinov E.P.: *Valuri, Marea Neagră* (acuarelă, ciclu din două lucrări);

Uță-Chelaru Elena: *Roată* (ulei), *Drumul* (miniatură, ulei), *Trandafiri* (ulei), *Bărci pe Dunăre* (acuarelă), *Dunărea la Măcin* (ulei), *Ursulețul Mineșka* (desen cu penița), *Lalele* (pastel), *Bărci la Tulcea* (ulei);

Verona Paul: *Vedere asupra periferiei Iașilor* (Biserica Rufeni, în depărtare mănăstirea Socola);

Vlăduț-Efremov Ivonne: *Budapesta* (acuarelă);

Zottoviceanu Elisabeta (Luzghin): *Ostașul român* (acuarelă), *Furtună pe mare* (acuarelă).

În câteva rânduri am insistat la conducerea municipală și la cea republicană ca să ne ajute să aducem la Chișinău colecția lui Gheorghe Bezviconi. Am avut o întrevedere, în acest sens, cu Ștefan Gorovei, care păstrează colecția, cu Elena Uță Chelaru, nepoata colecționarului, artist plastic.

Toți sunt de acord să predea colecția la Chișinău, unica condiție pe care ei o pun este ca instituția care preia acest patrimoniu să îndeplinească exact prevederile testamentului, adică colecția să fie expusă integral, arătându-se exact cine sunt posesorii colecției.

Consideram că dacă muzeul municipal ar fi avut o clădire adecvată, câteva săli puteau fi repartizate pentru expunerea acestei colecții. Dar așa cum Chișinăul n-a soluționat problema muzeului, un spațiu potrivit n-a fost găsit.

La ora actuală, când se renovează Muzeul Național de Artă, apare posibilitatea de expunere a acestei colecții, adică în cadrul muzeului trebuie să existe câteva săli „Gheorghe Bezviconi” și în cazul acesta ar fi mai ușor de îndeplinit condițiile testamentului. Totul depinde de viziunile conducerii, în primul rând, mă refer, la Ministerul Culturii, care până în prezent a fost destul de reticent la propunerile de soluționare a acestei probleme de interes național. Când zic interes național, o spun foarte diplomatic, fiindcă în fond este o crimă când un patrimoniu de unicate se află în depozit, iar noi nu ne putem face o imagine clară asupra creației plastice într-o epocă întreagă – epoca interbelică.

Macăr la 102 ani de la nașterea celebrului istoric este necesar ca drama acestei colecții să-și găsească un deznodământ fericit.

## UN OM ENIGMĂ

A făcut studii la Universitatea din Iași, la Facultatea de litere și filozofie (1938), a fost asistent la Catedra de slavistică, dar a revenit în Basarabia ca să lucreze la Academia de Științe din RSSM. Părinții lui, tata preot, au rămas în România. Prin această legătură de rudenie Gh. Bogaci practic și-a pus cruce pe cariera științifică, deși susținuse teza de candidat în științe și atât. A lucrat la Chișinău până în 1971 și după aceasta a plecat tocmai la Irkutsk, la Institutul Pedagogic de acolo, unde a lucrat până în 1980. A editat primele ediții ale clasicii literaturii moldovenești: C. Negruzzi, V. Alecsandri, C. Stamati-Ciurea.

A scris articole bine documentate și îndrăznețe pentru volumul întâi al *Istoriei literaturii moldovenești* (Chișinău, 1958), o lucrare bună, care n-a mai fost continuată. Bun cunoscut cu Gheorghe Bezviconi, era ca și acesta pasionat de *Pușkiniană*. Și a avut materiale revelatorii la această temă: *Pușkin și folclorul moldovenesc* (Chișinău, 1963), *Din grafica sudică a poetului A. Pușkin* (Moldova, 1984, nr. 11) ș.a.

În aceeași cheie a lucrat monografia *Gorki și folclorul moldovenesc* (Chișinău, 1966). Adevăratele comori ale colecționarului de cărți și manuscrise se întrezăreau din cărțile *Pagini de istoriografie literară* (Chișinău, 1970), *Alte pagini de istoriografie literară* (Chișinău, 1984). Cine citește printre rânduri, descoperă marea pasiune pentru cartea veche. A fost suspectat, ca și A. Iațimirski, că ar fi sustras anumite volu-



Gheorghe Bogaci

me, că ar fi vândut anumite cărți rare, dar acest lucru nu l-a dovedit nimeni. Și mai este o chestie, în lumea mirifică a colecțiilor și colecționarilor există legile lor nescrise pe care ei le respectă cu sfințenie și nu toate dintre ele ne convin și ne par firești.

Nimeni, niciodată, n-a știut ce se face în sufle-

lui lui, ce simte el, care în 1936 debuta în revista *Arhiva* din Iași, el care colaborase la *Opinia*, *Jurnalul literar*, iar acum era nevoit să se roage ca să-i fie acceptat spre publicare un studiu ori chiar un articol.

Când toți basarabienii deportați în Siberia au făcut tot posibilul să se întoarcă în Moldova, Gheorghe Bogaci s-a autoexilat tocmai la Irkutsk și acolo n-a încetat să caute amprentele literaturii și culturii române.

A murit pe stradă, la Moscova. Era în 1991, când abia luasem în primire fostul Muzeu al Literaturii de pe lângă Uniunea Scriitorilor. O seară întreagă împreună cu secretarul US de atunci, Arcadie Suceveanu, și cu băieții de la muzeu am stat în autobuz, am înghețat așteptând ruta de la Moscova care aducea sicriul cu cel care a fost Gheorghe Bogaci. Dicționarele literare, ca și piatra funerară, au fixat doar două cifre importante din destinul lui Gheorghe Bogaci: „20.IV.1915, Vasieuți, jud. Hotin – 28.XI.1991, Chișinău” și niciun rând despre Iași, despre Irkutsk, despre Moscova între aceste două cifre n-au încăput, rămânând și ele pe seama unei nedezlegate enigme...

## ENIGMA ARHIVEI DRAGANOV



Petre Draganov

Petre Draganov (1857-1928) este un nume de referință în cultura română și în cea a popoarelor slave din Balcani. A lăsat o operă fundamentală pentru urmași, intitulată *Bassarabiana* (Chișinău, 1911), o bibliografie tipărită în 1911, dar și zeci de lucrări despre cultura slavilor care locuiesc în Balcani. Rar om care să-și fi sacrificat viața în favoarea cercetării științifice așa cum a făcut-o acest originar din Comrat, care zeci de ani a cercetat foarte minuțios manuscrise, cărți, publicații periodice, buletine în Biblioteca Publică de la Sankt Petersburg. A răsfoit tot ce era legat de Basarabia sau de slavii de sud.

Acum, când avem în mână descrierea arhivei, bibliotecii și muzeului Draganov, putem spune exact că a scris mii și mii de fișe. Cum de obicei se întâmplă, destinul pionierului culturii este vitreg. A reușit după 1918 să păstreze marea lui bibliotecă, marea lui arhivă, dar a murit în 1928, iar în 1940, când au venit sovieticii, o bună parte din acest patrimoniu de inestimabilă valoare a fost adus la Chișinău și a început risipirea arhivei și bibliotecii lui Draganov, iar muzeul a dispărut fără urmă.

Au trecut zeci de ani în care lumea uitase chiar de existența lui Draganov. Și totuși, cum spunea un personaj din *Maestrul și Margareta* lui M. Bulgakov, „manuscrisele nu ard”. Cercetătorul a revenit treptat în vizor pe măsură ce reușeam să adunăm materiale despre el, să colectăm o parte din corespondența lui și astăzi încheiem ultimul capitol din istoria lui Petre Draganov. Îl încheiem cu un document unicat care s-a păstrat ca prin minune în Macedonia, la Skopje, în arhiva academicianului Blaje Rostovski, care a avut amabilitatea să ne pună la dispoziție o xerocopie.

Savant până în măduva oaselor, bibliograf prin vocație, acest fiu al Basarabiei era conștient că odată cu dispariția lui se poate produce inevitabilul, adică urmașii nu vor ști cum să valorifice marea moștenire pe care el le-a lăsat-o. Și atunci a avut inspirata idee de a tipări în tipografia lui D.B. Șor din Bolgrad o descriere amănunțită a ceea ce constituia moștenirea lui științifică. Și această descriere a intitulat-o *Arhiv. Knigohranilișce i muzei Draganoviĥ v Komrate* (fără an) și într-o formă succintă a descris cele câteva compartimente: muzeul, biblioteca și arhiva.

Acest catalog este compus din mai multe capitole: compartimentul I – *Cărți* (aici autorul nu uită să specifice că multe dintre ele sunt rarități și, de asemenea, ediții periodice și almanahuri în toate limbile europene. Căci Petre Draganov era un bun cunoscător de limbi străine), compartimentul II – *Manuscrite...*, compartimentul III – *Autografe* (se menționează că ele aparțin savanților, literaților, personalităților de stat și publice). În compartimentul IV au fost incluse obiecte de artă și „de artă mecanică”, cum se exprimă autorul. Adică pe lângă tablouri, icoane, gravuri erau incluse și fotografuri, stampe, fotografii, care erau făcute deja prin intermediul unor aparate. În punctul 5 sunt incluse cele mai importante lucrări ale lui Draganov, în mare parte lucrări în manuscris. Descrierea ne-ar ocupa prea mult spațiu, de aceea varianta descifrată o vom publica într-o revistă de profil.

Astăzi când știm exact că marea majoritatea a materialelor sunt irecuperabile pentru noi, având în mână acest document, putem afirma cu certitudine că până la venirea sovieticilor în 1940, în Basarabia a existat un muzeu și un centru în care se păstrau documente foarte valoroase.

Regretăm mult că enigma arhivei lui Petre Draganov nu s-a încununat cu descoperirea documentelor propriu-zise. Risipite prin lume, nu cred că vreodată vom reuși să le aducem pe toate acasă. Dacă vom întâlni bunăvoință, cum a fost cazul academicianului Rostovski, se prea poate că copiile arhivei, care se păstrează în Moscova, în biblioteci particulare, cu timpul vor ajunge la noi.

O parte din materiale, care au rămas în România pe la urmași, se poate întâmpla și ele să ajungă acasă. Dar aceasta va fi de acum etapa de recuperare. Pentru noi a fost important să dezlegăm enigma...

\* \* \*

În volumul IV al *Basarabiei necunoscute* am expus un studiu despre minunatul biblio-

graf basarabean Petre Draganov. Dar și astăzi suntem convingși că tema Draganov nu este epuizată. Fiind un bun cunoscător al filologiei și istoriei slave din Sudul Europei, Petre Draganov este un clasic al culturii bulgare, macedonene ș.a. Fiind generat ca unul din pionierii moderni ai acestei culturi, Petre Draganov rămâne în vizorul cercetării actuale ca un savant, care n-a reușit să-și adune și să-și selecteze opera în formula priorității științifice așa cum ar fi fost firesc pentru un savant de talia lui, ajuns la o vârstă venerabilă.

Cercetarea lui s-a bazat, în primul rând, pe materialul factologic cules în timpul aflării sale în țările Europei de Sud în zonele populate de slavi. Fiind profesor de liceu, el a avut contact direct cu populația și, având pasiunea cercetării, n-a obosit să călătorească și să cerceteze bibliotecile importante, arhivele de stat și populare, arhivele mănăstirești și bisericești și în baza acestui material să extragă diamantele primelor studii științifice.

Destinul l-a împins să muncească în calitate de bibliotecar al Bibliotecii Publice din Sankt Petersburg. Și aici se produce declanșarea unei noi etape în schema de cercetare pe care și-a impus-o P. Draganov. Structurarea materialului acumulat și compararea lui cu sursele deja prelucrate. Din această îmbinare au și răsărit majoritatea lucrărilor filologice ale lui P. Draganov.

Volumul de cercetare fiind imens, se impunea o sistematizare bibliografică a materialului și atunci el a purces la scrierea volumului *Bassarabiana*, fiindcă a doua temă de studiu – *Basarabia*, de unde el era originar, îl preocupa în mod deosebit și atunci o bună parte din materialul acumulat s-a sedimentat în această bibliografie. Fiica lui, Angelina Draganov, într-o scrisoare adresată lui Gheorghe Bezviconi descrie în detalii mai multe etape importante din viața și activitatea lui Petre Draganov.

La 9 martie 1961, ea îi răspunde la niște întrebări legate de biografia tatălui:

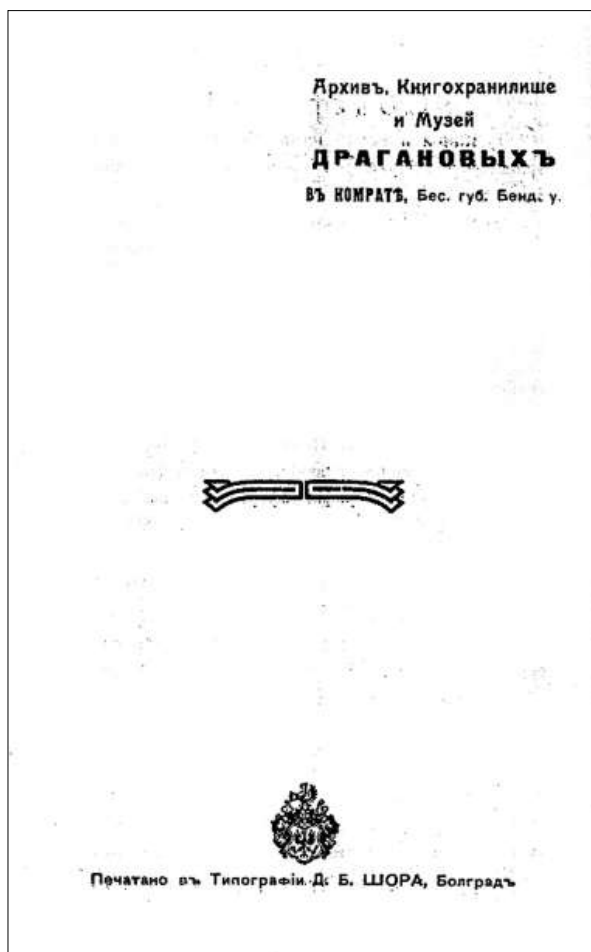
„Mult stimate Gheorghe Gavrilovici, am să mă strădui să răspund la scrisoarea Dumneavoastră în ordinea întrebărilor enunțate în ea. În primul rând, am să continuu ceea ce vă este cunoscut despre tata din bibliografia Bassarabi-ana 1912.

După postul de director al Seminarului Pedagogic din Rovno din gubernia Samara (1913), tata a fost numit director la gimnaziul proaspăt deschis la Cahul (1913-1918), după aceea a fost profesor la Gimnaziul de Băieți din Comrat (1918-1922) și și-a terminat serviciul în Gimnaziul din Bolgrad (1922-1926). În 1926, s-a pensionat. În 1928, la 7 februarie, a murit la Comrat. A fost înmormântat la cimitirul din Comrat. Mormântul lui s-a păstrat, conform informațiilor mele din 30 august 1960.

În afara lucrărilor care se referă la Basarabia, este o listă de lucrări științifice, literare, filologice și etnografice, publicată în Novâi sbornik po slaveanovedeniu, întocmită cu ocazia jubileului de 50 de ani de activitate a lui V.I. Lamanski și a elevilor săi, printre care a fost și P.D. Draganov.

Aici este reproducă o listă de 103 lucrări ale tatei. În șirul de fotografii ale alcătuitoarelor acestui volum este și fotografia lui. Lucrarea a fost tipărită în 1905 la Petersburg. Descrierea prescurtată a lucrărilor tatei poate fi găsită într-o mică cărțuție, tot de el întocmită, un catalog din câteva pagini – Arhiva, depozitul de carte și muzeul Draganovilor.

Biblioteca a fost naționalizată până la ultima filă tipărită sau de manuscris, în localitatea Comrat, în iulie 1940, pe când mă aflam la Chișinău. Când am sosit la Comrat, am fost anunțată că, după repartizare, materialele vor fi împărțite între bibliotecile din Comrat, Chișinău, Tiraspol și Moscova. Ca rezultat al telegramelor și corespondenței întreținute cu fratele meu, care se afla la Leningrad, fratele Valentin Petrovici Draganov a propus în scris autorităților sovietice din Comrat ca repartizarea cărților și manuscriselor s-o facă chiar el, când va sosi la fața locului. La mine se păstrează copia acestei



Catalogul arhivei Petre Draganov

scrisori. Intrarea în Basarabia i-a fost permisă fratelui abia la 1 iulie 1941. Războiul a zădărnicit aceste planuri.

Mai târziu, în timpul războiului, la Chișinău, eu am întâlnit la un depozit de carte o parte din cărțile tatei aruncate în dezordine pe podea. Mi s-a spus că toată colecția a fost expediată la București. Cu aceasta, a luat sfârșit pelerinajul în căutarea cărților și a manuscriselor. Așa s-a împrăștiat prin lume «depozitul de carte al Draganovilor». Aș dori să cred că s-au găsit persoane care au cruțat colecția de la distrugerea definitivă în timpul războiului.

Fratele V.P. Draganov a locuit din copilărie la Leningrad, unde a absolvit gimnaziul de trei clase, apoi Universitatea, Facultatea de istorie și filologie, a fost, în ultimii ani (până la începu-



tul războiului, în 1941), colaborator științific, ca și tata, la Biblioteca Publică de Stat în secția de consultații bibliografice, în calitate de bibliograf. Războiul ne-a întrerupt corespondența. Toate încercările mele de a-l găsi n-au fost fructuoase, dar eu continuu să-l caut.

De la tata mi-au mai rămas doar: 1) Novâi sbornik po slaveanovedeniui pentru anul 1905; 2) Bassarabiana, neglijent tipărită, fără nicio corectură: greșeli, scâpări, lipsuri. Tata era nemulțumit de ea. Exemplarul meu a fost corectat de el, dar cu mare întârziere – după tipărire; 3) fișa de serviciu a tatei până în 1912. Mai târziu, a primit titlul de «consilier de colegiu»; 4) placheta Arhiva Draganov și 5) scrisorile și telegramele fratelui, adresate mie în problema repartizării cărților după voia lui.

Toate acestea sunt modeste, dar pentru mine au o mare importanță.

Atelierul fotografic a întârziat mult cu comanda mea: este supraîncărcat cu comenzi. Ceea ce m-ați rugat am să vă expediez mai târziu.”

Nu știm prea multe despre enigma arhivei lui Draganov, ceea ce într-un fel sporește interesul pentru cercetările referitoare la această temă.

A scris câte ceva despre Petre Draganov istoricul literar Nicolae Romanenco, fostul lui elev de la liceul din Comrat.

Serghei Fomin este preocupat de tema Draganov la Moscova, iar academicianul Blaje Rostovski – în Macedonia. Și dacă la baștină, la Comrat, a dispărut mormântul lui, apoi, în lumea științifică, interesul pentru moștenirea lui literară este constant. Aceasta este o garanție că numele lui Petre Draganov nu va fi uitat nici de generațiile viitoare.

**P.S.** „Cu adevărul de absolvire a fostei Școli Centrale Bulgare din Basarabia, cu sediul la Comrat (patria mea), am intrat la Gimnaziul de Stat (acum Gimnaziul nr. 2) și după absolvirea lui am fost primit fără examene în clasa a 5-a a unicului pe atunci în toată Basarabia gimnaziu gubernial din Chișinău, acum Gimnaziul nr. 1.

Deși, în virtutea unor circumstanțe familiale, peste un an a trebuit să părăsesc Chișinăul și în toiu marelui război de eliberare din 1877 să plec la Harkov, unde, în 1880, am terminat studiile la Gimnaziul nr. 2, eu voi rămâne, până la sfârșitul vieții mele, recunoscător gimnaziului condus de Excelența Voastră: lui îi datorez însușirea temeinică a adevărului credinței creștine ortodoxe, sub îndrumarea minunaților profesori de religie V. Parhomovici (acum Preasfinția Sa Afanasie, arhiepiscopul de Don și Novocerkassk) și Aleksei Kononovici Konski, magistrul în religie, protoiereu, care mai târziu a fost și rector al Seminarului Teologic de la Minsk; anume acestui gimnaziu și minunatului profesor M. Leskoveț le datorez și studierea profundă a cursului de gramatică a limbilor greacă și latină; anume Gimnaziul nr. 1 din Chișinău mi-a insuflat dragostea profundă față de limba și literatura rusă, prin intermediul merituosului profesor A.N. Șimanovski. Cu toate că încă în Școala Centrală din Comrat și în Gimnaziul de Stat eram considerat un foarte bun «istoric» și «geograf» (țin minte ca azi memorabila zi de 26 octombrie, era onomastica ministrului Învățământului Public, când, în prezența contelui D.A. Tolstoi, am răspuns la istorie și geografie, apoi i-am desenat pe tablă, aproape momentan, harta Rusiei, iar el între timp răsfoia atlasul meu geografic, care era cel mai bun din clasă), eu totuși datorez mult lecțiilor prezentate de neuitații profesori de la Gimnaziul gubernial din Chișinău, care mai târziu au fost și directori, regretații V.K. Zozulin și D.V. Kollovici.

Aceste circumstanțe favorabile au determinat, în mare măsură, specialitatea pe care mi-am ales-o în cadrul instituției de învățământ superior – Facultatea de istorie și filologie, pe care am urmat-o inițial la Universitatea din Harkov, apoi la cea din Sankt Petersburg, și am absolvit-o cu gradul de candidat. [...]

Timp de 23 de ani, am fost în serviciul Ministerului Învățământului Public. În acest răstimp, în prima perioadă, am deținut funcția de

profesor de limba rusă și alte științe istorico-filologice în regiunea Odesa (în școlile reale din Comrat și Sevastopol și în gimnaziile din Chișinău și Bolgrad); în cea de-a doua perioadă, mi-am desfășurat activitatea în funcția de ajutor de bibliotecar la Biblioteca Publică Imperială din Petersburg, fiind responsabil de cărțile în limbile slave care au adoptat scrierea laică rusească.

Din motive familiale, cu inima frântă, a trebuit să-mi întrerup preocupările științifice, să părăsesc Petersburgul, în 1904, și să revin la activitatea pe tărâm pedagogic, de data aceasta, în calitate de inspector, inițial la școala reală din Comrat, iar acum la școala reală din Astrahan... Sunt membru titular al următoarelor instituții: Societatea Geografică Imperială din Rusia, Institutul Imperial de Arheologie, precum și membru-colaborator al Societății Imperiale a Amatorilor Scrisului Vechi și al Comisiei Editoriale a Societății Slave din Sankt Petersburg.



Mormântul lui Petre Draganov, Comrat

Am publicat diferite articole cu conținut istorico-filologic în: Журнал Министерства Народнаго Просвещения, Известія отделения русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, Исторический вестник, Русский филологический вестник, Русский вестник, Литературный вестник, Правительственный вестник, Славянские известія și în alte publicații periodice.

Lista lucrărilor și articolelor mele științifice referitoare la limba rusă, filologia slavă, la bibliografie, patriotism (mai multe de 100) au fost publicate în cartea Новый сборникъ статей по славяноведенію, составленный и изданный учениками профессора и академика В.И. Ламанского, при участіи ихъ учениковъ, по случаю 50-летія его учено-литературной деятельности (Sankt Petersburg, 1905).

Mă îndoiesc de faptul că, neavând aproape deloc timp liber, fiind mereu ocupat cu activitatea pedagogică, mi-aș fi putut relua ocupațiile în domeniul literaturii și istoriei naționale, dragi sufletului meu.”

Prin cercetătoarea de la Cernăuți Natalia Strelciuc, preocupată tangențial de problema Petre Draganov, am reușit să intrăm în legătură cu Blaje Rostovski, membru al Academiei din Macedonia, care deține un document de unicat – descrierea arhivei și a muzeului Draganov. În afară de aceasta, în Macedonia au apărut mai multe studii în care este elucidată opera științifică a lui Petre Draganov. Depășind limitele impuse de frontiere, opera acestui basarabean devine, treptat, un bun european, o operă de interes universal, ceea ce, de fapt, demonstrează că și la noi se poate edifica o operă mare, atunci când te zidești în ea până la sacrificiu. Un argument forte – destinul și opera lui P. Draganov.

## O VIAȚĂ ÎN ALB ȘI NEGRU

Cum e și firesc, în virtutea circumstanțelor istorice, Basarabia în toate timpurile a avut savanți remarcabili în domeniul slavisticii. Era una dintre condițiile existenței noastre la frontiera dintre două culturi care s-au influențat reciproc. Cultura latină și cultura slavă. Două nume sunt mai vehiculate, mai cunoscute, Ștefan Ciobanu, cu studii de slavistică la Kiev și Boris Baidan, cu doctoratul în slavistică luat la Cluj. Dar aproape cu desăvârșire s-a uitat de încă una dintre figurile remarcabile din acest domeniu – Emil Gane, cu doctoratul luat la Praga, în Cehoslovacia.

Și motivul acestei „uitări” are o explicație. Anii petrecuți în Gulagul sovietic, pe insula Sahalin, n-au lăsat acestui om nicio șansă de a se realiza plenar chiar și după repatrierea în România.

În fond, destinul lui este unul antologic, asemănător cu destinul a mii de basarabeni, peste care a trecut nemilos tăvălugul istoriei și chiar și după moarte pare să-l mai urmărească.

De aceea, biografia lui este foarte modestă ca volum și extrem de bogată în conținut:

**Gane, Emil** (8.VIII.1906, Cobâlca, jud. Orhei, azi Codreanca, r-nul Strășeni – 2.V.1966, Buzău). Studii: Liceul „B.P.Hasdeu” din Chișinău, licențiat al Facultății de Litere a Universității din Iași (4.03.1930), specialitatea *Limba și Literatura Română*. Specializarea și-a făcut-o la Universitatea Carolină din Praga. Doctor în literatura slavă comparată. Tema de doctorat: *Motivele moldovenesti în opera lui A.S. Pușkin* (1933).

A fost subdirector la Arhivele Statului din Chișinău, secretar general al Regionalei Fundațiilor Culturale Regale Principele Carol, redactor al ziarului *Cuvânt moldovenesc*.



Emil Gane în tinerețe

Din 1 mai 1945 – arhivar principal la Arhivele Statului din Buzău, în funcție de director până în 1947, când a fost arestat.

A colaborat cu studii și articole la publicațiile: *Slavia*, *Țentralnaia Evropa*, *Viața Basarabiei*, *Arhivele Basarabiei*, *Arhiva*, *Adevărul literar și artistic* ș.a. Între anii 1947 și 1955 a fost deportat pe insula Sahalin, în Gulag.

Biografia lui am publicat-o în Enciclopedia *Chișinău* (Chișinău, 1997), în volumul *Țimp și istorie* (Chișinău, 2011) și în mai multe reviste, dar de fiecare dată am avut senzația că nu cunoașem adevărul despre acest om, adevărul până la capăt.

Și atunci cum putem defini locul lui în Generația de Aur, generația formată de școala românească?

Putem concluziona anumite lucruri după felul cum a colaborat la cea mai importantă revistă din Basarabia, unde Emil Gane reprezenta la *Viața Basarabiei* generația de tineri cercetători, deci, colegii lui Alexandru David, Gheorghe Bezviconi ș.a..

Având studii universitare și doctoratul, fiind pasionat de arhive, s-a impus ca un foarte atent istoric arhivist. Dacă Leon T. Boga prefera să publice colecții de documente basarabene, Emil Gane era omul care dincolo de document știa să aducă un comentariu foarte competent.

Îndrăzneț până la limita înțelegerii raționale a unor lucruri, el înainta ipoteze pe care nu le acceptau mulți și chiar polemizau cu el. Urmărind traiectoria tematică a publicațiilor în revista basarabeană, sesizăm că într-o perioadă destul de scurtă a tipărit diverse și interesante materiale: *Bacșiș, na ceai și șperț* (V.B., 1936, nr. 2); *Opinie publică* (V.B., 1936, nr. 3-4); *Procesul răzășilor din Cobâlca, ținutul Orheiului cu boerul Iordache Millo pentru moșia Cobâlcei* (V.B., 1935, nr. 10; nr. 11-12); *Recenzie* (V.B., 1936, nr. 1. – Rec. la cartea: Minea I., Boga L.T. *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul sec. al XVI-lea: Contribuții la istoria vechiului drept în Țara Românească*. – Iași, 1933-1935. – Vol. I, II); *Școlile superioare țărănești* (V.B., 1938, nr. 3); *Acum un sfert de veac: Propaganda românească în Basarabia* (V.B., 1934, nr. 11. – Cu reproduceri din ziarul *Bessarabskaia jizn'*, 1908); *Recenzie* (V.B., 1936, nr. 1. – Rec. la studiile: Ștefănuță P. *Contribuție la bibliografia studiilor și culegerilor de folclor privitoare la românii din Basarabia și popoarele conlocuitoare, publicate în rusește*: (extras din *Anuarul Arhivei de folclor*, III), 1935); [Recenzie] (V.B., 1938, nr. 1-2. – Rec. la studiul: Ștefănuță P.V. *Cercetări folclorice în valea Nistrului de jos*: (Extras din *Anuarul Arhivei de folclor a Academiei Ro-*



Dosarul în baza căruia a fost condamnat Emil Gane, Arhiva SIS, Chișinău

mâne). – București, 1937); *Poetică* (V.B., 1938, nr. 4-5); *Reeditarea operelor scriitorilor băștinași basarabeni*: [Sub îngr. lui L.T. Boga apar: „Fabule” de A. Donici (1936), „Fabule” de I. Sârbu (1936), „Poezii. Traduceri” de A. Mateevici] (V.B., 1938, nr. 1-2); *Motive moldovenești în creația poetică a lui A.S. Pușkin* (V.B., 1933, nr. 6; nr. 7. – Bibliogr.); *Actele vorbesc: Cu prilejul sărbătoririi dlui Ion Pelivan* (V.B., 1936, nr. 7-8); *România văzută de străini* (V.B., 1933, nr. 10. – Rec. la cartea: Roucek I.S. *Contemporary Roumania and Her Problems* CA Study in Modern Nationalism Stanford University Press, California, 1932) ș.a.

A scris mult și despre literatura care se edita în URSS. Era o curiozitate firească mai ales că propaganda sovietică descria în cele mai favorabile culori noua literatură sovietică. Presa sovietică era ușor accesibilă la Chiși-

nău și el o putea consulta. Felul lui specific de a se documenta temeinic i-a permis să publice în *Viața Basarabiei* studii serioase la tema Rusiei Sovietice: *Literatura contemporană din Moldova Socialistă*: [Despre art. „Literaturnoe stroitel'stvo v socialisticeskoi Moldavii” de C.N. Derjavin] (*V.B.*, 1933, nr. 1); *Recenzie* (*V.B.*, 1933, nr. 8. – Rec. la o serie de cărți cu titlul comun *Literatura sovietică octombristă*); *Curentele literaturii ruse moderne* (*V.B.*, 1933, nr. 9); *Literatura contemporană din Moldova Socialistă* (*V.B.*, 1933, nr. 1); *Rusia și Europa* (*V.B.*, 1935, nr. 1).

În câteva rânduri, în articole publicate în presa de la Chișinău, profesorul Constantin Bobeică a încercat să ne facă să zăbovim și să medităm asupra acestui destin neîmplinit al consăteanului său Emil Gane, dar lumea noastră prinsă în cleștele dur al tranziției n-a lăsat nici un ecou și peste mai bine de patruzeci de ani de la dispariție Emil Gane așteaptă să fie descoperit și apreciat ca una dintre valorile noastre naționale.

Într-un răvaș scris la aceeași temă el îmi mărturisește:

„11 făurar 02  
Codreanca

*Multstimate dle Iurie Colesnic,  
Mă văd nevoit să încep cu scuze (pentru activitatea „of. poștal Codreanca”).*

*Plicul cu răvașul dumatăle din 26.1 a.c. a ajuns la destinație pe data de 28.1 a.c., mi-a fost transmis pe 8.II a.c.!!!*

*Reiau tema A. Arvat, cu regret, nu dispun de alte date afară de cele amintite anterior, o tradiție a satului (mai exact a familiei ss) afirmă că părinții protagonistului, țărani de condiție f. modestă, nedispunând de mijloace pt. întreținerea lui la studii, mama viitorului savant s-ar fi angajat servitoare la Chișinău...*

*O fi fost...*

*În ce privește poza lui E.Gane: dispun doar de una – cea reprodusă în Cronologie, pe care*

*v-o ofer cu plăcere (dar și cu regret că nu vă pot ajuta cu mai mult).*

*În '91 (când colectam materiale pentru schița din LA (Literatura și arta – n.n.) am fost în posesia unei poze a locului de veci (cimitirul din Buzău), – dar am restituit-o doamnei Paula Stănculescu (fica lui E. Gane), așa încît...*

*Voi încerca să mai găsesc ceva, dar chestia e dificilă (fratele lui E.G., Artemon Gane, e plecat din localitate, la o fică (Chișinău), dacă mai are ceva, dacă albumul familiei e la această fică?...*

*O întrebare în legătură cu apropiata – sper! – apariție a volumului IV a Basarabiei necunoscute, îi va cuprinde pe Vasile Harea, Th. Lujanschi, Grig. Dobîndă, Rostislav Ocușco – personalități destinul cărora a fost legat de istoria vechiului liceu «B.P. Hasdeu»?*

*Mai e un om care «nu merită uitarea» muzicianul (dirijor, compozitor, pedagog) – Veaceslav Bulâciiov. (El ne vine nouă, cobâlțenilor, rubedenie prin alianță – ginere al fostului preot-paroh, Nicanor Roșca, căsătorit cu fiica mai mare a acestuia, Nina.)*

*Închei, urându-Vă, pe lângă sănătate (de care mulți ducem lipsă!) noi realizări pe nobilul tărâm al scoaterii din anonimat a dăruiților fii ai acestui pământ, care în măsura capacităților au țesut noosfera tragicei margini de țară – Basarabia.*

*Tot binele!*

*Cu adâncă stimă și prețuire!*

*Const. Bobeică”*

Arhivarul chișinăuian Emil Gane a fost un om curajos.

Dar acest curaj l-a costat scump. Și acest moment devine relevant, mai ales, după ce deschizi dosarului păstrat în Arhiva Serviciului de Informații și Securitate din Chișinău, dosar cu numărul 19, care a parvenit din arhiva tribunalului militar în 1947.

Dosarul este întocmit pentru două persoane: Artamon și Emil Gane, frații fiind acuzați conform articolului 58-I-„a” și 182 al CP

RSFSR. Este deschis la 14 iunie 1947 și încheiat la 17 august 1947.

Decizia despre reținerea lui Emil Gane a fost luată la 28 iunie 1947, de către locotenentul superior Beleakov, lucrător operativ al Secției de contrainformații a MSS a diviziei 12 de aviație de asalt.

Cititorul se poate întreba ce au în comun: aviația sovietică, slavistica, arhivele și Emil Gane?

Răspunsul e unul extrem de simplu. În România, după război, toți sovieticii se preocupau de vânarea basarabenilor.

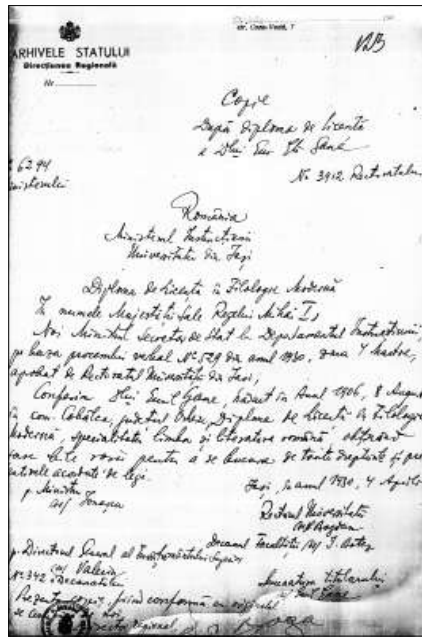
În Decizia de reținere se argumentează: „Am constatat că Gane E. Gh., fiind cetățean sovietic și locuind pe teritoriul temporar ocupat de armatele româno-germane, teritoriul RRS Moldovenești, în luna noiembrie 1943 și-a trădat patria și a intrat în armata română, unde și-a satisfăcut serviciul militar în calitate de conțopist și traducător al Tribunalului Militar, participând la interogatoriile cetățenilor sovietici care erau cercetași militari. În aprilie 1944 a fugit în România, unde se ascundea de repatrierea în Uniunea Sovietică, și folosindu-se de situația sa de serviciu, și-a întocmit documente false românești, în baza cărora și locuia până la momentul reținerii.

Am decis: Gane Emil Gheorghievici să fie arestat și percheziționat.”

Și asta se întâmpla în România, pe care URSS o eliberase, iar cetățenii erau declarați oameni liberi.

Mandatul de arest a fost eliberat abia la 1 iulie 1947. Dar deja la 28 iunie Emil Gane dădea primele depoziții la interogatoriu:

„...Î.: Povestiți cauza neevacuării Dvs. din Chișinău în adâncurile Uniunii Sovietice



Copia diplomei de licență a lui Emil Gane, Arhiva din Iași

ce atunci când armatele româno-germane se apropiau de Chișinău.

R.: Pe timpul aflării mele în or. Chișinău, când acolo era puterea sovietică, din luna iunie 1940 și până în iunie 1941, față de mine a fost adoptată o atitudine de neîncredere și persecutare din partea unor reprezentanți ai acestei puteri. Aveam temeri de persecuțiile care vor urma și neîncrederea care va persista din partea reprezentanților puterii sovietice și am decis să nu revin la Chișinău, în URSS, în momentul apropierii armatelor româno-germane de Chișinău

și să rămân să locuiesc acolo...

...Î.: Povestiți-ne despre activitatea Dvs. pe teritoriul României după demobilizarea din armata română în iunie 1945.

R.: Cum am precizat anterior, în iunie 1945, am fost demobilizat din armata română și trimis la Direcția Generală a arhivelor din București pentru a fi numit în funcție. Aici eu am fost numit în funcția de director al arhivei județene din Buzău, unde am și activat până în 27 iunie 1947. Am locuit având documente fictive, adică în actul meu de identitate era indicat că sunt originar din orașul Iași, nu din satul Cobâlca, jud. Orhei (Basarabia), unde m-am născut, eu am fost înscris ca român și nu moldovean, că sunt cetățean român, da nu cetățean sovietic...”

Din primele pagini m-am convins de o eroare pe care am comis-o anterior publicând biografia lui Emil Gane. A fost arestat nu în 1940, ci abia în 1947, la Buzău, unde era directorul arhivei. Dosarul nu indică toate momentele operative, fiindcă există probabil încă un dosar paralel, dar este clar că a fost arestat în urma unui denunț, fiindcă arestul l-a efectuat

serviciul de securitate a unei unități de aviație sovietică. Și-a permis acest lucru având informația că este basarabean.

Cât de greu era să fii basarabean în teritoriul României ocupat de armata sovietică se poate vedea din acest fragment.

Interogatoriul din 28 iunie 1947:

„...Î.: Când și în ce condiții ați făcut rost de documente fictive?

R.: Fiind încă în serviciul de traducător pe lângă Tribunalul Militar al Comandurii Centrale a armatei române în or. Sibiu (România), în septembrie 1944 prin mijlocirea unui fost funcționar al primăriei or. Sibiu, numele de familie al căruia nu-l cunosc, i-am dat 5000 lei mită și l-am rugat să-mi facă rost în poliția or. Sibiu de o legitimație, în care ar fi indicat că sunt originar din or. Iași, și nu din Cobâlca, r-nul Orhei, și sunt de naționalitate român și nu moldovean. Fostul colaborator al poliției, cu numele de familie Mureșan Titel, din or. Sibiu a fost de acord, dar m-a rugat ca la rândul meu să fac rost de-o adeverință din Tribunalul Militar, unde mi-am satisfăcut serviciul prin care să confirm că acolo am lucrat nu din noiembrie 1943 (1940-?), ci din februarie, adică să reflect în adeverință că eu, până la anexarea Basarabiei, nu mă aflam pe teritoriul ocupat de puterea sovietică, în permanență m-am aflat în serviciu la Tribunalul Militar...

Adeverința, desigur fictivă, am scris-o pe un formular pregătit din timp, legitimat prin ștampilele respective. Mai apoi adeverința fictivă a fost transmisă lui Mureșan, care ulterior mi-a făcut rost de documente la poliția Sibiului, în baza cărora am locuit tot acest timp pe teritoriul României...

Î.: În ce scop ați făcut rost de documente false?

R.: Mi-am făcut documente false, ca să nu fiu repatriat ca fost originar din Basarabia, și fost cetățean al URSS, dus la Chișinău, la locul meu de trai de odinioară...”

Formula dulce „...dus la Chișinău...” trebuie înțeleasă astfel: deportat în Siberia, în Gulag. De aceea, „repatrierea” era ca o condamnare la moarte...

Erau mulți români care riscau, dar făceau tot posibilul ca basarabenii să nu fie repatriati. O mostră este și cazul lui Emil Gane, deși, presupun că a fost turnat la sovietici tot de cineva care râvnea la postul lui de director al arhivei din Buzău. Dosarul acesta nu conținea asemenea informații, ele se conțin în alt dosar, operativ, care nu este deocamdată oferit cercetătorilor, dar va veni o zi când se va afla adevărul până la capăt...

Tot în acest sens citez o adresă:

„Serviciul județean de siguranță Buzău.  
Biroul I Informațiuni  
către

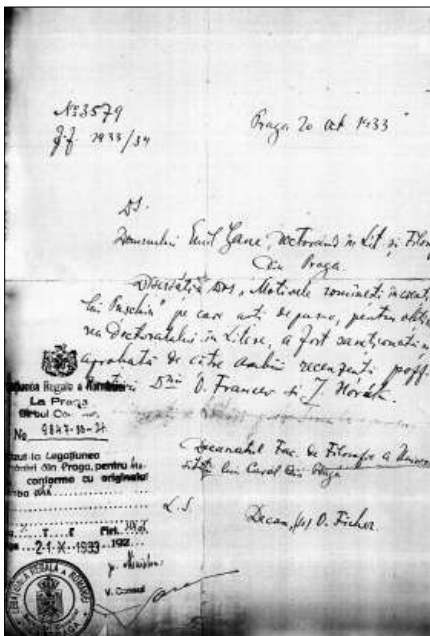
Domnul sublocotenent aviator Zirkov din comandamentul militar sovietic Brașov.

La cererea Dvs. verbală, avem onoarea a vă face cunoscut că doamna Alexandrina E. Ganea, soția numelui Emil Ganea, din Buzău, strada C. Iarca nr. 6, este plecată din localitate.

Din informațiunile care le deținem rezultă că sus-numita s-ar găsi actualmente la soacra sa în orașul Brașov, adresa exactă nefiindu-ne cunoscută, și nici prietenii familiei, cari ne-au furnizat aceste informațiuni, nu au cunoștința de adresa ei. Comisar Sârbu A. Ioan”

Mai simplu spus, căutați dacă vă trebuie...

La 11 iulie 1947 a fost întocmită decizia de acuzare



Copia diplomei de doctor a lui Emil Gane, Arhiva din Praga



Emil Gane, ultimii ani de viață

în care anchetatorul superior al secției de contraespionaj al MSS, al corpului de aviație nr. 3 – maiorul L. Martânovici scrie:

„...luând în considerație faptul că în materialele vizate Gane Emil Gheorghievici a fost demascat suficient, că locuind pe teritoriul RSSM, în or. Chișinău, temporar ocupat de inamic în noiembrie 1943, a intrat în serviciu în armata română, unde a fost conștopist și traducător la tribunalul militar.

Lucrând la tribunalul militar Gane E. Gh. a participat la interogatoriile cetățenilor sovietici și cercetașilor militari ai armatei sovietice.

După capitularea României, Gane E. Gh. nu s-a întors în URSS, dar a rămas să locuiască în România.

În scopul eschivării de la repatriere în URSS și ascunderii faptului că e cetățean sovietic, Gane a făcut rost de un pașaport românesc fictiv și a locuit fără probleme în România până la momentul reținerii...

DECID:

A-l acuza pe Gane Emil Gheorghievici în conformitate cu articolul 58-1 «a» al CP RFSSR, fapt comunicat sub semnătură acuzatului.”

După câteva interogatorii maiorul Martânovici, la 17 august 1947, întocmește procesul-verbal despre finisarea anchetei.

La 8 septembrie 1947 Tribunalul militar al armatei a 17-a de aviație, în ședință închisă, l-a condamnat pe Emil Gane și pe fratele lui Artemon. Dar, ca de obicei, în justiția sovietică hotărârea judecătii a fost scrisă pe data de 7 septembrie, unde era fixat că Gane Emil urmează să fie pedepsit cu zece ani de lagăr de muncă forțată și pentru trei ani să fie lipsit de drepturi, adică exilat și să-i fie confiscată toată averea personală. Decizia tribunalului fiind definitivă.

Abia în 7 aprilie 1993 Judecătoria Supremă a RM, printr-un protest, anulează deciziile acelui tribunal militar sovietic ca fiind nefondate. Dar Emil Gane a ajuns să stea într-un lagăr din Sahalin, de unde a revenit abia după 1956, repatriindu-se în România...

O viață mai vitregă pentru un cercetător e greu de imaginat. Iar după eliberare nu i s-a mai permis, din cauza cenzurii politice și a biografiei sale de fost deținut politic, să-și reconfirme calitatea de foarte bun publicist și cercetător literar.

Probabil, familia păstrează manuscrise și arhiva lui Emil Gane și, cândva, un cercetător inițiat va descoperi teme nebanuite în opera acestui basarabean care, ca și cum ar fi avut două vieți: una până la 1947, și alta după.

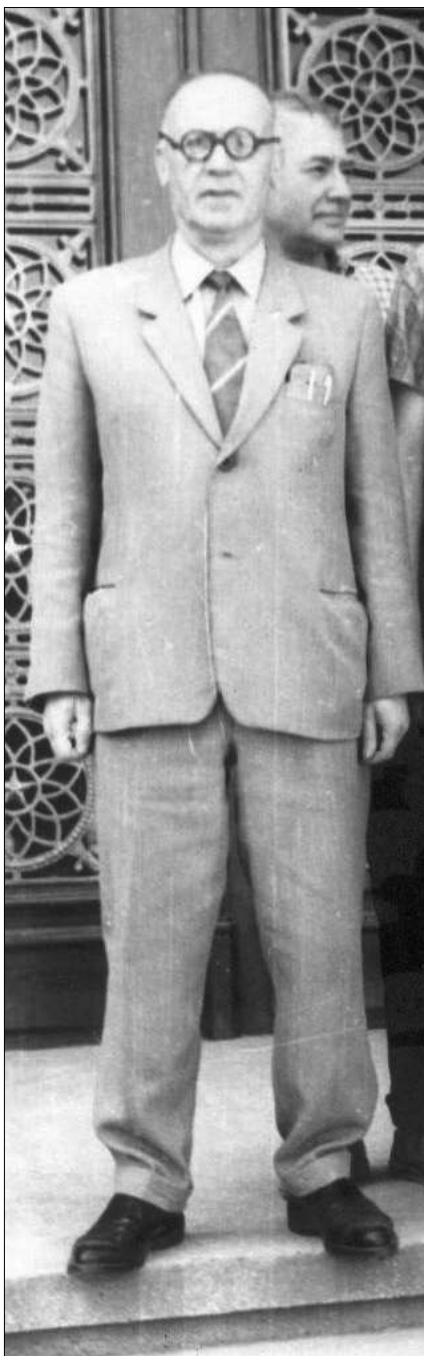
Una a avut culoare albă, cealaltă – culoare neagră...



## BIBLIOTECARUL ACADEMIEI...

Dacă schimbarea idealului social, adică reorientarea societății spre himera comunistă a fost în sensul bunăstării benefică pentru unii scriitori, pentru alții a însemnat o mare cumpănă și o mare povară. **Alexandru Kidel** a fost un istoric literar de vocație. Studiile publicate de el în revista *Viața Basarabiei* sunt foarte bine documentate, scrise simplu, luminos, cu foarte mare pasiune pentru obiectul studiat.

În acea perioadă în care cultura rusă era privită cu o oarecare ostilitate, el s-a ambiționat să aducă în revistă subiecte din istoria Rusiei, ceea ce vorbea despre un mare curaj și o mare stăpânire de sine. Tot el a fost omul care ani de zile a condus Biblioteca Academiei de Științe a Moldovei. Mulți academicieni din acea perioadă au exploatat din plin darul scrisului lui Alexandru Kidel. Academicieni semidocti, cu o limbă învățată la Tiraspol, apăreau în manuale și monografii cu un limbaj echilibrat literar, încât bănuiai imediat că în spatele acestei lucrări, dincolo de autor stă un om de mare cultură – acesta era Alexandru Kidel.



Alexandru Kidel

Posibilitățile lui de a publica erau limitate. Temele lui literare erau tabu și atunci el s-a preocupat foarte mult de buna organizare a Bibliotecii Academiei, prefăcând-o într-o adevărată bibliotecă științifică, a purtat o vastă corespondență științifică, fiind convins că informațiile risipite prin sute de răvașe, odată și odată, vor ajunge pe masa de lucru a unui cercetător veritabil, care va extrage din ele concluziile și argumentele necesare pentru scrierea unei adevărate istorii a literaturii și chiar a unei adevărate istorii. Și acest miracol s-a întâmplat. În cărțile apărute după 1990, opera lui Kidel este citată adesea, devenind o operă de referință.

Dacă a și existat în partea a doua a sec. XX un model de cărturar care și-a învins orgoliul și a lucrat doar din pasiune, apoi acesta a fost Alexandru Kidel. Cineva îmi povestea cum Iachim Grosul, președintele Academiei, îi arunca în față materialele scrise de el, considerând că nu sunt de calitate. Dar de fapt el era omul forțat de circumstanțe să tacă și să înghită. Unica lui fereastră era corespondența cu ve-



Coperta bibliografiei *Contribuțiuni la bibliografia social-economică basarabeană* de Alexandru Kidel (Chișinău, 1930?)

chii săi prieteni, unul dintre care era Gheorghe Bezviconi. Când Bezviconi a decedat, a continuat să corespundă cu văduva lui, Tatiana Bezviconi, și tot așa până la decesul acesteia. Prin scrisori reconstituiau o epocă apusă și, probabil, visau cu ochii deschiși cam care ar fi locul lor real și bine-meritat în această lume.

**KIDEL Alexandru** (28.X.1904, Chișinău – 10.III.1986, Chișinău, Cimitirul „Sf. Lazăr”), bibliograf, cercetător științific.

S-a născut într-o familie de intelectuali evrei.

Studii: la Liceul de băieți „M. Eminescu” (nr. 2), (bacalaureatul în 1925), la Universitatea

din Iași „Alexandru Ioan Cuza” (1925-1928, licența în drept și doctorat pe care nu-l susține).

Alte studii: Facultatea de istorie a Institutului Pedagogic din Leninabad (Tadjikistan, 1943), Institutul Pedagogic din Chișinău (1949).

Activități profesionale: avocat, profesor de istorie și limba germană în evacuare, în Tadjikistan (1941-1945), de limba latină la Universitatea de Stat (1946-1948), bibliotecar (1.X.1944 – 1976, când a fost pensionat). A fost unul dintre fondatorii Bibliotecii Științifice a Academiei de Științe a Moldovei.

Opera: *Contribuțiuni la bibliografia social-economică basarabeană* (Chișinău, 1930); *Zamfir Arbore: Bibliografia scrierilor sale* (Chișinău, 1936); *Din istoria Bibliotecii academice a RSS Moldovenești* (Chișinău, 1968) ș.a.

A fost atras pentru a redacta: *Istoria RSS Moldovenești* (Chișinău, 1949, 1951, 1954), *Istoria literaturii moldovenești* (Chișinău, 1958) ș.a.

Editor și îngrijitor la edițiile cu scrieri de: *Nicolae Milescu Spătarul*, *Zamfir Arbore*, *Victor Crășescu*, *Olga Nacco* ș.a.

În revista *Viața Basarabiei* (1932-1944) a publicat câteva studii antologice: *Maria Cantemir: femeia cea mai cultă din epoca lui Petru cel Mare* (1934, nr. 6, 7-8); *La curtea țărilor Rusiei: contesa Roxandra Edling-Sturdza* (1934, nr. 3), care și astăzi rămân niște surse de referință de neîntrecut...

Un alt eminent bibliograf de la Biblioteca Academiei, Ion Șpac, care l-a cunoscut bine și care i-a fost coleg, i-a dedicat mai multe pagini inspirate, publicate în revista *Magazin bibliologic* (2005, nr. 3-4).

Numele lui Alexandru Kidel astăzi este aproape necunoscut, dar cu toate acestea, în istoria Chișinăului el a rămas ca un cărturar neobosit și ca un om profund nedreptățit de destin...

## ECUAȚIA CU O SINGURĂ SOLUȚIE



Vasile Lașcov

Scriitorii au darul de a-și intui destinul. Fiindcă ei nu-și concep viața fără cărți. Mai toți scriitorii mari sunt și înveterați bibliofili. Vasile Lașcov n-a fost o excepție. Memorialistul Nicolai N. Tolmacevski scrie despre el în lucrarea manuscris *Văzute și auzite în veacul meu* (ANRM, f. 2983, inv. 1, u.p. 50): „Lașcov iubea cartea cu mare pasiune, până la zeificare și cunoștea bine sensurile, dar ca fiecare pasiune bibliofilia lui genera curiozități...”

Stimabilul Vasile Luchici colecționa nu numai cărți în general, dar colecționa anu-

me cărți despre Basarabia, și mi-a afirmat nu o singură dată, că anume colecția lui este cea mai completă dintre colecțiile existente în ținut. Cu toate acestea, deși am intrat pe la el în mai multe rânduri, el nu mi-a arătat niciodată biblioteca lui. Dar eu sunt convins că el spunea adevărul, deoarece veșnic se afla în căutarea și căratul al diferitor broșuri, afișe teatrale, și nu se dădea la o parte să adune chiar dările de seamă ale diverselor societăți, adunări de zemstvă ș.a., de asemenea, colecții de ziare vechi ce apăruseră la Chișinău.

Apropo, el a cerut de la mine manuscrisul poemei *Fatima* a poetului basarabean autoduct Vasile Pobăvaneț, care a trăit pe la mijlocul secolului trecut, transcris caligrafic. O poemă slabă în cel mai mare grad, reprezentând o copie searbădă după poemul lui Pușkin *Fântâna de la Bahcisarai* și tot el mi-a cerut un exemplar minunat al *Statutului formării Regiunii Basarabia*, tipărit în tipografia senatului din Petersburg în 1818. Nu știu ce au făcut urmașii cu biblioteca lui după moartea care s-a produs în 1932, cu atât mai mult că în scurt timp după el a decedat și soția lui...”

Pasiunea pentru cartea tipărită el o moștenește de la strămoși.

În *Istoria bisericii din Basarabia sub ruși, secolul XIX* (Chișinău, 1931), de Nicolae Popovschi, în anexă sunt trecute câteva neamuri de preoți cu arborele lor genealogic. Unul din arbori reprezintă neamul Lașkov, care odinioară, în Moldova istorică, purtau numele de Lașcu.

Acest neam care a dat câteva generații de preoți, și preoți de țară, și preoți foarte cărturari cum a fost Nicolae Lașcov. Și tot acest neam a dat o viță cu totul deosebită, care nu s-a

înscris în tiparul neamului său. Deși, inițial, se părea că va fi tot unul al bisericii.

Vasile Lașcov era fiul preotului Luca Lașcov, care avea o casă pe str. Șciusev (actuala), pe atunci strada Leovei. A făcut studii la Școala Duhovnicească din Chișinău, apoi la Seminarul Teologic, după care spre uimirea tuturor a intrat în armată și s-a făcut ofițer de jandarmi. O asemenea decizie a trezit confuzii în rândul rudelor, dar aptitudinile literare ale acestui tânăr, manifestate încă în adolescență, erau ca o scuză pentru omul care abandonase tărâmul sigur al existenței în mediul clerical, fiindcă un preot oricând are parte de un botez, de un mort, de-o cununie...

Ei nu știau, ei nici nu bănuiau că tânărul ofițer de jandarmi este un om cu totul deosebit și riscul îi este steaua de călăuză. Viața liniștită a bisericii nu era pentru el. Drept dovadă ne servește biografia lui pe care am expus-o într-o formulă enciclopedică și publicând-o în *Geneza Unirii* (Chișinău, 2004):

„**LAȘCU, Vasile** (numele la naștere – Vasili Lașcov) (1.I.1861, Chișinău – 1.VII.1932, Chișinău).

Moldovean. Mandat validat de la 5.XII.1917 până la 27.XI.1918. A fost ales deputat în Sfatul Țării din partea Uniunii Ziariștilor din Basarabia. În cadrul Sfatului Țării a fost membru al Comisiei de redactare.

S-a născut în familia preotului Luca Lașcov.

Studii: Școala duhovnicească din Chișinău (1871), trei clase ale Seminarului Teologic din Chișinău, Școala de iuncheri din Odesa.

Activează în cadrul Direcției guberniale de jandarmi, contabil-adjunct la Camera de Stat a Ministerului de Finanțe.

A fost partizanul revoluției ruse din februarie 1917 și adversarul categoric și convins al loviturii de stat organizate de bolșevici în octombrie al aceluiași an. După Unire, se dedă muncii social-politice: din august 1918, conduce Directoratul de Control din Basarabia, la alegerile pentru Parlamentul României întregite (20. XI.1919) devine senator, avansând până la vi-

cepreședinte al Senatului. În 1922 – director la CFR-ul din Chișinău.

Bibliografie:

1. A.N.M., f. 727, inv. 2, dos. 77, p. 14.

2. *Chișinău. Enciclopedie*. Chișinău, 1997.”

Ceea ce nu s-a știut până mai ieri este faptul că Vasile Lașcov a fost foarte apropiat de Constantin Stere chiar din adolescență. Și i-a apropiat pe ei nu interesul literar, care le era comun, ci interesul politic pentru mișcarea poporanistă. Cercul revoluționarilor de la *Narodnaia volea* din Chișinău i-a avut drept membri pe amândoi, fapt până mai ieri necunoscut.

Spre confirmare ne servește o scrisoare scrisă de șeful poliției din Chișinău către Direcția jandarmeriei din Basarabia. Scrisoarea a fost publicată de Valeriu Pasat în revista *Săptămâna*, nr. 13, 1 aprilie 2005, fiind descoperită în Arhiva de Stat a Rusiei.

Paralelismul între destinul lui Stere și destinul lui Lașcov este aproape uimitor și chiar inversat în oglindă. Stere a făcut Siberia și a plecat în România, Lașcov a colindat marele metropole rusești și le-a fost dat să se întâlnească... unde? În incinta Sfatului Țării, ambii fiind deputați și votând Unirea Basarabiei cu România, dar dincolo de aceasta ambii aveau în spate deja o carieră literară împlinită, fiind nume sonore pentru presa din Basarabia, din Regat și din Rusia.

Chiar moartea lor s-a produs cu o exactitate matematică încât diferența de patru ani la naștere s-a respectat exact și la moarte.

Descifrarea biografiei lui Vasile Lașcov trebuie s-o facem în câteva planuri. În primul rând, pe planul politic, apoi pe planul poetic, urmând planurile: prozei, dramaturgiei, publicisticii, filozofiei.

A fost un autor polivalent, care a preferat să editeze volume de poezie, volume de cugețări, volume de proză și de dramaturgie și s-a afirmat ca un foarte bun publicist și polemist.

A semnat cu pseudonimele: Don-Bazilio, Don-B., L., L...v, V.L., L-v, Vas., V. Lukici, Āli, Tverdâi znak, Petrogradeț, Prepodovateli ș.a.

Numele lui literare, numele adoptate – cu ele semnând foiletoanele originale – erau cunoscute în epocă, putea să fie sarcastic, putea să fie duios, putea să fie intransigent, putea să fie un om al principiilor. Iată aici și-a spus cuvântul tagma din care își trăgea obârșia.

Scrierile lui au fost tipărite la Chișinău, Odesa, Sankt Petersburg și Moscova, în revistele: *Bessarabeț*, *Bessarabskaia jizn'*, *Severnâi vestnik*, *Russkoe bogatstvo*, *Panteon literaturî*, *Filosofskii ejegodnik*, *Nov'*, *Russkie vedomosti*, *Novoie vremea*, *Teatralnaia biblioteka* ș.a.

Din 1906 până în 1913 a fost corespondent al revistei din Peterburg *Teatr i iskusstvo*.

Preocupări filozofice foarte precoce. Volumul *Gânduri*, scris între anii 1878-1888, pe când autorul avea 17 ani, și continuat pe parcursul a zece ani, ne face să descoperim o fațetă nebănuită la autorii basarabeni. O mie de aforisme scrise de un tânăr trezesc admirația cititorului. Și tot în această perioadă scrie un studiu filosofic *Ce este viața?*, tipărit în două ediții separate, inclus în volumul *Socinenia* (Sankt Petersburg, 1891). Concomitent scrie și dramaturgie: *Neudavșaiasea mest'* (*O răzbunare neizbutită*), piesă așternută pe hârtie în 1878 și tipărită în 1885 și *Granița liubvi* (*Frontiera iubirii*), o altă piesă, scrisă în 1883. Tot în această perioadă prolifică, 1878-1888, scrie multe versuri incluse în aceeași ediție – *Socinenia* din 1891.

Mai târziu autorul mărturisea că după apariția ediției de scrieri din 1891, ca și cum s-a dezis de preocupările sale literare, a dat pe foc manuscrisele de versuri și proză și preferă alte preocupări. Explicația ar fi una simplă. Editându-și opera, spera o recunoaștere rapidă și pleneră a talentului său literar. Fiindcă, la moment, era cel mai harnic, inspirat și cel mai înzestrat autor basarabean. Dar n-a fost să fie. Literatura rusă era dominată de giganții vremii: L. Tolstoi, F. Dostoievski, M. Satâkov-Șcedrin, I. Turgheniev, A. Cehov și de zeci de scriitori puternici din rândul doi. Deci, recunoașterea rapidă a unui debutant era dificilă.

Revenirea la îndeletnicirile literare a fost posibilă tot printr-o publicație moscovită, *Teatralnaia biblioteka*, în care, în 1893, a publicat comedia într-un act *Agronomiceskii listok* (*Foaia agronomică*). De acum încolo această publicație va găzdui mai multe piese semnate de Vasile Lașcov.

Opera lui este scrisă în limba rusă, căci alte posibilități de afirmare pe acest tărâm, în acele vremuri, nu existau.

A pretins să abordeze diverse genuri literare, de la poezie la aforism, de la dramă la recenzie teatrală, dar în permanență a fost fidel unui crez literar formulat încă în tinerețe – promovarea binelui și frumosului în scopul perfecționării omului și schimbării societății.

Titlurile lucrărilor parcă vorbesc de la sine. Obsedat fiind de o febrilă căutare a eului. Debutază cu piesa în versuri *Naufragiu în chei* (Chișinău, 1878).

Prima lui etapă de creație e marcată de poezie și filozofie. În 1888, la Odesa, editează placheta *Versuri*. Unele din ele vor fi incluse și în cartea *Scrieri*, publicată în 1891 la Petersburg, cuprinzând și compartimentul *Gânduri*.

Cea de-a doua etapă a creației s-ar defini printr-o renaștere literară, renaștere prin dramaturgie, când în revista *Biblioteka teatrală* (Moscova) publică rând pe rând piesele: *Foaia agronomică* (1893), *Struldbrugii* (1894), *Lebăda neagră* (1895), *Teoria* (1896), *Maimuțe literare* (1897), *Cu ocazia unei întâmplări neașteptate* (1898). După care a urmat o perioadă lungă de tăcere ce s-a încheiat la începutul anilor 1905-1906, când s-a declanșat prima revoluție rusă. Tăcerea nu mai cadra cu starea lui de spirit.

Cea de-a treia etapă e remarcabilă prin activitatea publicistică, prin care la o anumită valență se îngemănează cu filozofia și cu poliologia. A început în 1916 și Vasile Lașcov a demonstrat că a fost un om atașat de timpul său, pe care l-a dorit mai bun, mai frumos, mai interesant: *Ni holodnâe, ni goreacie* (*Nici reci, nici fierbinți*) își intitula el un articol publicat

la 1898, în *Bessarabeț*, iar în 1917 e deja ferm că schimbările care se profilează în societate sunt epocale: *Nabolevșee // Bessarabskaia jizn'*, 1916, nr. 119, din 19 mai; *Pismo v redakțiiu // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 19, din 21 ianuarie; *Pered zariori // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 63, din 6 martie; *Vesna-krasna // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 68, din 12 martie; *V dni preobrazovanii // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 82, din 22 martie; *Ciudo voskresenia // Bessarabskaia jizni*, 1917, nr. 88, din 2 aprilie; *Starâi kalendari i rabocii // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 93, din 10 aprilie; *Revoluția i evoluția // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 95, din 12 aprilie; *Pervîie vâborî v svobodnoi Rossii // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 127, din 21 mai; *Belobiletniki // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 135, din 1 iunie; *V derevenskoi gluși // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 165, din 17 iulie; *Dni nașei jizni // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 151, din 20 iunie; *Dva fakta // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 209, din 21 august; *Na tot je motiv // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 207, din 26 august; *Prâjok v bezdnu // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 246, din 3 noiembrie; *Nasilie i soțializm // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 264, din 19 noiembrie, ș.a.

Ca un profet, scria imediat după răsturnarea Guvernului Provizoriu și puciul bolșevic: „Atât pentru conți, cât și pentru popoare – profetic prevenea Liebknecht – teroarea este ultimul cuvânt...

Țineți minte acest lucru toți acei, care măcar cu vârful aripilor gândului vă atingeți de marile idei ale socialismului.” [*Nasilie i soțializm*]

Iar ceva mai înainte, pe 5 noiembrie 1917, deci cu două zile până la lovitura de stat dată de bolșevici: „Și... în loc de rai – iadul, în loc de fericire – mizerie și groază, în loc de libertate – samavolnicie, în loc de egalitate – omul pentru om este fiară, și în loc de fraternitate – război civil.” [*V dni gneva ego // Bessarabskaia jizn'*, 1917, nr. 252, din 5 noiembrie]

Și s-a întâmplat anume așa, marea teroare revoluționară a trecut în război civil, în lagăre de concentrare și pușcării și totul pentru 70 de

ani din secolul XX. Chiar și postum scrierile lui au fost inserate de Pan Halippa în paginile revistei *Viața Basarabiei: Cugetări* (1932, nr. 1; nr. 3); *Puterea rugăciunii* / trad. de Pan Halippa (1932, nr. 2); *Ostrovul* / trad. de V. Ștefănescu (1932, nr. 5); *Făclia arde* / trad. de V. Ștefănescu (1932, nr. 7); *Norii* / trad. de V. Ștefănescu (1932, nr. 9).

El a fost adeptul revoluției ruse din februarie 1917 și n-a acceptat lovitura de stat a bolșevicilor din 25 octombrie 1917. A fost adeptul unor transformări sociale pe cale evolutivă, democratică și un adversar convins al vărsărilor de sânge și al terorii.

Fiind membru al Senatului României, a rămas același democrat cu convingeri intransigente. A scris despre fărădelegile comise de Siguranța statului în Basarabia, despre speculațiile politice, despre corupție și mită, fapt care i-a adus retragerea din postul de senator.

Opera lui filozofică a început să fie studiată încă la începutul anilor '60 ai sec. XX: Ermurat-schi, V.V. *V.L. Lașcov (1861-1932) // Izvestia Academii Nauk MSSR*, 1962, nr. 1; Ermuratschi, V., *V. Lașcov (1861-1932) / în cartea: Istoria filozofii v SSSR*, Moscova, 1968; Kovcegov, P., Smelâh, V. *Despre concepțiile social-politice și filozofice ale lui V.L. Lașcov // Comunistul Moldovei*, 1972, nr. 3.

Și, cum era de așteptat, scrierile lui au fost catalogate ca burgheze și dăunătoare constructorilor comunismului. Etichetat ca „slugă a Guvernului Provizoriu”, „slugă a conducătorilor Sfatului Țării”, opera lui suscită însă interesul savanților de atunci. Aducerea scrierilor lui în prim-planul unei discuții științifice valora mult, era o încercare de a reabilita, fie și parțial, opera unui scriitor basarabean.

Acest lucru a reușit să-l facă cu brio o altă generație de filozofi: Ababii A., Juc, V., *Lașcu V. Filozofia și estetica antică // Știința*, 1992.; Juc, V., *Vasile Lașcu despre semnificația cunoașterii. // Știința*, 1994, iar într-un final apare monografia: Vârțeanu, Tudor; Juc, Victor, *Concepțiile filozofice ale lui Vasile Lașcu* (Chișinău, 1996).

Și din toată această operă filozofică ce ne-a rămas moștenire de la Vasile Lașcov, se desprinde doar o concluzie care pentru el a semnat rodul unei neconținute zbuțumări și care a încăput într-o singură frază – „*Adevărul este moartea.*”

După 1918 a editat volumul de traduceri în limba rusă *Antologia poeziei românești* (Chișinău, 1928), prefațat de Șt. Ciobanu, este prinusul său deosebit adus literaturii române.

Iar în 1930 a tipărit ediția a treia la volumul *Simvolî i voploșcenia*. A fost ca un preluu editorial înainte de dispariția lui fizică.

Cercetătorul și istoricul literar Sava Pânzaru, care a studiat și a propagat opera lui Vasile Lașcov, a tipărit volumul antologic *Ciornaia lebed'* (Chișinău, 1990), ghidat de ideea: „Ce loc ocupă el (Vasile Lașcov) în istoria mișcării social-literare din Basarabia de dinainte de oc-tombrie (1917)?”

Și prin această ediție a reușit să ne convingă că stăm în fața unui fenomen literar necunoscut pentru noi, care merită a fi redescoperit.



Mormântul lui Vasile Lașcov. Cimitirul Central, Chișinău

Prin materialul *On mâslil i stradal*, publicat în revista *Rodina* (1990, nr. 5), semnat de Nicolai Babilunga și Sava Pânzaru, de fapt, s-a deschis calea spre definitivă reîntoarcere a omului de cultură Vasile Lașcov.

Din scrierile sale poți descifra nu numai detaliile epocii, dar, în primul rând, năzuințele intelectualilor de a ridica omul la o nouă valență sufletească. Scriitor, dar și filozof, Vasile Lașcov a făcut mulți ani la rând muncă de gazetar, ca să se întrețină și să se afle în permanență în forfota epocii. Parcă și după moarte el continua să fie unul dintre liderii generației.

Respectarea principiilor morale atât de apreciate în familia Lașcov, și-a găsit oglindirea în opera și în felul de a fi al autorului. Alegerea în funcția de președinte al Uniunii ziaristilor din Basarabia, n-a fost o întâmplare. El într-adevăr era ca un vârf de lance, mânuitor iscusit al condeiului și om al cuvântului. Lucru rar întâlnit în rândul scriitorilor și publiciștilor, care justifică slăbiciunile lor morale prin spiritul boem care, chipurile, îi bântuie, ceea ce nu este adevărat. Autorul se formează în baza unor criterii, unor principii, care în mare parte poate că și sunt moștenite genetic.

La Cimitirul central din Chișinău în partea de nord de la biserică, se află câteva morminte ale familiei Lașcov, care azi treptat se ruinează. Aici, unde îi separă de alte morminte un frumos gard de fier, sunt înmormântați bunicii, tatăl Luca Lașcov și Vasile Lașcov.

Au fost fețe bisericesti în neamul lor și poate că ar fi trebuit să pretindă niște locuri mai aproape de biserică. Vasile Lașcov rămâne o importantă figură literară și politică a Basarabiei și putea la fel să pretindă ceva mai onorabil, însă a preferat să stea alături de neamul său care, dacă e să judecăm, și după acest loc din cimitir, a fost un neam care avea o opțiune liberală, care știa să-și stăpânească orgoliul și știa că misiunea lui pe acest pământ al Basarabiei este să aducă pace în sufletele oamenilor și lumină în sufletele lor...

## ÎNCĂ UN ENCICLOPEDIST UITAT

E greu de explicat tendința pe care o manifestă oamenii de cultură din Basarabia pentru înveșnicirea numelui într-un volum enciclopedic. Nu este o satisfacere a orgoliului, ci mai degrabă o intuire a faptului că de acest fel de lucrări duc lipsă basarabienii. Și precum n-au existat instituții specializate, care s-ar fi ocupat de selectarea, sistematizarea și tipărirea materialului enciclopedic, pionierii acestui gen s-au aventurat să facă singuri acest lucru sisific.

Unul dintre ei, Victor Adiasevici, a reușit chiar să imprime vreo opt fascicule dintr-un preconizat dicționar enciclopedic basarabean. Și alți temerari acumulați informații, în primul rând, bibliografice – în vederea pregătirii unei asemenea lucrări.

Ne referim concret la cazul publicistului și bibliografului Alexandru David, la cel al istoricului Gheorghe Bezviconi ș.a.

În acest articol ne vom referi la un nume uitat cu desăvârșire: Manuil (Emanoil) Poleac.

Figură culturală pitorească din Chișinăul de altădată, pasionat de cărți și tipărituri vechi, el prefăcuse casa sa într-un soi de arhivă și bibliotecă cu un acces strict limitat. Persoane la fel de pasionate puteau să-i treacă pragul și să-i răsfaiască în voie comoara.

Ca orice om ghidat de o idee aproape fixă – editarea unei enciclopedii a Basarabiei – el colecționa tipăriturile care se refereau la tema propusă. Pe de altă parte, era foarte atent la tot ce se publica și, depistând materiale interesante, le decupa aranjându-le în ordine alfabetică în mape special pregătite și în felul acesta cartea pe care o visa se aduna zi de zi. A nimerit și în diferite situații curioase. Gheorghe Bezviconi, publicând în 1932 un material foarte do-



Manuil Poleac

cumentat în revista *Viața Basarabiei*, produce o senzație în lumea tihnită a Chișinăului. Manuil Poleac este primul care pune la îndoială erudiția tânărului istoric și, după o procedură știută și folosită și astăzi de unii „binevoitori”, a trimis o scrisoare nesemnată lui Pan Halippa, în care demonstra că aceste materiale au fost scrise de... o altă persoană, iar tânărul, pur și simplu, și le-a însușit.

Pan Halippa, care îl cunoștea bine și-l aprecia foarte mult pe fostul organizator al navigației basarabene pe râurile Nistru și Prut și care la fel credea că aceste materiale temeinic documentate puteau fi scrise numai de un om în etate, dar care-l cunoștea și-l aprecia foarte mult pe tânărul Gheorghe Bezviconi, a procedat solomonic. L-a pus pe Gheorghe să afle cine



a scris anonimă și în felul acesta să lămurească delicata învinuire. Tânărul cercetător, un soi de Sherlock Holmes, n-a așteptat prea mult și n-a târâgănat lucrările de căutare. După calitatea hârtiei a determinat că scrisoarea a fost scrisă de un funcționar de la Banca Moldovei. Colaborator al băncii era Manuil Poleac și în felul acesta s-au găsit și s-au împrietenit. Căci tânărul Bezviconi era un fenomen și în dragostea lui pentru trecut nici M. Poleac nu-i putea fi concurent.

Manuil Iacovlevici Poleac (1890-1941, Chișinău) era moștenitorul unei case de la intersecția str. Sinadino (azi Vlaicu Pârcălab) și Aleksandrovskaja (azi bd. Ștefan cel Mare și Sfânt) în care funcționa și Teatrul „Beaumont”.

Ușor ironizând, Gheorghe Bezviconi, în niște însemnări memorialistice, îl caracterizează foarte fin, prin doar câteva detalii sugestive: deși a participat la Primul Război Mondial în calitate de sanitar, Manuil Poleac nu scăpa ocazia să demonstreze fotografii de pe front unde el era în prim-plan. Avea o colecție de fotografii ale personalităților basarabene, dar nu în toate cazurile acele poze corespundeau realității. Bunăoară, pentru *Albumul Basarabiei* al lui Gheorghe Andronachi a dat poza lui Scarlat Sturdza, primul guvernator civil al Basarabiei, dar mai târziu s-a aflat că, de fapt, aceasta era fotografia unui funcționar al poștei rusești – Feodor Ivanovici Preanișnikov.

În 1941, când M. Poleac nu mai era în Chișinău, Gheorghe Bezviconi a încercat să-i salveze colecția, dar nu a reușit. O parte din materiale au fost luate de Leon T. Boga, care le-a depus la arhivă și, în felul acesta, din marea colecție au fost salvate doar 23 de mape cu preconizatul dicționar enciclopedic *Материалы для бессарабского энциклопедического словаря* (*Materiale pentru dicționarul enciclopedic al Basarabiei*, sub red. lui Manuil Poleac; Chișinău, 1925) și câteva cărți. Colecția lui de fotografii și vederi îngloba cca 7000 (șapte mii!) de imagini, iar biblioteca conținea ediții valoroase ale contemporanilor, precum și manuscrise și ediții rare semnate de

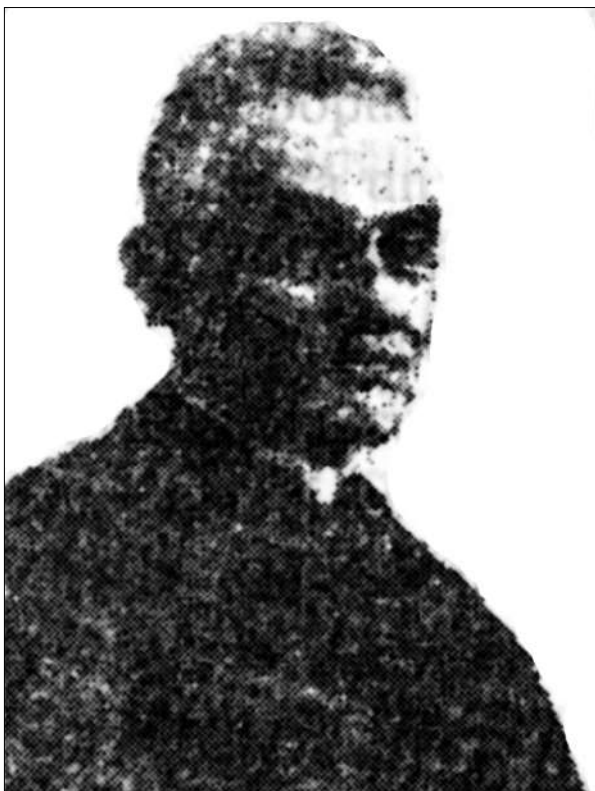
A. Pușkin, Gavriil Bănulescu-Bodoni, generalul Golenișcev-Kutuzov ș.a. Deosebit de valoroase erau colecțiile lui de ziare, ediții care astăzi nu mai pot fi consultate la Chișinău.

În articolul *Bibliografi basarabeni* (București, 1939), prof. N. Valuță se arată optimist când afirma că Manuil Poleac va publica enciclopedia sa pentru serbările Chișinăului din 1936, când s-au împlinit 500 de ani de la prima atestare documentară a localității. Dar nobila intenție a rămas nerealizată din motive necunoscute până azi. Totuși, credem că unul dintre principalele motive era însuși volumul materialului acumulat, care, în mare parte decupat din ziare și cărți, trebuia completat, verificat și chiar tradus, căci unele surse erau în rusă și în alte limbi străine. Volumul de lucru depășea cu mult posibilitățile fizice ale unei singure persoane, iar o echipă de creație Manuil Poleac nu putea să întrețină. Toate volumele lui se păstrează în manuscris la Arhiva Națională a Moldovei (f. 792, inv. I).

Despre el a scris, în enciclopedia *Chișinău* (1997), fosta colaboratoare a Secției carte rară de la Biblioteca Națională a RM Nina Matei, menționând: „Până în prezent au fost depistate cca 300 de cărți valoroase cu câteva exemplare de unicat, care vor alcătui o bună parte a volumului al treilea al catalogului general Cartea Moldovei, sec. XVII – încep. sec. XX, ce se află în curs de pregătire la Biblioteca Națională și Biblioteca Științifică Centrală «A. Lupan» a Academiei de Științe a Moldovei.” Ceva mai târziu, în 2010, anuarul *Calendar Național*, editat de Biblioteca Națională a R. Moldova, a inserat o scurtă biobibliografie dedicată personalității și operei lui N. Poleac (p. 264, autor: Maria Șveț).

Aducem în atenția cititorilor numele acestui cărturar, deoarece suntem convingși că mai există persoane care dețin informații și chiar piese din colecția lui. Nu dorim altceva decât acumularea unor date noi despre viața și activitatea acestui entuziast al culturii, căci, fiind un colecționar remarcabil, el, prin activitatea sa, a scris o pagină distinctă în istoria culturii noastre.

## UN MUZEOGRAF INCONTESTABIL



Teodor Porucic

Făcând parte din generația lui Ion Pelivan, **Teodor Porucic** a fost unul dintre puținii basarabeni, care s-a încumetat să treacă Prutul și să încerce astfel să obțină studii nu în Rusia, ci în România. După el au venit mulți, iar el a fost unul dintre puținii, care nu numai a încercat destinul unui basarabean în România la începutul secolului XX, dar a și fost omul de legătură între București, grupul lui Arbore și Pământenia de la Dorpat (astăzi – Tartu, Estonia). A lăsat niște memorii foarte curioase, pentru care a fost învinuit de către Ion Pelivan de mistificare. Noi le considerăm, pur și simplu, niște memorii subiective, dar necesare is-

toriei noastre, deoarece reprezintă un registru larg de personalități și elemente de mișcare națională pe care noi nici nu le bănuiam că ar fi existat.

Specialist în geografie și geologie, Teodor Porucic a publicat câteva studii de specialitate în revista *Viața Basarabiei*. Evident că ele sunt prețioase, valoroase doar pentru specialiștii în domeniu. Publicul larg rămâne fascinat de paginile memorialistice.

Biografia lui T. Porucic este interesantă, de aceea o reproducem aici succint.

S-a născut la 1878 în comuna Baxani, județul Soroca, în familia unui învățător de la țară. Școala primară a făcut-o în sat, după care a studiat la Școala Duhovnicească de la Edineț, de unde a trecut să învețe la Seminarul Teologic din Chișinău, făcând parte din generația lui Ion Pelivan. Când era seminarist s-a molipsit de dragostea pentru topografie și primele expediții topografice le-a efectuat deja fiind seminarist.

În 1900, după absolvirea Seminarului Teologic, se decide să-și continue studiile în România, fiind convins că și la București poate obține studii de calitate. S-a înscris la Facultatea de fizică și chimie a Universității din București după absolvirea căreia a lucrat la Institutul de Geologie din București. Tot în această perioadă s-a inclus în activitatea revoluționară a grupului social-democrat condus de Zamfir Arbore, una dintre remarcabilele lui acțiuni fiind salvarea marinarilor de pe cuirasatul „Potiomkin”, în 1905.

În România a publicat cca 40 de lucrări ca rezultat al unor studii geologice, hidrografice și cu zonele petrolifere. Tot în aceeași perioadă a

participat la cercetarea hidrografică și topografică a Basarabiei într-o echipă foarte puternică de savanți: O. Langhe, A. Krasovski, N. Florov, M. Pocora.

Cercetările sale erau întocmite cu atâta minuțiozitate încât prezintă interes științific și în prezent, rezultatele fiind valabile pentru savanții contemporani. A participat la Congresul al IX-lea mondial al pedologilor, care și-a ținut lucrările în anul 1923 la Roma. Șase ani de zile, din 1925 până în 1931, a fost profesor la Academia Agricolă din Cluj. Un singur an a fost director al Muzeului de studiere a ținutului natal din Chișinău (1931-1932). După război a fost lector la Institutul Pedagogic din Chișinău, colaborator științific superior la Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS. Bibliografia lucrărilor semnate de Teodor Porucic întrunește 126 de titluri, dintre care menționăm: *Solurile Basarabiei* (1913), *Geografia Mării Negre* (1914), *Geologia Basarabiei* (1916), *Lacurile sărate din sudul Basarabiei* (1926), *Relieful între Prut și Nistru* (1929), *Regiunile naturale ale Basarabiei* (1930), *Terminologia geografică în limba română* (1932), *La izvoarele Lăpușnei, Nârnovei și Bâcovățului* (1937) ș.a.

Bibliografia lucrărilor lui T. Porucic atestă o fidelitate deosebită a acestui autor pentru cea mai prestigioasă revistă basarabească – *Viața Basarabiei*: *Organizarea conducerii coloniilor eline din Basarabia* (1935, nr. 7-8); *Terminologia cromatică în Basarabia* (1932, nr. 4); *Stațiunile balneare și climatice dintre Prut și Nistru* (1932, nr. 5); *Sublimul și muzica în Basarabia* (1937, nr. 3-4, 5-6);

*Cântecul lui Jarov* (trad. din lb. rusă de T. Porucic; 1933, nr. 10); *Regiunile naturale la Răsărit de Prut* (1932, nr. 10); *Regiunile naturale dintre Prut și Nistru* (1933, nr. 3, 8, 11, 12; 1934, nr. 12; 1935, nr. 1); *Spre obârșia Lăpușnei, Nârnovei și Bâcovățului* (1936, nr. 3-4); *Contribuțiuni nouă pentru istoria evoluției naționalismului între Prut și Nistru (din notele biografice ale dlui T. Porucic)* (1937, nr. 7-8); *Din păcatele fecioarei științei [geologice]* (1935, nr. 2); *Câteva cuvinte asupra protoistoriei din Câmpiile Basarabiei* (1935, nr. 4); *Cultura în câmpiile noastre* (1935, nr. 6); *Dărâmarea coloniilor eline* (1935, nr. 10); *Cultura antică în părțile noastre* (1936, nr. 5-6, 9, 10, 11-12; 1937, nr. 3, 4); *Origina luzilor* (1935, nr. 11-12); *Date istorice asupra Chimerilor* (1937, nr. 5-6); *Alte date istorice asupra Chimerilor* (1937, nr. 10); *Decadența culturii eline în părțile noastre: raporturile dintre elini și autohtoni înainte de căderea Atenei* (1935, nr. 9); *Lămurirea unei mistificări istorice: un manuscris prețios* (1938, nr. 10).

A participat la elaborarea planului general de reconstruire a orașului Chișinău, fiind unul dintre colaboratorii lui Alexei Șciusev. A decedat în 1954, la Chișinău.



Casa lui Teodor Porucic din Chișinău, str. Șciusev 69

## UN BIBLIOFIL-MEMORIALIST

O figură anonimă pentru contemporanii noștri, Nicolae N. Tolmacevski, a lăsat niște pagini de memorii intitulate *Auzite și văzute în veacul meu*, pagini de toată frumusețea. Fără de ele este greu să-ți imaginezi veridic Chișinăul de odinioară...

Născut la 4 decembrie 1885 la Bălți, într-o familie de ucraineni, a fost exponentul etnic care purta în sângele său rădăcini și românești, și sârbe. Tatăl lui a fost Nicolai Demian Tolmacevski, născut la 4 decembrie 1840 în s. Brașevan-Tolmaciovca, care a făcut studii la Liceul de băieți din Chișinău și a fost secretar, apoi anchetator la Tribunalul Basarabiei.

Mama sa se numea Eufrosenia Ivanovna Stanovici. Iar mama ei era Ecaterina Ivanovna Boțan, care, la rândul său, era nepoata lui Vasile Boțan, nobilul care semnase în 1814, alături de alți nobili basarabeni, scrisoarea către împăratul Alexandru I, în care îi recunoșteau că sunt supuși ruși. Bunicul Ivan Egorovici Stanevici era sârb și, în 1852, la Bălți s-a căsătorit cu Ecaterina Boțan. Au avut împreună 17 copii.

N. Tolmacevski deținea un act de vânzare-cumpărare din 1797 de la generalul Sanders 18 000 de desetine de pământ, între râurile Kuialnicul Mare și Kuialnicul Mic, la Hadji-Bey, lângă Odesa.

A învățat la Liceul de băieți nr. 1 din Chișinău (5.04.1896 – 1905) și chiar a scris mai multe pagini din istoria acestui liceu care n-au fost editate și s-au pierdut. Vina aparține lui Liviu Marian, care a declarat că Liceul „B.P. Has-

deu” există doar din 1918 și el nu va admite o altă istorie a acestei instituții de învățământ.

În perioada 1907-1911 și-a făcut studiile la Universitatea din Harkov, Facultatea de drept.

A lucrat ca avocat. Până în 1940 a adunat cca 3000 de volume la tema *Basarabia*. După cum afirmă N.N. Tolmacevski: „...colecția mea putea concura cu adevăratele comori buchinistice la așa pasionați de plaiul nostru cum au fost: M.K. Zozulin, N.K. Moghileanschi, P.Gh. Gore (moștenitorul bibliotecii tatălui său – a notarului Gheorghe Gore), P.V. Sina-dino, V.L. Lașcov, G.A. Bezviconâi (și fiul lui – Gh. G. Bezviconi), P.N. Halippa, I.E. Pelivan și V.M. Adiasevici.”

A fost un animator al Ligii minorităților din Basarabia și al Societății amatorilor fotografi.

În 1940 el a rămas la Chișinău, iar în 1944 s-a refugiat la Craiova, unde a și murit la 19 martie 1955.

În manuscrisul *Portretov dlinâi read...* Gheorghe Bezviconi, notează la p. 8: „Recent prietenul meu din Craiova mi-a trimis ultima lui fotografie. Aceasta era umbra plinului și înaltului N.N. Bărbuța, încărunită și ochii buni și meditativi aminteau de Tolmacevski de odinioară... tăia pâine la internatul unei școli din Craiova. Vara, când copiii plecau în vacanță prânzul nu-l mai primea. Pentru faptul că transcria niște conturi la contabilitate i-au permis să locuiască în subsolul școlii...”

## UN OM CARE AVEA CULTUL CĂRȚII



Matvei Kornilovici Zozulin

Un mare bibliofil al Chișinăului a fost Matvei Kornilovici Zozulin (1829 –19.01.1895). S-a născut în familia unui ofițer din Podolia. În 1845 a fost primit în calitate de funcționar al Tribunalului penal al Basarabiei. A făcut o carieră vertiginoasă. În 1869 e consilier efectiv de stat. În 1874 e înscris în rândurile nobilimii.

A participat activ la toate lucrările legate de destinul Chișinăului și al Basarabiei: eliberarea țiganilor, secularizarea averilor mănăstirești ș.a. În Comitetul statistic al Basarabiei a colaborat la *Monitorul gubernial*, a făcut parte din comisiile ce se ocupau de lupta împotriva invaziei de lăcuste și a abuzurilor funcționarilor de stat.

Figură populară și cu o foarte mare autoritate în ținut. A fost președintele Zemstvei din Chișinău și de cinci ori a fost reales judecător de pace onorific. Fiul lui, N.M. Zozulin, a colaborat cu Pavel Crușevan la editarea almanahului *Basarabia* (1903).

Era posesorul unei biblioteci foarte bogate în care se păstrau rarități bibliografice din seria publicațiilor despre Basarabia. După moartea lui Matvei Zozuli și a fiului său, cele două fiice au vândut biblioteca apelând la ajutorul lui N.N. Tolmacevski, care în memoriile sale *Auzite și văzute în veacul meu*, la p. 39 scrie: „...prin intermedierea mea marea lui bibliotecă a fost cumpărată de M.M. Grinfeld și aproape în întregime dusă peste hotare. Iar biblioteca consta din cca 7000 de volume din diverse domenii ale științei. În calitate de onorariu pentru intermediere am primit câteva ediții curioase, printre care șase volume ale codului de legi ale lui Armenopol și legile lui Donici în ediția Senatului din 1831, precum și nu puține cărți editate la tipografia eparhială din Chișinău pe timpul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni.”

Casa lui Matvei Zozulin se afla la intersecția străzilor Iașului (azi N. Iorga) și Reniului (azi M. Kogălniceanu) și era o oază culturală a Chișinăului. Intelectualii în etate discutau ultimele noutăți literare sau politice, răsfoiau revistele proaspăt apărute la Petersburg sau Moscova, iar tineretul se distra la etajul de jos.

Cu studii făcute în condiții de casă, posedând niște capacități intelectuale deosebite, Matvei Zozulin a fost figura cea mai importantă în cârmuirea gubernială a Basarabiei mulți ani de zile.

## O BASARABEANĂ CARE L-A REFUZAT PE STANISLAVSKI

La acest început de mileniu senzația că locuim în mijlocul unui teatru este tot mai evidentă. Zeci de spectacole pe scenă și nenumărate în preajma noastră. Și tot cu gândul la teatru te duci atunci când pomenești numele lui Stanislavski. Unui îl rostesc cu pietate, pomeneind, ca pe o rugăciune, la orice ocazie, spusa acestuia despre faptul că „teatrul începe de la garderobă!”

Vom încerca să descurcăm un fapt mai puțin cunoscut din biografia lui Constantin Sergheevici Stanislavski (1863-1938), care e, de fapt, un nume adoptat, un fel de „nom de guerre”. Numele lui la naștere a fost Alekseev.

O fotografie din arhiva lui Gh. Bezviconi reprezentând două domnișoare care evident pozează în roluri de servitoare. E un epizod dintr-un spectacol jucat de o trupă de amatori. În partea de jos a fotografiei este o inscripție incitantă: „Maria Egorovna Râșcan-Derojinschi (după soț Burskaia). Pe ea a cerut-o în căsătorie K.S. Alekseev-Stanislavski.”

Maria Egorovna Râșcan-Derojinschi, cea cu mătura în mână, era fiica lui Egor Râșcan-Derojinschi, despre care am scris cândva și un fragment din acea informație consider util să-l repet pentru a lămuri niște momente genealogice.

Despre Iorgu Râșcan-Derojinschi se crede că este primul basarabean care a însușit perfect mentalitatea rusă.

S-a născut în 1839, în familia Smarandei Râșcan și a colonelului Leopold Derojinschi.

A fost înfiat de unchiul său spătarul Iordache Râșcan și trimis la Petersburg pentru a ajunge ofițer în garda imperială.

Demisionat din armată și întors la baștină, Iorgu Râșcan-Derojinschi se căsătorește cu Ecaterina Russo.

În viața socială și politică a Basarabiei s-a impus destul de ușor, datorită capacităților sale deosebite. Sociabil și autoritar, cumpătat și inspirat în chestiunile de gospodărire a moșiilor sale, a devenit un lider recunoscut al societății basarabene. Între anii 1872 și 1875 este ales mareșal provincial al nobilimii.

S-a stins din viață în 1880, lăsând o urmă de profundă tristețe în inimile celor care l-au cunoscut și un palat în centrul Chișinăului ridicat pe strada București, 62 (pe atunci strada Podoliei), zămislit de arhitectul A. Bernardazzi. Un palat care avea să-l supraviețuiască, trecând prin încercările a două războaie, a nenumărate cutremure și îngenunchind învins numai de furtuna democratizării.

Fiica acestui boier basarabean era în drept să-l refuze pe marele regizor care era la o vârstă considerată mai puțin acceptabilă pentru domnișoarele emancipate din mediul tineretului de odinioară. O basarabeană dintr-o familie bună a refuzat să se căsătorească cu Stanislavski în favoarea unui anonim – Burski.

O nouă axiomă. În dragoste chiar și anonimii sunt mai puternici ca celebritățile.



Maria Egor Râșcan-Derojinschi  
(din dreapta)

## PRIMUL SUBMARIN ROMÂNESC ȘI CHIȘINĂUL

Se știe că", în cel de-al Doilea Război Mondial, România a avut un singur submarin *Delfinul*. Era un submarin de tip vechi, german, primit drept contribuție de război. În fond, era folosit ca navă-școală, dar odată războiul început a fost dotat cu armament și scos la luptă.

Comandantul acestui submarin a fost Gheorghe Milu, marinar, căpitan de rangul I, absolvent al Liceului Militar din Chișinău „Regele Ferdinand I”. Admis la învățătură în 1928, el a absolvit în 1936 liceul împreună cu încă 32 de colegi. A fost prima promoție de opt clase a liceului.

Colegul lui de clasă, scriitorul și ziaristul Virgil Gheorghiu, autorul celebrei lucrări *Ora 25* a plecat într-o expediție de luptă cu submarinul *Delfinul* pentru a ajunge la Sevastopol. În *Memoriile sale* (București, 2003), Virgil Gheorghiu descrie această navă, care de fapt putea să devină și sicriul de fier pentru întreg echipajul, deoarece din cauza vechimii vasului la scufundare curgea uleiul și pe suprafața apei rămânea o pată uriașă care era depistată de avioanele

sovietice și submarinul era bombardat fără osteneală.

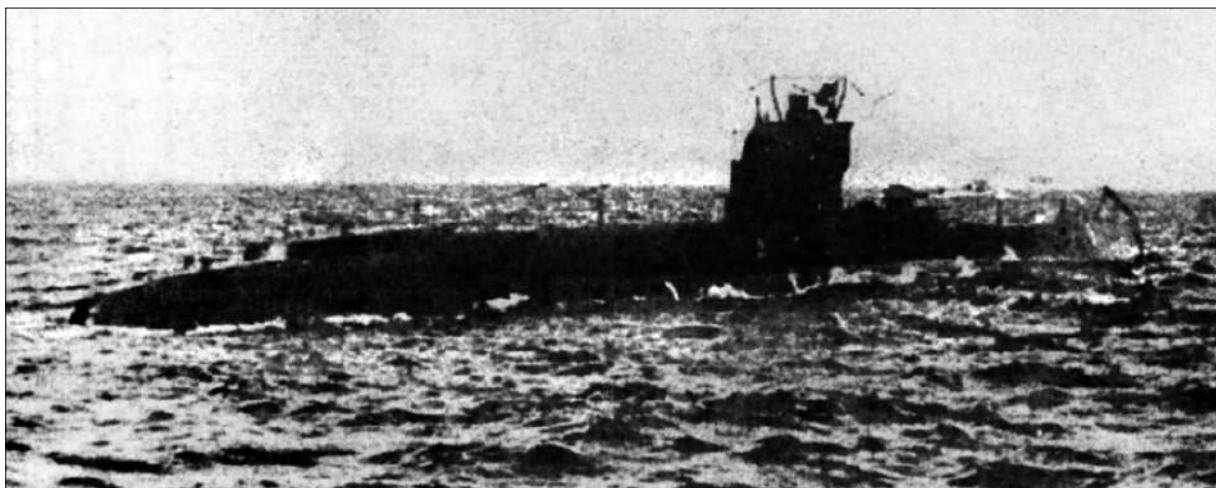
Norocul însă a făcut ca acei 40 de membri a echipajului să revină vii și nevătămați în portul Constanța.

Scriitorul Virgil Gheorghiu căuta partea romantică a acestei expediții, dar în cele din urmă și-a dat seama că viața cotidiană pe un submarin vechi este de fapt o confruntare directă în fiecare clipă cu moartea.

O expediție care fusese preconizată pentru zece zile a fost încheiată cu greu în două săptămâni. Și totuși, pe acest submarin exista un detaliu nemaîntâlnit astăzi pe vasele moderne:

„(...) Ochii mi se opresc pe ceva care strălucește. E o cușcă cu bare de cupru, care strălucesc ca aurul. Este plasată aproape de postul căpitanului. E goală. Este singurul lucru frumos la bordul submarinului.

– E o piesă de muzeu, îmi dă explicații căpitanul. Nu se mai găsește ceva asemănător. E un exemplu unic. Când a fost construit subma-



Submarinul *Delfinul*

rinul nostru nu existau încă aparate miniaturizate pentru a măsura compoziția atmosferei, cantitatea de oxigen sau oxid de carbon. La bordul unui submarin, măsurarea toxicității aerului este vitală. Este o chestiune primordială.

Și fiindcă nu existau aparatele necesare, se aducea la bord, înainte de fiecare imersiune, și se închideau în această cușcă șapte iepuri albi. Un marinar de cart trebuia să se uite în permanență la iepurii albi care se găseau în această cușcă. Iepurii albi sunt niște ființe vioaie, vesele, care se mișcă neîncetat. Se distrează între ei tot timpul. Joaca este singura lor rațiune de a trăi. Ca și copiii. Dar, de îndată ce cantitatea de oxigen la bordul submarinului scade, iepurii albi încetează să se mai joace. Rămân nemișcați și moțâie. Refuză să mai bea și să mai mănânce. Atunci marinarul trebuie să dea alarma. Asta înseamnă că aerul a devenit toxic, iar cantitatea de oxigen la bord a scăzut. Viața echipajului e în primejdie. Căpitanul ordonă să se deschidă distribuitorul de oxigen. Și de îndată ce oxigenul se răspândește, cei șapte iepuri albi reîncep să se joace, să ronțâie și să bea. De comportamentul iepurilor depindea viața sau moartea echipajului.

Iepurii albi mor întotdeauna cu șapte ore înaintea ființelor omenești. Echipajul stătea deci cu ochii ațintiți pe cușcă. În caz de nenorocire, echipajul știa că nu mai avea decât șapte ore de trăit, după moartea ultimului iepure alb. Iată la ce servea această cușcă...

Istoria cu iepurii albi care serveau drept instrumente de măsură la bordul submarinului îi impresionează pe camarazii mei. Chiar căpitanul este emoționat.”

Despre Liceul Militar din Chișinău „Regele Ferdinand I” s-a scris foarte puțin. Și astăzi se evită cu îndărătnicie pomenirea lui printr-liceele Basarabiei. Se uită însă că acest liceu a fost unul elitar și din clasele lui au ieșit personalități care au constituit gloria armatei

române. Ca să ne imaginăm ce concurs era la admiterea în liceu dăm doar două cifre – 3000 de candidați și 40 de locuri. Și evident că după o așa selecție de riguroasă, cine reușea la examene într-adevăr era ofițer militar. Chiar atitudinea față de elevul militar era una deosebită. Fiecare elev avea ordonanța lui și în liceu ei nu știau nimic afară de studii, pregătirea fizică și comportamentul în societate. Era o onoare să fii elev al Liceului Militar din Chișinău.

Noi însă remarcăm faptul că primul și unicul submarin românesc din cel de-al Doilea Război Mondial a fost condus de un elev remarcabil al acestui liceu.

În biografia lui Gheorghe Milu se mai întâlnesc câteva fapte care pot fi trecute pe răboj drept eroice. A luptat și în marina germană în Marea Nordului unde a fost rănit, a fost comandant al navei-școală de ofițeri de marină și în 1950 când au fost surprinși de o furtună în Marea Neagră a reușit să ancoreze într-un port bulgăresc, evitând ancorarea în malul turcesc. A fost comandantul celor trei nave de pescuit pe care România le-a adus din Japonia.

Cred că o biografie mai amplă a acestui distins militar o vom prezenta-o cu altă ocazie. Aici însă țin să subliniez că elitismul acestui liceu era fondat, în primul rând, pe corpul didactic și dintre aceștia aș enumera doar câteva personalități: scriitorul Nicolae Dunăreanu, scriitorul Augustin Z.N. Pop, istoricul Ciulcu Alexandru, compozitorul Mihai Bârcă, matematicianul Ion Parno, istoricul Hristea Dăscălescu, matematicianul Andrei Scobioală, geograful Gheorghe Rașu, istoricul literar Ion Negrescu ș.a.

Nu știm care este soarta submarinului *Delfinul*, probabil că ar trebui să fie o piesă bună de muzeu, noi însă am găsit o imagine din timpul războiului și ne putem face o imagine clară despre această navă, care a înscris un capitol aparte în istoria militară a românilor.



## CUPRINS

<i>Dr. Lidia Kulikovski. Un oraș al oamenilor, un oraș pentru oameni</i> .....	3
Istoria adevărată se poate scrie numai prin oameni .....	4
Chișinăul aproape invizibil .....	5
Bulevarde, străzi, ulicioare .....	7
Fețele Chișinăului de altădată .....	23
Portret de grup al istoriei.....	30
Ambasadorii pe care i-am avut.....	51
Din galeria celebrităților care au vizitat Chișinăul.....	63
Personalități care au salvat personalități .....	85
Călători prin Chișinău .....	107
Primul Parlament al Basarabiei – Sfatul Țării.....	127
Guvernele Republicii Democratice Populare Moldovenești.....	166
Chișinăul ca loc de refugiu.....	186
Profiluri în oglinda vremii.....	238
Scriitori care au fost... ..	374
Femei celebre.....	510
Bibliofili, colecționari și muzeografi .....	563
Enigmele Chișinăului... ..	597